

Az első húsz év

A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház 1918–1938 között

© Lévai Attila – Simon Attila – Somogyi Alfréd – Szarka László – Tömösközi Ferenc
© Selye János Egyetem, Komárom

Lektorálta:

Prof. Dr. Kolumbán Vilmos József

Prof. Dr. Popély Gyula, DSc.

Nyelvi szerkesztő:

Dr. habil. PaedDr. Keserű József, PhD.

A kötet a Vega 1/0528/16 számú, A Református Keresztyén Egyház Szlovákiában
1919–1952 című kutatási projekt eredménye.

Publikácia vychádza v rámci riešenia projektu Vega1/0528/16 Reformovaná
kresťanská cirkev na Slovensku v rokoch 1919–1952

ISBN 978-80-8122-338-9

Selye János Egyetem
Tanárképző Kar

Lévai Attila – Simon Attila – Somogyi Alfréd –
Szarka László – Tömösközi Ferenc

Az első húsz év

A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház 1918–1938 között

Komárom, 2019

Tartalom

Előszó	7
1. Új helyzetben. Az államfordulat és a reformátusok.....	9
1.1. Csehszlovákia megalakulásának hatása az ide került református lakosságra	11
1.2. A cseh-szlovák kormányzati politika és a református egyház.....	16
1.3. A református egyház belső viszonyai az államfordulatot követően	21
1.4. A memorandumok időszaka	28
1.5. A Teljhatalmú Szlovákiai Minisztérium álláspontja a memorandumokkal kapcsolatban	35
1.6. Lelkészek és tanítók állami támogatása és állampolgársága	40
2. Az önálló csehszlovákiai keresztyén református egyház megszervezése.....	44
2.1. A Tiszáninneni egyházkerület létrejötte.....	44
2.2. A Dunáninneni egyházkerület megalakulása	46
3. Törvényhozó zsinat Léván és a zsinati törvények sorsa	53
4. Intézménytörténet	63
4.1. A Losonci Teológiai Szeminárium	63
4.1.1. Tervek és elképzelések a teológusképzés biztosítására.....	63
4.1.2. A losonci teológia működése	73
4.2. A komáromi református tanítóképző története	80
4.2.1. Tervek és elképzelések.....	80
4.2.2. A tanítóképző működése	91
4.3. Pozsonyi Református Keresztyén Diákinternátus és Menza	95
4.3.1. A RIM gazdálkodása	98
5. A belmisszió	100
5.1. Mi a belmisszió, és mi a célja.....	105
5.2. A kiskoszmályi árvaház létrejötte és működése	108
5.3. A beretkei árvaház létrejötte és működése	112
6. Összegzés.....	115
7. Zhrnutie.....	117
8. Források és szakirodalom	120

Előszó

A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története jórészt feldolgozatlan. Nem különleges ez a megállapítás, hiszen térségünkben az egypárti diktatúra időszaka ebből a szempontból is mély nyomokat hagyott: nemcsak hogy 1989 előtt nem foglalkozhatott a szakma ezzel a témával, de az egyháztörténettel foglalkozó kutatók kinevelése sem folyhatott, és így a rendszerváltást követően sem nagyon volt a témának kutatója.

Érvényes ez a református egyházra és a szlovákiai reformátusságra is, hiszen hosszú éveken keresztül egy a rendszerváltás időszakában a Regio című folyóiratban Szabó Antal tollából megjelent kétrészes tanulmány jelentette a téma legfontosabb szakirodalmát. Megfelelő intézményi háttér és megfelelően motivált kutatók hiányában nem volt, aki Szabó munkáját folytassa.

Ezért is volt fontos a szlovákiai magyar tudományos intézményrendszer kiépülése, amely a közösségünket érintő történeti kutatások megindulása szempontjából is kulcsfontosságú tényező volt. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története szisztematikus feltárásának kezdetei is összefüggnek a szlovákiai magyar felsőoktatás kiépülésével. A komáromi Calvin János Teológiai Akadémia, majd a Selye János Egyetem Református Teológiai Karának oktatói voltak ugyanis az elsők, akik ezt a hiányt pótolni próbálták.

A jelen kötet egy négyéves projekt lezárása. A Selye János Egyetem Tanárképző Karának Történelem Tanszékén jegyzett VEGA 1/0528/16 számú, a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház 1919–1952 elnevezésű program elsősorban a református egyház két háború közötti forrásainak a feltárását tűzte ki célul. Utólag elmondható, sikerrel. Részben ennek a munkának a tapasztalatait, részben a korábbi kutatások eredményeit foglalja össze kötetünk.

Komárom, 2019. december 15.

1. Új helyzetben. Az államfordulat és a reformátusok

Az első világháború befejezését követően Közép-Európa politikai térképe jelentősen átalakult, s az Osztrák-Magyar Monarchia helyén magukat nemzetállamoknak deklaráló országok jöttek létre. Valójában azonban mind Csehszlovákia, mind Lengyelország vagy Jugoszlávia esetében etnikai problémákkal terhelt többnemzetiségű államokról volt szó. 1918. október 28-án, vagyis a Központi Hatalmak által kért fegyverszünetek napjaiban, az Antant támogatásával kiáltották ki a Csehszlovák Köztársaságot. Az új állam területe 140 508 km² lett, összesen 13 600 000 lakossal. Csehszlovákia esetében ugyan a legnagyobb gondot a több mint hárommillió német jelenléte jelentette,¹ de végig megoldatlan maradt a magyar kisebbség helyzetének rendezése is.

Miután a versailles-i békekonzferencián Szlovákia déli határait alapvetően stratégiai és gazdasági tényezők alapján és az etnikai realitás nagyfokú mellőzésével húzták meg, mintegy 900 ezer magyar nemzetiségű személy került Csehszlovákiába,² amelyből mintegy 800 ezer a mai Szlovákia területén élt. A szlovákiai magyar közösség máig eltelt mintegy 100 éves történetében alapvetően három nagyobb időszakot kell megkülönböztetnünk, az első Csehszlovák köztársaság időszakát (1918–1938), a szocializmus évtizedeit (1948–1989), és a rendszerváltástól napjainkig tartó időszakot (1989–2019), miközben az első és második időszak között mintegy átmenetet jelentő az 1938-tól 1945-ig tartó és az 1945 és 1948 közötti időszakok speciális jelentőséggel bírnak a magyar közösség életében.

A magyar lakosság többségére az erős nemzeti öntudat és a magyar állami-ság eszméjéhez való ragaszkodás volt a jellemző, ami a csehszlovák állam elfo-

1 A szudétánemet kérdéshez lásd Majewski, Piotr Maciej: *Sudetští Němci 1848-1948. Dějiny jednoho nacionalismu*. Brno, Conditio humana ve spolupráci s Muzeem druhé světové války v Gdaňsku, 2014; Kural, Václav: *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918-1938)*. Praha, ÚMV v naklad. R, 1993.

2 Szlovákián kívül jelentős számú magyar lakosság élt Kárpátalján is. A magyarok száma azonban gyorsan csökkent, aminek oka a nagyfokú elvándorlás mellett a népszámlálások módszertana és a különösen és a statisztikai csehszlovákok magas száma volt. A szlovákiai magyar lakosság számának csökkenésével kapcsolatban lásd Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010, 11–18. pp.

gadásának kezdeti éles elutasítását eredményezte. A kezdeti időszakban ezt az elutasítást erősítették Budapest irredenta politikája és a csehszlovák kormányzatok kisebbségellenes intézkedései is, és a magyar lakosság csak fokozatosan, a húszas évek közepe felé kezdte elfogadni új helyzetét. A magyarok többsége Dél-Szlovákia határmenti térségein, többnyire falusi vagy kisvárosi településeken élt. Többségük, 62,5%-uk a mezőgazdaságban dolgozott, miközben az iparban csupán 16,1%-uk talált megélhetést.³

A szlovákiai magyarok jogait a csehszlovák állam nemzetiségi politikájának kétszínűsége miatt egyfajta kettősség jellemezte. Egyrészt élni tudtak a csehszlovák demokrácia által felkínált előnyökkel, másrészt azonban a csehszlovák nemzetállami törekvések miatt sok tekintetben (nyelvhasználati jogok, a nemzeti szimbólumok használatának lehetősége, a költségvetésből való részesedés, az állami szférában való alkalmazás) másodrendű állampolgárnak számítottak.

Csehszlovákia megalakulását követően a szlovákiai magyar lakosság nem csupán nemzetiségi szempontból került számára szokatlan helyzetbe, de némileg módosultak vallásgyakorlásának körülményei is, amit egyrészt az egyes egyházak szervezeti felépítésében bekövetkezett változások vindikáltak, másrészt pedig az, hogy az 1918 előtti Magyar Királysághoz képest Csehszlovákia liberálisabb és szekularizáltabb világ volt.

A két világháború közötti időszakban a szlovákiai magyar lakosság döntő többsége a szlovák lakossághoz hasonlóan nem csupán tagja volt valamely felekezetnek, hanem magát vallásosnak is vallotta, s aktívan részt vett a hitéletben. Az 1930-as népszámlálás szerint a magyar lakosság 71,3%-a katolikusnak, 21,4%-a reformátusnak, 3,4%-a evangélikusnak, 2,1%-a görög katolikusnak, 1,6%-a pedig izraelitának vallotta magát.⁴

A különböző egyházak több szempontból is kiemelt szerepet játszottak a szlovákiai magyar társadalom életében. Érvényes volt ez különösen a református egyházra, amely lényegében magyar egyháznak számított, és fontos hordozója és támasza volt a magyar nemzeti eszmének, de a többi egyházra is, hiszen a papság jelentős presztízzsel rendelkezett a magyar lakosság körében.

3 Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl II. Povolání obyvatelstva. Část 3. Praha 1935, 132. p.

4 Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Praha 1934, 105–106. pp.

Pótolhatatlan szerepet töltöttek be az egyházak a magyar anyanyelven folyó oktatásban is, hiszen míg a szlovák nyelvű népiskoláknak csupán mintegy fele volt egyházi iskola, a magyar iskolák 79,5%-át az egyház tartotta el. Az 1931-ben Szlovákiában működő 731 magyar népiskolából 340 volt a római katolikus, 189 a református, 28 az evangélikus, 18 az izraelita és 10 a görögkeleti egyház által fenntartott oktatási intézmény.⁵

1.1. Csehszlovákia megalakulásának hatása az ide került református lakosságra

A Csehszlovák Köztársaság létrejöttékor református egyház az 1919-es népszéíráskor kimutatott 143 807 hívővel Szlovákia negyedik legnépesebb felekezetének számított a római katolikus, az evangélikus és a görög katolikus egyház mögött.⁶ A protestantizmus ún. helvét ágát követők száma a két háború közötti időszakban viszonylag keveset változott, 1921-ben 144 549 fő, 1930-ban pedig 145 829-en vallották magukat reformátusnak, és ez utóbbi évben a reformátusok Szlovákia teljes lakosságának a 4,38%-át tették ki.⁷

A református egyház egyik legfontosabb sajátosságát az jelentette, hogy a hívek által választott presbitériumok által irányított önálló egyházközösségekre épült. Az egyház legfőbb kormányzati szerve az Egyetemes Konvent volt, a törvényhozó szerve pedig az időnként összehívott zsinat. Az egyház jellegét és irányítását alapvetően az határozta meg, hogy az egyházirányítás minden szintjén érvényesült a paritás elve, vagyis az, hogy a presbitériumon kívül minden testületben azonos számban voltak világi személyek és papok.

A Református Egyház a Kárpát-medencében magyar egyháznak számított, hiszen míg a reformáció során a német vagy szlovák lakosság elsősorban a protestantizmus lutheri vonalát követte, addig a magyar lakosság körében Kálvin követői voltak többségben. Ennek következtében a Szlovákia területén élő re-

5 Gabzdilová, Soňa: Možnosti a obmedzenia. Vzdelávanie v jazyku maďarskom na Slovensku 1918–1938 Košice 2017, 67. p.

6 Šprocha, Branislav – Tišliar, Pavol: Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919–1940. Bratislava 2009, 133. p.

7 Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Praha 1934, 51. p.

formátus lakosság döntő többsége is, az 1930-as népszámlálás szerint 86,7%-a magyar nemzetiségűnek vallotta magát, miközben a szlovák hívők aránya nem érte el a 13%-ot sem.⁸ Ez azt jelentette, hogy a trianoni békeszerződés következtében Csehszlovákiához került kálvinisták döntő többsége a Szlovákia déli, magyarok által lakott sávjában élt, a legnagyobb számban Komárom térségében, Gömörben valamint a Bodroghözben.

A dél-szlovákiai református és más felekezeti lakosság sorsát 1919 elejétől nagyfokú bizonytalanság határozta meg. A térség ugyan már január első napjaiban csehszlovák megszállás alá került, ám a demarkációs vonal nem volt stabil, a békekonzferencia döntése pedig még távoli volt, így az itt élő lakosság sokáig abban bízott, hogy az államjogi helyzet nem lesz tartós. Ezt erősítette a tanácskormány vörös hadseregének az ellentámadása is, amely során a későbbi Szlovákia területének jelentős része került néhány hét időtartamra ismét magyar fennhatóság alá. Az államhatár csupán a békekonzferencia legfelsőbb tanácsának június 12-i végleges döntését és a magyar csapatok kivonását követően állandósult, és az itt élő lakosság is csupán ekkor kezdte tudatosítani azt, hogy hosszú távon is kisebbségi sorsra kell berendezkednie.

A 223 168 református lélek, 449 magyar, 12 vegyes és 31 szlovák nyelvű gyülekezetben élte életét.⁹ A békediktátum három református egyházkerületet érintett: a dunántúlit nyugaton, a tiszáninnenit középen és a tiszántúlit keleten. Az időszakkal elsőként átfogóbban foglalkozó Csomár Zoltán ezt írja: „Az 1918. évi októberi forradalom, majd a cseh megszállás hatása alatt, Szlovákia és Kárpátalja magyarsága az új államkeretben az első időkben kábultan szemlélte az eseményeket. Még 1920-ban is szervezetlenül élte a maga életét”.¹⁰ Ezzel azonban csak részben érthetünk egyet. Azért csak részben, mert a társadalmi események miatt nem állt le az egyházi közigazgatás és nem szakadt meg az állammal fennálló kapcsolat sem. A dolgok, ha lassacskán is, de működtek. Bizonyíték erre például Németh István, dunáninneneni püspök 1919. január 2-án kelt, 31–52 számú körlevele, amelyben arról értesíti a

8 Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Praha 1934, 105–106. pp.

9 Jakab Attila: A szlovákiai magyarság vallási arculata. Budapest, EÖKIK, 2007.

10 Csomár Zoltán: A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918-1938), Magyar Királyi Állami Nyomda Kirendeltsége, Ungvár 1940., 8. p.

lelkészeket, hogy a kultuszminiszter úr rendelete alapján a lelkészeknek 2600 korona értékű ruhasegély utaltatott ki, amelyet a komáromi adóhivatalban, okmánybélyegezett és az esperes által ellenjegyzett nyugtával vehetnek fel az érintettek. Kérdésként vetődhet fel, hogy 1919 januárjában melyik kormány utalt ruhasegélyt a református lelkészeknek. A magyar vagy a csehszlovák? Ez ugyanis nem derül ki a püspöki körlevélből. A cseh korona bevezetéséről csak 1919. február 25-én hozott törvényt a prágai parlament. Magyarországon 1919. március 21-től augusztus 1-ig a proletárdiktatúrát bevezető tanácsköztársaság kormányzata már nem tett volna ilyet. Éppen a tanácsköztársaság okozta zavarodottságot használta ki a csehszlovák haderő, hogy magyar területeket szálljon meg, így vonultak be a csehszlovák katonák 1919 elején például Komáromba is. A város vezetését június 26-án szőlította fel arra a cseh katonai parancsnokság, hogy Komárom állítson ki tíz túszt, akik kezesek lesznek azért, hogy a cseh és szlovák katonák ellen semmiféle összeesküvést, lázadást nem fog elkövetni a város lakossága. Ezeket az információkat összerakva megállapíthatjuk, hogy az 1919. évi ruhasegélyt még Károlyi Mihály kormányának államtitkára, a kultuszminisztérium vezetésével megbízott Juhász Nagy Sándor¹¹ utalta ki a lelkészeknek. Vagyis 1919 elején még a magyar kormányzattal állt kapcsolatban az egyház felvidéki része ezeken az illetékességi területeken is. Ez az év volt tehát a megszállás és az új helyzetbe való átfordulás éve.

Komáromban még csak a hídfőállásukat védették le a csehszlovák katonák, Losoncon viszont már a csehszlovák iskolaügyi kormányzat helyi hivatalnokainak aktív működése nyomán az egyházunkat elevenében érintő döntéseket is hoztak. Így például Jeszenszky Lenke, losonci református tanítónő, 1919. május 3-i keltezéssel vehette kezébe a csehszlovák iskolaügyi referátus elbocsátó levelét, s egy kísérőlevelet Daniel Bodický tanfelügyelő aláírásával. Az előre nyomtatott formalevél szövege – szabad fordításban – az alábbiakat tartalmazza: „Az Ön illetékes tanfelügyelőjének jelentése alapján, Ön nem bírja a szlovák nyelvet úgy, hogy eredményesen tudna tanítani szlovák iskolában. Ezért a prágai iskolaügyi és nemzetnevelési minisztérium nem tart igényt az Ön további szolgálataira és elbocsátja Önt tanítói állásából. Esetleges igényeivel forduljon a magyar kormányhoz, amelyik – a nép nyelvének ismerete nélkül – szlovák

¹¹ Juhász Nagy Sándor államtitkár, a kultusztárca vezetője 1918. december 22. és 1919. január 22. között.

kerületbe helyezte Önt. Július 31-ével megszüntetjük fizetése folyósítását. Addig Ön szabadságon van, hogy az új munkahely keresésével kapcsolatos teendőit elvégezhesse”. A nyomtatvány utolsó mondata: „Ezt az elbocsátó levelet magyar fordításban megküldjük a magyar kormánynak, hogy az megtegye az Önről való gondoskodás további szükséges intézkedéseit”.¹² Természetesen a losonci református egyház nem hagyta szó nélkül tanítónője elbocsátását. Az egyháztanács május 23-i válaszlevelében – egyebek mellet – az alábbiakat olvashatjuk: „azt kell feltételeznünk, hogy teljes tájékoztatásban vannak a losonci református egyház elemi iskolája tekintetében. A losonci ref. egyháznak nincs és nem is lehet tót nyelvű iskolája. Tagjai mind magyarok. A tót nyelvet közülük senki sem beszéli. Elemi leányiskolánk növendékei között soha egyetlen tót anyanyelvű református növendék nem találtatott. A losonci ref. egyház, mint az egyház egyeteme is, autonóm jogokkal bír. Tanítóit maga választja és maga bocsátja el. A felette impériumot gyakorló államnak legfőbb felügyeleti joga is a fennálló törvények értelmében elsősorban a fokozatos egyházi hatóságok útján érvényesítendő. A valósággal teljesen ellentétben áll az elbocsátó nyomtatvány indoklása, miszerint őt »mint a nép nyelvét nem bírót« a magyar kormány tót vidékre küldötte. Őt egyáltalán nem a magyar kormány küldötte. Ő losonci születésű, itt nevelkedett. Iskoláit – kivéve a tanítónői képzőt – Losoncon végezte. Családja ősrégi losonci magyar református család. Tehát a város nyelvét tanulta és beszéli. Losonc nem tót vidék, hanem magyar város. Az a református egyház, amely 1590-ben az egész lakosság áttérésével alapított, az akkori törzslakosság karakterét tartotta fenn mind a mai napig. Jeszenszky Lenke semminemű állami dotációban nem részesült. Megelégedett azzal a szerény fizetéssel, amit neki az egyházközség biztosított. Állami díjazásokat most sem igényel”.¹³ Az iskolaügyi referátus természetesen nem vonta vissza az elbocsátó határozatát. Ma úgy mondanánk: „rászálltak” a losonci református iskolára. Kezdték az 1919. évi részletes költségvetés és munkaterv bekérésével, majd május 24-én jelezték, hogy a magyar oktatási nyelvű iskolákban május 3-ával befejeződik az aktuális tanév, a diákokat addig le kell vizsgáztatni és

12 Ministerstvo Československej republiky s plnou mocou pre Slovensko Vládny referent pre školské veci 1919. május 3-án kelt, 2512 ikt. sz. levele. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

13 A losonci református egyház egyháztanácsának 1919. május 23-án kelt levele. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

az érvényes bizonyítványokat ki kell adni. Majd június 18-án jött Bodický tanfelügyelő újabb levele, amelyben ismét elküldte az elbocsátási okmányt, s érdeklődött, hogy milyen módon kívánják betölteni a megüresedett tanítói állást. Egy hónap múlva megjött Bodický úrtól még egyszer ugyanez a levél s egy felszólítás, hogy a tantárgyak szlovák nyelven való oktatása ügyében az iskolafenntartó (vagyis a gyülekezet) tárgyaljon a Nógrád megyei zsupánnal. Az évekig elhúzódó történet vége az lett, hogy az iskola ultimátumot kapott: vagy lemond Sörös Béla lelkész az iskolaszék elnöki tisztségéről, vagy az állam bezárhatja a református iskolát.

Nem egyedi eset áll előttünk. A Komáromi Egyházmegye esperese – Tóth Kálmán deáki lelképásztor – 1921. március 5-én jelenti Patay Károly – akkor már – helyettes püspöknek, hogy a tanfelügyelők különféle rendeleteket küldenek az iskoláknak és fizetéselvonással, valamint bírsággal fenyegetik a tanítókat és igazgatókat. A deáki iskolába még 1920. november 30-án „egyszerre 11 rendeletet küldött a nagyszombati tanfelügyelő tót nyelven. Mivel a nyelvet nem értjük, nem reagáltunk rájuk”¹⁴ – írja az esperes. Milyen rendeletek voltak ezek? Például, hogy az iskolára csehszlovák címeres, szlovák nyelvű táblát kell kitenni, az iskola pecsétje is szlovák nyelvű és csehszlovák címeres legyen, állami zászlót kell beszerezni az iskolára, és minden olyan térkép, kép és segédanyag, ami nem összeegyeztethető a csehszlovák állameszménnyel, az iskolából azonnal távolíttassék el. A rendeletek nem teljesítése 500 koronás bírságot von maga után. Csak viszonyításképpen jelzem, hogy egy lelkészi átlagkereset, amit akkor a gyülekezet fizetett a lelképásztorának, évi 700 és 1200 korona között mozgott. Egy lelkészözvegy éves nyugdíja a református nyugdíjintézetből 250–300 korona volt.

A dunamocsi iskolával kapcsolatban jelenti ugyancsak Tóth Kálmán esperes, hogy a dunamocsi tanítót a tanfelügyelők kötelezték a *Vestník* című szlovák újság előfizetésére, és felszólították az iskolát, tegyen lépéseket annak érdekében, hogy az 1921/22-es „tanévben a tót nyelv oktatható legyen”.¹⁵ Elrendelik továbbá a már említett pecsét és zászló, valamint Masaryk elnök képé-

14 Tóth Kálmán esperes 1921. március 5-én kelt, 137/1921 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

15 Tóth Kálmán esperes 1921. március 5-én kelt, 137/1921 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

nek beszerzését. „Mit csináljunk? Fel van-e függesztve autonómiánk” – teszi fel levelében a kérdést a Komáromi Egyházmegye esperese.

Ha az érintett elődeink tapasztalatait vesszük alapul, akkor úgy fogalmazhatunk, hogy a csehszlovák állam református egyházhoz való viszonya a zaklatás és a kiéheztetés gyakorlati eszközeire épült. Ha pedig a „nagypolitika” lépéseit vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a csehszlovák állam – az egyházunk sajátosságainak teljes respektálása mellett – politikai töltetű feltételeket támasztott a református egyház Csehszlovákiához került részével szemben.

1.2. A cseh-szlovák kormányzati politika és a református egyház

A hivatalos iratokból kezdettől fogva kitűnik, hogy az új állam 1919-ben megszervezett egyházpolitikájának ellenőrző és szabályozási gyakorlatában a magyar kálvinisták autonómiatörekvéseit, magyar nemzeti identitásuk, magyarországi kapcsolataik megőrzését alapvetően negatívan ítélték meg a pozsonyi és prágai hatóságok.¹⁶ A csehszlovák forradalmi nemzetgyűlés 1918. december 10-én a Prágában tartózkodó szlovák képviselők hozzájárulásával külön törvényt fogadott el a szlovákiai rendkívüli intézkedésekről. Ennek alapján hozták létre Vavro Šrobár miniszter vezetésével a Szlovákiai Közigazgatás Teljhatalmú Minisztériumát, amely a prágai csehszlovák kormány részeként működött. Šrobár minisztériuma referenseivel december 12-én Zsolnára utazott, s csak 1919. február 4-én költözött át Pozsonyba.¹⁷ A Szlovákiai Minisztérium

16 A teljhatalmú szlovákiai miniszter Szlovák Nemzeti Levéltárban őrzött fondjából Vavro Šrobár 1919–1920, illetve Martin Mičura 1920–1922 közötti miniszterségének, az elnöki iratok közt található egyházügyi anyagait használjuk. Slovenský národný archív, Bratislava (SNA BA), Fond Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska (MPS)

17 „Nemzetiségi összetételével ez a város kicsiben az egész köztársaság képét mutatja. Ily módon próbaköve lesz annak, miként lehet megoldani a politikai, nemzetiségi, kulturális és társadalmi igazságossággal kapcsolatos feladatokat. Itt három nemzet harmonikus együttélését kell megteremteni, és a kormány minden erejével arra fog törekedni, hogy ennek a városnak a különböző ajkú lakossága megtalálja minden olyan vágyának a teljesülését, amely a köztársaságunk polgári érvényesülését és jólétét biztosító jogokra és igazságosságra támaszkodik. Ez a feladat megköveteli a lakosság valamennyi rétegének együttműködését, nyelvi, vallási és politikai különbség nélkül. Az Önök érdekében áll, hogy szívük, lelkük szerint egyszer s mindenkorra eldöntsék, részt kívánnak-e venni ebben a munkában. Akarják-e hűségesen szolgálni ezt az államot, támogatják-e kormányának nehéz munkáját,

14 ügyosztállyal kezdte el működését, köztük a katolikus és az evangélikus egyház kérdéseit kezelő két egyházi referatúrával.¹⁸

Az 1920-as évek szlovákiai közigazgatás-történetével foglalkozó munkákból és a kormányzati, miniszteriális anyagokból egyértelműen kitűnik, hogy a Minisztérium két egyházügyi referatúrája igyekezett felmérni a Köztársaság szlovenszkói és ruszinszkói területeinek felekezeti viszonyait, és mielőbb érvényesíteni próbálta a kormányzati ellenőrző, irányító funkciókat. A szlovákiai egyházakkal való kapcsolattartást és felügyeleti jogokat Karol Medvecký katolikus, Ján Šimkovič evangélikus referensként gyakorolta. Velük együtt a református felekezeti ügyeket a szlovák anyanyelvű református lelkészre, Štefan Štundára (nevét a korabeli magyar sajtó és a szakirodalom nagyobbik része magyar alakban használja) bízták. Štunda a Tiszáninneri Egyházkerület szlovák lelkészeinek javaslatára Šrobár miniszter tanácsadójaként vett részt az egyházi ügyosztály tevékenységében, s próbálta áttekinteni, kézben tartani a számára ismerős egyházkerület, illetve a Podkarpatská Rus néven ugyancsak csehszlovák fennhatóság alá került, magyarul Ruszinszóként emlegetett terület református ügyeit.¹⁹ Az ügyosztály működése felett Anton Štefának a Šrobár-féle miniszté-

vagy meghasonlott lélekkel fognak élni a Csehszlovák Köztársaság területén, s nem hoznak döntést arról, kihez is tartoznak. Mindazokat, akik barátságban együtt akarnak élni velünk, testvérként fogadjuk sorainkban, azok pedig, akiket máshova húz a szívük, döntsenek gyorsan, ma még szabadon távozhatnak.” SNA BA, fond č. 4366 – Pozostalost Vavra Šrobára, 2. doboz, 13. sz.

18 A csehszlovák kormány tizennégy ügyosztályból álló Teljhatalmú Szlovákiai Minisztériumának megszerveződéséről, az Anton Štefának által vezetett oktatási referatúráról ld. Krajčovičová, Natália: *Začleňovanie Slovenska do Československej republiky 1918–1920*. In: *Uő.: Slovensko na ceste k demokracii*. Bratislava, Historický ústav SAV, 2009. 29–37. pp.

19 Štunda 1919. július 29-én hat szlovák református lelkész részvételével Nagymihályban tanácskozást hívott egybe, majd az Egyesült Államokban megjelenő *Slovenský Calvin* című lapban azt a hírt adta közre, hogy „a szlovák gyülekezetek lelkészei megalakították a szlovák egyházmegyét, sőt esperest és megyei főgondnokot is választottak már”. Az érintett lelkészek utólag cáfolták ezt a hírt: „Állításuk szerint a nyilatkozat mindössze arról szólt, hogy ők az akkor hivatalban lévő püspök, Révész Kálmán tudtával és beegyezésével Štundát ajánlják a minisztériumban a református ügyekkel foglalkozó referátus előadójául.” Harsányi Béla: *A szlovák egyházmegye megalakításának kísérletei a Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerületben a két világháború között*. Egyháztörténeti Szemle, 2019. 3. 86–87. pp. Štunda szerepéről politikai pályafutásának kontextusában ld. Simon Attila: *Az egyházi és nemzeti elkötelezettség között*. Štefan Štunda (István) pályája, In: *Tömösközi Ferenc (szerk.): A hit és a közösség szolgálatában. Életutak a Szlovákiai Református Keresztény Egyházban*. Selye János Egyetem Tanárképző Kar – Református Teológiai Kar, Komárom 2018. 12–16. pp.

rium oktatási főosztályvezetője gyakorolta az ellenőrzési jogokat.²⁰

Mindeközben a prágai központi kormány többször is jelezte, hogy a végrehajtó hatalom szakpolitikai intézményeit nem kívánja tartósan decentralizált formában működtetni, s a szlovákiai minisztérium ügyosztályait már 1919 júniusában megpróbálta összevonni a prágai minisztériumokkal. Šrobár határozott tiltakozása miatt ezek a központosító törekvések csak az 1920-as években valósultak meg.²¹ Ezért aztán a prágai kormány egész országra kiterjedő egyházpolitikai ügyosztálya fokozatosan, teljes szerkezetében csak 1922 után épült ki.²²

A csehszlovák állam már 1919 szeptemberében hivatalosan felvette a kapcsolatot a református egyházzal. Štefan Štunda minisztériumi titkár, később kormánytanácsos, szeptember 8-án, Kassán felkereste Révész Kálmán püspököt a szlovenszkói tejhatalmú miniszter megbízásából. Elmondta, hogy a csehszlovák állam elismeri a református egyház autonómiáját, elismeri az egyház hivatalban lévő vezetőit, elismeri az egyház magyar nyelvű mivoltát és kész továbbra is folyósítani a Magyarországtól kapott állami segélyeket, de feltétlenül elvárja, hogy a megszállt területek reformátussága önálló egyházzá szervezkedjen, vagyis hozzák létre a szlovenszkói református egyházat és a lelkészek tegyenek hűségesküt a csehszlovák államnak. A megbeszélésről Révész Kálmán püspök így számol be püspöki jelentésében: „Én erre azt válaszoltam Stundának, hogy mind erről a béke ratifikálásáig szó sem lehet, mert mi a magyar református egyház testéhez tartozunk, s attól mindaddig el nem szakadhatunk, míg a mostani tényleges megszálló hatalom törvényes felsőségünké nem válik”.²³ A minisztérium egyházügyi referense, Ján Šimkovič tanácsos 1919 novemberében írásban is tájékoztatta Révész püspököt az állam feltételeiről. Révész Kálmán válaszelevelében megismételte, hogy a békeszerződés ratifikálásáig szó sem lehet az állami feltételek teljesítéséről. 1919 második felében – a családi pótlékok kifizetését kivéve – megállt a református lelkészek és tanítók számára folyósított állami segélyek kiutalása. A két – már írásban is – megfogalmazott

20 SNA BA, MPS, prez. V/2. 39. doboz. 345. lelt. sz. 132–240.

21 Natália Krajčovičová: Vavro Šrobár – prvý slovenský minister, In: Uő: Slovensko na ceste k demokracii. Bratislava, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2009. 156–159. pp.

22 Zacharová, Jarmila: Počiatky činnosti Referátu ministerstva školstva a národnej osvety Československej republiky, Paideia. Philosophical E-Journal of Charles University 9. évf. 2012.1. sz. <http://www.pedf.cuni.cz/paideia> 1 Issue/Volume/

23 Lásd: Csomár Zoltán: i.m. 9. p.

feltétel mellé újabb két követelményt ragasztott az állam: az önálló református egyház és a lelkészek hűségesküje mellett a továbbiakban azt is elvárta a csehszlovák vezetés, hogy az egyház hozzon létre a szlovák ajkú reformátusok részére egy szlovák egyházmegyét és végül, hogy a reformátusság szakítson meg minden kapcsolatot Magyarországgal.

A Magyarországgal való kapcsolatok megszakítása nemcsak a lelkész- és tanítóképzés kérdésében jelentett óriási változást, hanem az egyházi közigazgatás és adminisztráció vonatkozásában is kivitelezhetetlennek látszott. Hogy miért? Az egyházkerület gazdálkodása, számlája, az egyházmegyék számlái, alapítványai, a nyugdíjpénztár, a gyámintézet számlája mind magyarországi, többnyire budapesti bankokban voltak. Az egyháznak – a gyülekezeteknek is – voltak pénzalapjai és alapítványai, amelyek ugyancsak Magyarországon maradtak. A kapcsolattartás és az ügyek intézése szinte lehetetlen volt a határon keresztül. A jobb érthetőség kedvéért, adalékként álljon itt, hogy pl. Patay Károly, akkor még barsi esperesként, 1919. január 9-én 16/1919 ikt. sz. alatt megküldte a budapesti református nyugdíjintézetnek az 1918. évi változásokat tartalmazó jelentését. Ezt a budapesti nyugdíjintézet csak bő fél évvel később, 1919. július 17-én kapta meg. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Budapesten sem mentek könnyen és gyorsan a dolgok. Erre a nyugdíjügyekkel kapcsolatos változásokra csak egy évvel később, 1920. július 21-én válaszolt érdemben a nyugdíjintézet.

Nem volt könnyű helyzetben a megszállt területek reformátussága. Ki kell mondjuk: az anyaországi ügyintézés is lassú volt, ezért sok esetben mellékesnek, félreállítottnak érezhette magát a megszállt területek reformátussága az odaírt egyházi hivatalok hozzáállásában és ügyintézésében is. Sedivy László nyitrai lelképásztor 1920. szeptember 21-én panaszosan írja Patay Károlynak, hogy szeptember 1–2-án Pápán volt a Magyarországra érkezett segélyekért, de nem sikerült semmit intéznie. Ekkor már egy éve nem kaptak kongruát (állami fizetéskiegészítést) a lelkészeink: „éppen eklatáns eset a dollársegélyek ügye is, hogy mennyire nem fáj ott a mi fejünk”²⁴. Az önállósulással, pontosabban annak magyarországi várható fogadtatásával kapcsolatban így ír: „a keserű orvosságot is be kell venni, ha más nem használ, ha csak ezzel menthetjük meg életünket, akkor semmiféle oldalról vagy részről rekriminációnak nincs jogosultsága. Meg

24 Sedivy László 1920. szeptember 21-én kelt levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

kell tennünk, mert mást ez idő szerint nem tehetünk. Túl a Dunáról ez ellen óvást csak az esetben lennének jogosultak tenni, ha gondoskodtak volna idejében existenciánkról és annak eszközeit már el is juttatták volna kezeinkhez”.²⁵ Mielőtt bárki is túl anyagiassá tartaná a levél íróját, hadd jegyezzem meg, hogy Sedivy László ekkor egy hat fős családot tartott el havi 100 koronás gyülekezeti illetményből úgy, hogy heti rendszerességgel végzendő szolgálatának része volt Nyitrán és környékén 16 település összesen 80 református hittanosának oktatása is, és a csehszlovák állam 1919 őszétől bevonta a vasúti szabadjegyét és nem fizette a hittanóráit. Havi vonatjegy költsége 267 korona volt.

Az 1881-ben létrejött Magyarországi Református Egyház vezetőinek és az egyházkerületek vezetőségének valóban a kivárás volt a kezdeti taktikája. Mivel a magyar kormány, úgy a református egyház vezetése is arra az álláspontra helyezkedett, hogy meg kell várni a háborút ténylegesen lezáró és az új államhatárokat, s azokkal együtt a „status quo”-t definitíven kimondó békeszerződés elfogadását és ratifikálását.

Mindenesetre a helyzet megkötötte az egyházi vezetők kezét. A legitim egyházvezetés ugyanis addig irányította az egyházat, amíg arra lehetősége volt. Pl. Révész Kálmán tiszáninnyi püspök egészen 1920 őszéig Kassán működtette püspöki hivatalát és fizikailag is Kassán tartózkodott. Mivel azonban határozottan elzárkózott a hűségeskü letételétől, a csehszlovák állami hivatalok teljesen ellehetetlenítették a munkáját, végül már nem is tárgyaltak vele.

A tárgyalások már közvetlenül a trianoni békediktátum 1920. június 4-i aláírása után megkezdődtek az egyház és a csehszlovák állam képviselői között. Július 30-án volt Pozsonyban egy információs megbeszélés, amelyen azonban Révész Kálmán püspök nem vett részt. Minden bizonnyal az állam számára ekkorra ő már nem volt megfelelő tárgyalópartner. Levelezéséből kirajzolódik a személyes álláspontja, s ebből kiderül, hogy mi lehetett vele az államhatalom baja. Révész püspök végképp nem tartotta jónak az állammal megkezdett tárgyalásokat, mert tudta, hogy a megfogalmazott állami feltételek megkerülhetetlenek. S ő ebből lelkiismereti kérdést csinált. Így ír erről 1920 augusztusában (a levél címzettje a püspökhelyettes; alapos okkal feltételezhető, hogy Pálóczi Czinke István, rimaszombati lelkésze): „itt nem részletezendő okok

25 Sedivy László 1920. szeptember 21-én kelt levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

miatt én azon az állásponton vagyok, hogy én a szervezkedési munkálatokat nem kezdem meg, hanem megvárom, amíg engem a minisztérium erre felszólít, szóval egyelőre Mohamed nem megy a hegyhez”. A július 30-i tárgyalások eredményeiről még csak nem is érdeklődik a levelében. Ezt írja: „hogy ígéreteket bőven kaptak, ezt biztosnak veszem, de hogy megfogható valóságot nyertek volna, kétlem [...] hangsúlyoznom kell, hogy az egy slovenskói superintendencia alakítása nem az én szándékom és akaratom volt, hanem a minisztériumé, mert hiszen én annyival kevésbé aspiráltam a szlov. püspökségre, mert megválasztott miskolci lelkész vagyok, hová szeptember végén elköltözöm”.²⁶

1.3. A református egyház belső viszonyai az államfordulatot követően

Révész Kálmán tiszáninneri püspök valóban átköltözött Miskolcra, s az ügyek intézésével megbízta helyettesét, Pálóczi Czinke István rimaszombati lelkipásztort. Ugyanezt tette Németh István dunántúli püspök is. Az ő megbízottja Patay Károly barsi esperes, alsószecsei lelkipásztor lett, mint a dunántúli egyházkerület elcsatolt részének rangidős esperese. Mindketten írásos megbízást kaptak az ügyek intézésére a Magyarországra áttelepült püspökeiktől. A megbízatásnak azonban nem volt könnyű eleget tenni. Három akadály is volt annak, hogy a megbízottak gyorsan és eredményesen tudtak volna tárgyalni és eredményeket elérni. Az első, hogy a csehszlovák állam az önálló református egyház létrejöttét azzal is ösztökélni próbálta, hogy nem tartotta legitim tárgyalópartnernek a megbízott vezetőket. Ezt persze nem írták le, de szóban nem egyszer jelezték. A megbízott egyházvezetők állami „elfogadására” jó példát találunk Štunda egyik levelében. Patay Károlynak írja 1920 augusztusában, hogy az igényelt útlevelelre ne nagyon számítsen az esperes úr. A miniszter ugyanis három útra adott engedélyt, s ugyanez a helyzet Révész Kálmánnal is. Három út, rövid ott tartózkodásra, ez a legtöbb, amit Štunda el tudott intézni.²⁷

A második okot hadd nevezzük belső egyházi oknak. Az egyház elcsatolt része bizony megosztott volt a hogyan tovább kérdésben. Voltak, akik elhagyták

²⁶ Dr. Révész Kálmán püspök 1920. augusztus 3-án kelt, 153/1920 ikt. sz. levele a püspökhelyettesnek címezve. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

²⁷ Štefan Štunda 1920. augusztus 9-én kelt levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

szolgálati helyüket és áttelepültek Magyarországra, és voltak, akiket az államhatalom utasított ki. Voltak, akik azonnal létrehozták volna az önálló református egyházat, letették volna a hűségesküt és mindenben engedtek volna az állami segélyek folyósításáért. És voltak, akik a történelmi múlthoz ragaszkodva, egyszerűen nem akarták elfogadni és tudomásul venni, hogy határokat húztak meg a fejük fölött.

A fennálló egyházigazgatási rendszer sem kedvezett a püspöki megbízotaknak. Fontos döntéseket nem készíthettek elő és nem hozhattak meg, hiszen megvoltak az egyházi választások útján betöltött és működő egyházi tisztségek és struktúrák, persze zömében Magyarországon. A formálódó országhatár nem esett egybe az egyházkerületek határával. Pl. a dunántúli kerület kisebbik része került Csehszlovákiához, de attól a kerületi közgyűlést még nem lehetett itt összehívni és megtartani. Magyarországon lehetett – volt is erre példa pl. 1920. szeptember 22-én –, de azon meg nem tudtak részt venni az itteni küldöttek, mert egyszerűen nem kaptak sem kiutazási engedélyt, sem útlevelet.

Pálóczi Czinke István püspökhelyettesként, Patay Károly pedig helyettes püspökként mégis megpróbálta vinni a hivatalt, de ott is nehézségbe ütköztek, ahonnan nem is számítottak volna rá. A hivataluk megnevezését is a kényszer szülte, de ez nem mindenkinek volt világos. Hogy mit értünk ez alatt, az kiderül Németh István püspök Patay Károly helyettes püspökhöz intézett leveléből. Németh püspök úr az 1920 augusztusában, tehát már a trianoni döntés után, de még a ratifikáció előtt írt levelében következetesen esperes úrnak szólítja Patayt, s az alábbiakat írja: „Az a tény, hogy felhatalmazást adtam nagytiszteletűségednek, mint rangidős esperesnek az elnöki elintézését igénylő ügyekben helyettem leendő eljárásra, egyáltalán nem invalválja²⁸ nagytiszteletűséged jogi helyzetének megváltozását. Amint tehát nincs két »Dunántúli kerület«, úgy nincs itt két püspöki hivatal sem, tehát a borítékok és levélpapírosok fejezetében a »Dunántúli református püspöki hivataltól« felírást méltóztassék mellőzni, már csak a félrevezetés okából is. Ha már jónak lát valamiféle felírást nagytiszteletűséged, akkor méltóztassék a »püspökhelyettesi hivatal«-t használni”.²⁹ A Magyarországra áttelepített püspök, akit „a csehek csónakon átköltöztettek a

28 valesco (lat.) = megerősödés, növekedés

29 Németh István püspök 1920. augusztus 21-én kelt, 2394/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

Duna déli partján maradt Komáromba, vele költöztetve a püspöki hivatal iratanyagát is”,³⁰ elmarasztalja az esperest azért is, mert az állami kongruakifizetés tárgyában tájékozódó tárgyalásokat folytatott és levelezésben állt a csehszlovák állam képviselőivel. Ez írja Németh István: „Nagyon bánt tehát, hogy míg én a függésvizony elkerülése céljából semmi anyagi áldozattól vissza nem riadva fáradozom az anyagi eszközök előteremtésén, addig nagytiszteletűség az ellenkező irányú útra tért. Ezt méltóztassék abba hagyni”.³¹ A levélből teljesen természetesnek tűnik, hogy Németh István püspök úr önmagát az elcsatolt részek püspökének tekinti, és az egyházi közigazgatást sérthetetlennek, megváltozhatatlannak tartja. S ebben nincs is semmi furcsa és semmi törvénytelen. Esetleg „csak” annyi az igazán elgondolkodtató tény, hogy ő az elcsatolt területeken, püspöki hivatala gyakorlásában – finoman fogalmazva – akadályoztatva volt. Azt is ki kell mondanunk, hogy a Duna jobb partján élő püspököknek nem voltak hitelt érdemlő pontos információi arról, hogy mi is zajlik a minden napokban a bal parttól északra fekvő, elszakított térségben. A komáromi segédlelkész³² írja Patay Károlynak, hogy találkozott Németh püspök úrral: „azt hallottam tőle, hogy a szlovenszkoói lelkészek és egyházak megkapják Csehszlovákiában mindazokat a segélyeket, melyeket eddig magyarban kaptak, de az oly nagy munka, melyet nem könnyű az egész ország elszakadt területein gyorsan foganatosítani. A munkálatok már folyamatban vannak”.³³ Az augusztusi, kissé dörgedelmes hangú levél után, egy novemberi keltezésűt is küld a püspök Pataynak. Ebben vázolja, hogy miként látja a további intézkedések dolgát. Érdemi kérdést nem érint a levél, csak azt írja benne Németh püspök úr, hogy ő szívesen intézkedik a csehszlovák hatóságoknál is, csak mondják meg neki, hogy melyik hivatalhoz kell írnia.³⁴

A harmadik nehézséget pedig Pálóczi Czinke István és Patay Károly jelleme

30 Csohány János: Trianon és a magyar református egyház. Internetes közlés: 2014. március 2. http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/csohany-trianon.htm#_ftnref5

31 Németh István püspök 1920. augusztus 21-én kelt, 2394/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

32 Ebből a levélből csak annyi derül ki, hogy írója: „Szabó A.”, aki Szabó András komáromi segédlelkész.

33 Szabó A. 1920. augusztus 24-én, Komáromban kelt levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

34 Németh István püspök 1920. november 18-án kelt levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

jelentette. Sokkal nagyobb volt bennük a felsőbbségük, konkrétan a püspökük iránti tisztelet, mint az, hogy látva a szükségét, a püspökük háta mögött kezdjenek szervezkedni. Ők ketten egyébként szoros levelezésben álltak. Pataynak már megvolt a püspöki megbízása, Pálóczinak püspökhelyettesként még nem. De már egyeztettek, mert valahogy megéreztek, hogy a körülmények őket fogják „helyzetbe hozni”. Pálóczy írja: „Bizonyos, hogy a békeszerződés aláírása után nem dughatjuk a fejünket továbbra is a homokba s nem várhatjuk a sült galambot összetett kezekkel, hanem hitünkhöz és nemzetünkhöz való szilárd ragaszkodással meg kell mozdítanunk és tovább kormányoznunk egyházunk zátonyra futott hajóját. [...] Révész Miskolcra költözése után megbíz engem, már főjegyzői tisztemnél fogva törvény szerinti püspökhelyettest a Szlovenszko területére eső tiszáninneri egyházak igazgatásával s a csehszlovák hatóságokkal való érintkezéssel és esetleges egyházszerkezeti tárgyalásokkal. Ez a megbízásom tehát csak akkor kezdődik, mikor Révész Miskolcra költözik. Ő pedig szeptembernél előbb nem megy Miskolcra s így addig a szlovenszkoí egyház ügyeit is ő intézi”.³⁵ Tájékoztatja továbbá Patayt arról, hogy részt vett a magyarországi egyház konventjének ülésén, ahol létrehoztak egy bizottságot „az egyetemes magyar ref. egyház érdekeinek védelmére, a nagy protestáns nemzetek támogatásának megnyerésére, a megszállt területeken lévő magyar ref. gyülekezetek sorsának figyelemmel kísérésére, életük és fejlődésük biztosítására, – amint ezt Németh püspök úrtól bizonyosan te is tudod.”³⁶ Ez a konventi bizottság tehát látszólag feleslegessé teszi a mi további mozgólódásunkat. De csak látszólag. Nekünk magunknak kell kezünkbe venni a saját sorsunk intézését” – írja két hónappal a trianoni békediktátum aláírása után Pálóczy Czinke István.

Mindebből kitűnik, hogy a cselekedni képes emberek nem kívártak, hanem tartották magukat az egyházi rendhez és senkit nem akartak megkerülni, nem kívántak a dolgok elébe menni és illegitim módon szervezkedni. Ugyanakkor írásaikból, leveleikből az is kitűnik, hogy püspökeik véleményéhez képest – így utólag értékelve – sokkal realisabban látták a helyzetet, s azt, hogy nekik kell majd cselekedniük.

Az első igazi lépés erkölcsi jellegű volt. A Barsi Egyházmegye esperese, Patay

35 Pálóczy Czinke István 1920. augusztus 5-én, 23/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

36 Egyébként ebből, az 1920-ben létrehozott bizottságból alakult ki a Magyarországi Református Egyház – jelenleg is működő – külügyi bizottsága.

Károly – azután, hogy két éve már nem volt egyházmegyei közgyűlés – összehívta a Barsi Egyházmegye közgyűlését. Itt „egyhangú határozattal kimondatott, hogy e bizonytalanság dermesztő lenyűgöző helyzetében egyházunk további veszedelme nélkül tovább nem maradhatunk s meg kell keresni a többi egyházmegyéket is, hogy valamely közös tanácskozásban beszéljük meg a teendőket s keressük a kivezető utat”.³⁷ A vonatkozó határozat így szólt: „Az egyházmegyei közgyűlés, midőn az egyházi életben teljes csend van, semmi mozgalom, semmi életjel sehol nem látszik a bekövetkezhető káros eseményekérti felelősség tudatában érzi hogy valamit tennie kell, hogy elszakítottva a kerülettől, az egyetemes egyháztól, a kezdeményező lépést a kibontakozásra meg kell tennie, éppen ezért ennek tudatában és kényszere alatt, minden további romlásnak, jogaink, önrendelkezésünk egyre erősebben nyilvánuló meggyengítésének elejét veendő: felmenti lelkészeit az erkölcsi felelősség további súlya és következményei alul, megkeresi a többi hasonló sorsú egyházmegyét, hogy közös tanácskozásra összejöve kutassák ki a kibontakozásnak hitfelekezetünk múltjához, autonómiájához méltó útjait, eszközeit. A tanácskozásra a maga részéről kiküldi esepresét és Konkoly Thege Sándor tanácsbírót, póttagokul pedig Bihary Kálmánt és dr. Tóth Sándort, s ugyancsak őket megbízza azzal is, hogy a köztársaság kormányánál tegyék meg a puhatolódzó, kezdeményező érintkezéseket, hogy a rövid idő összejövendő tanácskozásnak irányít a munkálkodást megkönnyítő útmutatás-, tájékoztatással szolgáljanak, továbbá, hogy már most kérjék a múltra is mindazon segítyek folyósítását, melyek az evangélikus egyháznak, gyülekezeteinek és minden arra jogosultaknak folyósítottak”.³⁸

Az állam feltétele úgy szólt, hogy egy önálló egyház alakuljon. Ezt le is írták. De az informális találkozók alkalmával, szóban többször is jelezték az állam képviselői egyházunk vezetőinek, hogy a miniszter úr személyes elképzelése az, hogy az önálló református egyháznak egyetlen egyházkerülete kellene, hogy legyen. Az „egy egyházkerület – egy egyház” gondolata már előjött a Révész Kálmánnal folytatott egyeztetések alkalmával is, 1919-ben és még akkor is rezonált, amikor már megalakult a Dunáninneri és a Tiszáninneri egyházkerület.

37 Patay Károly: Igazolásom, kelt Alsószeccsén 1921. március 31-én. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai. Simon Attila – Tömösközi Ferenc: Válogatott források a szlovákiai református egyház történetéhez (1918–1938) Selected Sources to the History of the Reformed Church in Slovakia (1918–1938). Komárom, Selye János Egyetem, 2019. 109–117. pp.

38 A Barsi Egyházmegye 1920. június 1-jén, Léván megtartott közgyűlése jegyzőkönyvének 6. pontja.

Pálóczi Czinke István írja Patay Károlynak 1921 januárjában: „Megjegyzem még – ha már nem írtam volna meg –, hogy az összes szlovenszkói reformátusoknak egy egyházkerületbe való tömörítése a miniszter leiratában nincs ugyan benne, de Stunda I., ki a levelet Kassára hozta élő szóban hangsúlyozta, hogy ez a miniszter határozott kívánsága. S mikoron kérdeztem, hogy micsoda okból: nem tudott reá mást mondani, minthogy elsősorban költségkímélés szempontjából, meg hogy a lutheránusoknak is csak két egyházkerületünk van, hát akkor nekünk elég egy, akik félannyian vagyunk, mint a lutheránusok”.³⁹

Patay Károly indítványozta, hogy mindhárom érintett egyházkerület állítson ki képviselőket, s ez a küldöttség üljön le egyeztetni a hogyan tovább kérdéseit. Pataynak szinte tanácsadója volt Sedivy László nyitrai lelkész, aki így látta a helyzetet: „Vak bizakodás, hiú reménységgel áztatnak, teljesen kilátástalan a mesélt jövő; az lesz a vesztünk, ha sorsunk intézését kiengedjük kezeinkből és a sivár passzivitás szerepét vesszük fel”.⁴⁰ Nem véletlen ez a sarkos fogalmazás. Sedivy azon kevesek egyike volt, aki többször is átléphette a csehszlovák–magyar határt, és 1920 nyarán s őszén legalább három alkalommal találkozott Németh István püspökkel Magyarországon. Rájött, hogy tovább várni nem lehet. Így ír benyomásairól Patay Károlynak: „Némileg aggályosnak vélem Németh I. püspök urunk konzervatív gondolkodását s helyzetünk tekintetében elfogult álláspontját, hogy ne tegyünk semmiféle lépést a kormányzattal való tárgyalások felé, s ne kérjünk, ne fogadjunk el semmit”.⁴¹

Összegezve az eddigieket: egyházunk a trianoni traumát olyan legitim vezetőikkel élte meg, akik a passzív rezisztencia és a kivárás hívei voltak. Az általuk megbízottak azonban látták, hogy nem lehet ebben a tétlenségben maradni, szükség van a szervezkedésre. Nem az állami feltételrendszer miatt, hanem az egyházrész és a gyülekezetek megmaradásának, a kisebbségi sorba került magyar reformátusságnak léte és megmaradása miatt. És cselekedtek is, amikor arra megérett az idő.

A minisztérium nagyon is komolyan gondolta, hogy minden egyházi sze-

39 Pálóczi Czinke István 1921. január 12-én kelt, 21/1921 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

40 Sedivy László 1920. október 4-én kelt, 102/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

41 Sedivy László 1920. augusztus 5-én kelt, 84/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

mély és tisztviselő teygen hűségesküt. Ennek meghatározott szövegét a teljhatalmú minisztérium készítette el: „Esküszöm a Szentháromság egy élő Istenre, becsületemre és lelkiismeretemre fogadom, hogy a Csehszlovák Köztársasághoz hű leszek, összes állami törvényét, s a kormány törvényes rendeleteit megtartom, kötelességeimet a fennálló törvények szerint híven, lelkiismeretesen és pártatlanul fogom teljesíteni s minden foglalatosságomban teljes erőmből az egyház érdekeit fogom védelmezni. Isten engem úgy segéljen. Ámen”.⁴²

Az eskü kérdésében sem volt teljes egyhangúság a lelkészek között. Egyesek kizárólag erkölcsi kérdésnek tekintették az esküt, mások egy teljesítendő feltételnek, ami után az állam újra folyósítja a kongruát az egyre nehezebb anyagi körülmények között élő lelkészeknek. Szekeres László padányi lelképásztor írja Patay Károlynak azután, hogy a budapesti zsinat először nagyon elutasító volt az eskü kérdésében: „Nem tudom megérteni a zsinati atyákat, jobban mondva ők nem tudják megérteni a szegény nyomorgó papság helyzetét, amikor megtiltván a fogadalomtételt, nem engedik felvenni a kínált tetemes segítséget, amelyre pedig sokunknak égető szükségünk van. Könnyű így határozni azoknak, akik nem szükkölködnek, de nekem 2 magasabb iskolába járó gyermekem maradt ám itthon, mert taníttatásukra nem elég a jövedelem [...] mivel lennék én rosszabb magyar, ha megfogadom, hogy nem izgatok az állam ellen? Én ezt fogadalom nélkül is megtartom, mert nem akarok börtönbe jutni”.⁴³

Štunda 1920. november 23-án tárgyalt a miniszterrel az eskü ügyéről, s erről tájékoztatja a helyettes püspököt, Patay Károlyt, hogy a kultuszminisztérium sürgeti az esküt és javasolja, hogy november 30-ig tegyék le a lelkészek. Štunda azt javasolja, hogy a két egyházmegye kérjen a minisztériumtól egy állami hivatalnokot, aki egyházmegyéenként kivenné a lelkészek hűségi nyilatkozatát, „mert nézetem szerint más mód alig fog kínálkozni, hogy ennek az áldatlan állapotnak egyszer vége szakadjon”.⁴⁴ Később kiderült, hogy a minisztérium csak „taktikázott” a határidővel, de az elgondolása helyesnek bizonyult. Ezt Pálóczi Czinke István egyik leveléből tudjuk: „azt talán veled is közölte Stunda hogy

42 A minisztérium által összeállított eskü szövege. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

43 Szekeres László padányi lelképásztor 1920. október 13-án kelt levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

44 Štefan Štunda 1920. november 24-én kelt levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

a fogadalom tételről velünk közölt terminus csak fictió, csak ijjesztetés volt. Hogy t.i. november 30-ig, akik leteszik előnyben részesülnek. Ezzel a kérdéssel a miniszter még nem is foglalkozott. Pedig nálunk az ungi papok $\frac{3}{4}$ része e hírre – a jobbak intése ellenére – rohant az ungvári zsupánhoz és a fogadalmat már le is tette”.⁴⁵

A Tiszáninnyi egyházkerület 1920 végén, közgyűlésének 7/a pontjaként felhatalmazta lelkészeit és tanítóit az állam iránti hűségi fogadalom letételére.⁴⁶ Mivel az eskütételt az állam feltételül szabta, s már volt is példa rá, hogy eskü-megtagadás miatt tanítót függesztettek fel az állásából,⁴⁷ az egyház vezetői fontosnak tartották ebben a kérdésben is tájékozódni, tárgyalni az illetékesekkel, s valahogy megoldást találni. Pálóczi egyik levelében írja Pataynak: „Ha tehát te is hozzájárulnál, én megkeresném a minisztériumot az iránt, hogy az eskümin-tát közölje velünk, s a zsupánokat már most utasítsa, hogy a lelkészeket kör-zetenként egyes centrumokba hívják össze a fogadalom letételére; egyidejűleg pedig minket püspököket keressen meg avégett, hogy lelkészeinket utasítsuk a zsupánok előtt való megjelenésre és a fogadalom letételére”.⁴⁸

1.4. A memorandumok időszaka

Az 1920-as év második felében már világos volt, hogy Csehszlovákia léte nem néhány hónapos átmeneti állapot csupán. Szükség volt megtenni az első lépéseket az állam felé és jelezni az egyház legégetőbb problémáit. Ennek je-

45 Pálóczi Czinke István 1920. december 5-én kelt, 114/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

46 A Tiszáninnyi egyházkerület 1920. december 2-án megtartott közgyűlése jegyzőkönyvének 7/a pontja. Réz László (szerk.): A Szlovenszkói Tiszáninnyi Református Egyházkerület 1920. évi december hó 21. napján, Kassán tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Nagykapos, 1935. 13-14. pp., DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

47 Daniel Bodický, losonci tanfelügyelő 1920. november 27-én kelt, 2291 ikt. sz. levele a losonci református elemi népiskola iskolaszékének címezve: „A škol. ref. 39701/I. 1920 számú rendelete alapján Pauzl Emma tanítónőnek a további tanítást megtiltom, mivel hivatalomnak bejelentve nem volt és hűségsküt nem tett.” DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

48 Pálóczi Czinke István 1920. december 27-én kelt levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

gyében fordul ebben az időben az egyház memorandummal a Csehszlovák Köztársaság elnökéhez, illetve több beadvánnyal is Vavro Šrobár teljhatalmú miniszterhez.

A megbízott vezetők – Pálóczi Czinke és Patay – úgy gondolták, hogy a köztársasági elnökhöz kell fordulni, s neki jelezni a református egyház álláspontját. Hogy miért éppen a köztársasági elnökhöz? A régi vallásügyi törvények az egyházakat közvetlenül a császár döntési fennhatósága alá sorolták. Ez volt a szokás. Pálóczi Czinke István is és Patay Károly is így tanulta annak idején, és így tudta: vallási, egyházi ügyben a császári udvarhoz kell fordulni: az első emberhez. Csehszlovákiában az „első ember” a köztársasági elnök volt.

Így és ezért született meg az elnökhöz címzett Memorandum. Ezt a dokumentumot Pálóczi Czinke Istvánnak tulajdonítják, s vitathatatlan, hogy a Memorandum stílusa és szerkesztése Pálóczi irodalmi képességeit mutatja és dicséri. De az alapanyag nem tőle származott. A vonatkozó levéltári anyag kutatása és értékelése nyomán nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy az „alapanyagot” Sedivy László nyitrai lelkész vetette papírra. Ő ezt a címet adta az írásának: „Javaslat a csehszlovák megszállt területen lévő református egyházak szervezete, igazgatása, intézményes berendezkedése s a változott viszonyok által követelt kérdések megoldása tárgyában”.⁴⁹ A – minden bizonnyal 1919 végén, vagy 1920 elején készült – javaslat egy kész egyházi közigazgatást vázol fel. Két egyházkerületet, a nyugatiban 4 egyházmegyével⁵⁰, a keletiben 4 vagy 5 egyházmegyével.⁵¹ A kerületek élén adminisztrátor püspökök és főgondnokok állnának, s a konvent helyett egy 12 tagú, a presbitériumok által választott consistórium állna. A javaslat rendelkezik az egyházi választások megtartásáról, érinti a teológusképzés és a tanítóképzés kérdésének megoldását, egy nyomda felállításának szükségességét, a kongruakifizetés sürgetését, az állami egyház-finanszírozás kérdését s azt, hogy az állammal való kapcsolattartás miatt fontos lenne, hogy a kormányban legyen egy református egyházi ügyosztály. A

49 A kéziratot lásd: DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

50 A Komáromi egyházmegyéből jönne létre a Csallóközi és Mátyusföldi, valamint ide tartozna a Barsi és Gömöri Egyházmegye. A Drégelypalánki egyházmegyéből az Ipolyság környéki gyülekezetek a Barsi egyházmegyéhez tartoznának, Losonc a Gömöri egyházmegyéhez.

51 A kialakítandó Abaúji egyházmegyéhez soroltatnának a Torna és Felsőborsodi egyházmegyékből ide került gyülekezetek, a Zempléni és az Ungi Egyházmegye mellett létrejönne a Beregi, és szükség esetén a Máramaros-Ugocsi Egyházmegye.

Sedivynek tulajdonítható javaslatban megemlített témák – mint toposzok – visszaköszönnek a Memorandum szövegéből is.

A Memorandum első változatának szövegét – Sedivy László vázlatpontjai felhasználásával – Patay Károly helyettes püspök készítette el, minden bizonnyal az 1920. szeptember 8-i egyházkerületi közös bizottsági ülésre. A szöveget biztos, hogy előzetesen többször is egyeztette Pálóczi Czinke Istvánnal. Egy 1921. januári levélváltásból derül ki, hogy ez valóban így volt. Pálóczi értesíti Patayt, hogy a Memorandum elveszett valahol a postán, ezért küld most még egy példányt, hogy a Dunáninnyi kerületi közgyűlésig megérkezzen, s a közgyűlés tárgyalhassa. Mint írja: „új dolog nincs benne, jóformán ugyanazokat tartalmazza, mint az általad fogalmazott memorandum. Csak ki van bővítve sérelmeinkkel és kissé ünnepebb ruhába van öltöztetve, nagyon kérlek, hogy ha még van hozzáadni valótok, iktassátok bele, s úgy küldjétek vissza hozzám, több példányban való lekopogtatás végett”.⁵²

A Memorandum valahogy önálló életre kelt. Több változata is volt. Az első, már hiteles példányok 1920. szeptember 8-i dátummal vannak aláírva. Az aláírók a Tiszáninnyi kerület elnökei: Pálóczi Czinke István püspök és Lukács Géza főgondnok. A Tiszáninnyi kerület ekkor fogadta el közgyűlésén ezt a dokumentumot. Patay Károly azonban már jóval korábban is eljuttatta a Memorandum egy korábbi szövegváltozatát Pozsonyba. Az állami hivatalok már 1920 tavaszán rosszállóan nyilatkoztak a Memorandumról. A zsigárdi lelkész, Soós János pozsonyi megbeszélései után írja Pataynak 1920 márciusában, hogy a Memorandumot az állami hivatalok elhamarkodott lépésnek tartották, mivel még nincs szervezkedés az egyházban. A kivárás, időhalogatás nem volt jó taktika: „bizony nagy hibát követtünk el halogatásunkkal, most már kissé foghegyről beszélnek velünk”.⁵³ Mint írja, a minisztériumban még abba is belekötöttek, hogy a Memorandumot mint dunántúli püspök írta alá Patay, holott ez a térség a dunáninnyi rész. És a minisztérium szerint ő nem is püspök, csak helyettes püspök, legjobb esetben püspöki adminisztrátor. Az állam tehát már tudott a dokumentumról, de az egyházban nem volt ilyen

52 Pálóczi Czinke István 1921. január 25-én kelt levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

53 Soós János zsigárdi lelképásztor 1920. március 12-én kelt levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

jó az információáramlás. Komáromból kapja az alsószecsei helyettes püspöki hivatal az észrevétel, hogy ott nem is ismerik a rimaszombati Memorandumot, és miért a tiszáninnyi elnökség aláírása van rajta? A másolat még aláírva sincs, pecsét sincs rajta, mi akar ez lenni?⁵⁴ Nos, ebből a levélből kiderül, hogy a Memorandum másolatait megküldték több lelkészi hivatalnak is, tájékoztatás végett.⁵⁵

A szöveget a Tiszáninnyi egyházkerület közgyűlése 1920. december 21-i közgyűlésén fogadta el Kassán, a Dunáninnyi egyházkerület közgyűlése pedig 1921. január 28-án hagyta jóvá Komáromban. A kassai közgyűlésen olyan határozat született, hogy „a Memorandum magyar és szlovák nyelven állíttassék ki négy példányban s ennek egy-egy példányát a Csehszlovák köztársasági állam elnökének, az állam kormányelnökének, a prágai nemzetgyűlésnek, Szlovenszkó tejhatalmú miniszterének a két egyházkerület elnöksége, mint a szlovenszkói református egyházegyetem küldöttsége, személyesen adja át, hogy ez által alkalom legyen a szlovenszkói református egyház érdekeinek személyes tanácskozás útján való megvédésére is”.⁵⁶ Az így elhatározott személyes átadás azonban soha nem valósult meg. A Memorandumot március folyamán postai úton küldte el az egyházunk a címzettnek. Március 31-én meg is érkezett a pozsonyi minisztérium válasza a Memorandumra. A két nyelven: magyarul és szlovákul megírt levél kilenc pontban válaszol a Memorandum felvetéseire. A minisztérium leírja, hogy az állam biztosítja:

1. a teljes egyenlőséget a többi egyházzal, s az egyházi élet területén azokat az autonóm jogokat, amelyek a magyar királyság alatt az állami törvényekben szavatoltak voltak;

2. a teljes vallás- és kultuszszabadságot azzal, hogy a Tiszáninnyi kerületben szerveződjön egy szlovák esperesség, a szlovák gyülekezetekben minden egyházi szertartás csak szlovákul történjen, a kétnyelvű gyülekezetekbe pedig

54 Szabó András komáromi lelkész 1920. október 11-én kelt levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

55 A memorandum szövegét lásd: Somogyi Alfréd: A „memorandumos évek”: Az 1920-21. év eseményei a helyettes püspöki hivatal (Nt. Patay Károly, alsószecsei esperes-lelkész, helyettes püspök) levelezése alapján. In: Egyház és történelem: Tanulmányok az egyház életéről és történelméről. Szentendre, Tillingner Péter Műhelye. 77–124. pp.

56 Idézet a Tiszáninnyi Református Egyházkerület 1921. december 21-én, Kassán megtartott közgyűlési jegyzőkönyvének 8. pontjából.

csak olyan lelkészt helyezzen az egyház, aki mindkét nyelvet beszéli;

3. az egyházi autonóm törvényhozást, az állam legfőbb felügyeleti jogának megtartásával;

4. a szabad lelkészválasztást az egyház belső jogrendje alapján;

5. a lelkészképzés kérdésében a minisztérium fenntartja korábbi álláspontját, hogy Csehszlovákiában csak az lehet lelkész, aki az ország területén végezte el a 8 gimnáziumi osztályt és érettségizett;

6. nyelvhasználat-ügyben az a minisztérium válasza, hogy „a hivatalos érintkezés nyelvét a másnyelvű nemzetiségi kisebbségekkel országos törvény szabályozza”⁵⁷;

7. a református egyház esetleges sérelmeivel kapcsolatban azt, hogy az egyház és intézményei a törvény védelme alatt állnak. A panaszokat bizonyítékokkal kell előterjeszteni és akkor az illetékes hatóság majd orvosolja azokat;

8. „A Csehszlovák Köztársaság kormánya a ref. egyház lelkészeinket és intézményeinek biztosította mindazokat a segélyeket, amelyeket a volt magyar királyság kormánya folyósított. Hogy a ref. egyház lelkészei és intézményei mind a mai napig nem kapták meg igényelt segélyeiket azért kizárólag azokra háramlik a felelősség – s ezeket vonja is felelősségre a ref. közlelkészi kar – akik eddig megakadályozták a slovenskói ref. egyház habár csak átmeneti megszervezését is. Mert ha a slovenskói ref. egyháznak nem voltak meg a képviselői, a kormánynak nem volt kivel tárgyalnia és nem volt kivel döntéseit közölnie.” A vonatkozó válasz további részében azt találjuk, hogy az állami költségvetésben ott vannak a református egyház segélytetelei is, mind 1919-re, mind 1920-ra, mind az 1921-re is, évi 2 175 000 koronás összegben. „Hogyha a ref. egyház nem teljesíti azokat a feltételeket, amelyeket a csehszlovák köztársaság kormánya vele szemben felállított, s nem lesznek számára utalhatók ezek a segélyek az éve folyamán sem, el fognak azok veszni 1921. december 31-vel”.⁵⁸ A válaszlevélben egyértelműen leírta a minisztérium, hogy a segély folyósításának három feltétele van:

- hogy az egyház autonomikusan megszerveződjék új zsinati törvények

57 Válasz a Memorandumra: Minister Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska; 1921. március 21.; č.: 751 - odd. ev. a. v. cirkev. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

58 Válasz a Memorandumra: Minister Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska; 1921. március 21.; č.: 751 - odd. ev. a. v. cirkev. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

alapján mint önálló egyház, amely független a magyarországi református egyháztól;

- hogy lelkészei és gondnokai az egyházi közigazgatás minden fokozatán letegyék a hűségi esküt a Csehszlovák Köztársaság iránt;
- hogy a Tiszáninneni egyházkerületben külön szlovák esperesség alakuljon.

9. Az egyházi iskolarendszerrel kapcsolatban a minisztériumi válasz úgy fogalmazott, hogy ha az egyházunk – Magyarországtól teljesen függetlenül – megszerveződik, akkor iskoláinak és tanítóinak meglesznek mindazon autonóm jogaik, amelyek megvannak a többi egyházaknak is Csehszlovákiában.

A választ a miniszter nevében Ján Šimkovič kormánytanácsos írta.

Valójában az államsegélyek kiutaltatása körüli nyomorúságos küszködés és a Memorandum ügye volt az, ami 1920-ból átvitte az egyházi közélet dolgait az 1921. évbe. Illetve még egy dolog volt, ami kimondotta a 20-as év végét és a 21-es esztendő elejét jellemezte, ez pedig a két egyházkerület megalakulása.

Az elnöknek címzett memorandum mellett, 1920 őszén készült egy másik Memorandum is, amely Szlovenszko tejhatalmú miniszterének íródott. Mondanivalójában és felépítésében majdnem ugyanazt tartalmazta, mint az elnöknek címzett irat, csak tárgyilagosabb és rövidebb megfogalmazásban. A református egyház vezetői ebben is tisztázták, hogy a köztársaság teljes jogú, szabad polgárai kívánnak lenni a reformátusok, integrálódva a társadalomba. Kimondták, hogy az egyház nem politizál, egyedül hivatásának kíván élni. Ragaszkodik autonómiájához, és saját törvényei általi önkormányzatiságához. Igényt tart visszamenőlegesen is az állami segélyek folyósítására, a népesség arányának megfelelő mértékben és összegben. Ragaszkodik iskolahálózatának megtartásához, szükségesnek látja egy saját teológiai akadémia és tanítóképző intézet létrehozását, amelyben elvárja az állam segítségét és nem mond le magyar nyelvhasználatáról. Ez a memorandum is tartalmazta a minisztériumban egy református ügyosztály létrehozásának szükségességét. A dokumentumot Rimaszombatban keltezték, ugyancsak 1920. szeptember 8-án, s aláírója Pálóczy Czinke István püspök és Lukács Géza főgondnok volt.

1921. május 12-én Péter Mihály gálszécsi lelképásztor a két egyházkerület közötti ún. közös bizottság megbízásából írja ezt a memorandumot a tejhatalmú miniszternek. Mint a téma vizsgálója és ismerője leszögezi, hogy „e kérdés

tárgyalásánál semmiféle elfogultság nem vezérel, hanem tisztán szlovák ajkú ref. híveink vallási érdeke, amelyet mi itt közlelről bizonyára jobban ismerünk, mint a távollevők [...] Törvényeinkkel ellentétben állónak tartom azt, hogy a kormány a priori elfoglal egy álláspontot, amikor egy szlovák egyházmegye felállítását követeli anélkül, hogy figyelemmel volna érvényes törvényinkre, amelyek szerint ily irányban a kezdeményezés a gyülekezetek és az egyházmegyék kezében van [...] csak a viszonyok nem ismeréséből vagy helytelen ismeretéből származhatik egy szlovák egyházmegye felállításának a követelése és pedig következő okból: elfogulatlanul ítélve a dolgot Abaújban nincs egy szlovák ref. egyházunk sem. Felsőzemplénben van négy anyaegyház és néhány filia. Ungban szintén négy és néhány filia 4-5000 lélekkel. Ezen kívül még akad néhány egyházunk melyben szórványosan vannak szlovákok. Már most el sem képzelhető, miképp volna megszervezhető egy 8 anyaegyházból álló egyházmegye, először is a közigazgatás rendes ügyvitele szempontjából [...] miként fedezné ezen 8 egyházból álló egyházmegye azokat a költségeket, melyeket egy egyházmegye közigazgatása igényel, miként állítaná fel tisztikarát [...] ha külön tót egyházmegye volna, akkor az nem állana a magyar ajkú egyházkerület igazgatása alatt, nem is állhatna, mert közigazgatási nyelve is szlovák lévén, az egyházkerülettel magát meg nem érthetné”.⁵⁹ Felmerült az is, hogy a Csehtestvér Egyházhoz tartozna ez a szlovák egyházmegye. Péter Mihály rámutat, hogy a felső-zempléni és az ungi szlovákság nyelve annyira eltér a cseh nyelvtől, hogy nem értenék meg egymást. Hogyan oldanák meg a lelkészutánpótlást? Ezek után levonja a következtetést: „akik ezt a kérdést felszínre vetették és a szlovák egyházmegye felállítását sürgetik, tulajdonképp a szlovákok vallási érdekei ellen cselekszenek. Egy eszme kergeti őket, kivenni a szlovák ajkú reformátusokat a magyar ajkú református egyházmegyék kebeléből, hogy szerintük azok, azok kezei közt el ne sorvadjanak, holott éppen így sorvadnának el”.⁶⁰ Javasolja, hogy ezt a kérdést alkotmányos úton oldják meg, vagyis kérdezzék meg magukat a szlovák református híveket, hogy külön szlovák egyházmegyében akarnak-e élni? A válaszuk előtt, „mint az önrendelkezés nyilvánulása előtt tisztelettel meg kellene hajol-

59 Memorandum a szlovák egyházmegye kérdésében. Kézirat. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

60 Memorandum a szlovák egyházmegye kérdésében. Kézirat. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

ni” – áll a memorandumban.

1.5. A Teljhatalmú Szlovákiai Minisztérium álláspontja a memorandumokkal kapcsolatban

A szlovenszkói református egyházkerületek közgyűlésének 1920. decemberi, illetve 1921. januári memoranduma kapcsán Szlovákia Teljhatalmú Minisztériumában Ján Šimkovič vezette az evangélikus egyházügyi referatúrát. Hozzá tartoztak a reformátusok ügyei is. A csehszlovák kormány prágai Oktatási és Nemzeti Művelődésügyi Minisztériumában fokozatosan szintén kiépült a szlovákiai egyházakkal foglalkozó hivatali apparátus. Ezek referensei előbb Šrobár, majd a Szlovákiai Minisztérium élére 1920. május 25-én kinevezett Ivan Dérer, illetve az őt 1920. szeptember 15-én felváltó Martin Mičura vezetésével alapvetően a magyarországi református egyháztól való különválást tartották a legfontosabb politikai célnak. Ez egyúttal azt jelentette, hogy a csehszlovákiai törvényeknek megfelelő egyházszervezet létrehozásában látták a megoldást, amelynek alapvető politikai feltételeként az egyház püspökeinek, lelkészeinek és világi előljáróinak állampolgári hűségesküjét tekintették.

1920 folyamán a Teljhatalmú Minisztérium élén bekövetkezett gyors személycserék, illetve a Bruckban elkezdődött magyar–csehszlovák kormányközi egyeztetések a korábbiaknál kedvezőbb légkört teremtettek a szlovákiai reformátusok kéréseinek pozitív megítélésére. Jól tükrözi ezt a változást Šimkovič Mičura miniszter részére készített 1921. március 3-i előterjesztése.⁶¹ Más kérdés, hogy szervezetenként sem Dérer, sem Mičura nem törekedett arra, hogy a magyar beadványokban folyamatosan követelt önálló református egyházi ügyosztályt létrehozza. Az egyház ügyeit minisztériumi szinten az evangélikus referátus beosztottjaként végző Štunda helyzete emiatt végig meglehetősen bizonytalan, amit jól bizonyít Mičura miniszter részére 1920. október 22-i helyzetjelentése.⁶²

A javasolt értekezletet Martin Mičura miniszter 1921. március 31-ére hívta össze. Mičura Šimkovič javaslatait elfogadva a református egyházzal kapcsolatos állami politika megalapozását és intézményesítését tűzte ki célul. A tanács-

61 Uo.

62 SNA BA, MPS, prez. V/2. 39. doboz, szám nélkül, fol.

kozásra a fentebb említett referensek mellett meghívták Jozef Kállay pozsonyi főispánt, Anton Štefáneket, a minisztérium osztályvezetőjét, valamint az Oktatási Minisztérium két küldöttjét is.⁶³

Az értekezlet napján keltezett dokumentumban Šimkovič foglalta össze és küldte el válaszként a két egyházkerület memorandumára a minisztérium álláspontját a két püspöki hivatalnak. A református egyház elismerésének elmaradását az egyház késői megszerveződésével, a Magyarországon maradt egyházi alapok ügyének megoldatlanságával, az 1868, 1907. évi oktatási és az 1920. évi nyelvtörvény előírásaival, a rimaszombati protestáns iskola evangélikus-református kettőséggel, hűségeskü elhúzódságával indokolták az ügyeket.⁶⁴

Patay Károly püspökhelyettesi minőségét el nem ismerve Šimkovič csak Czinke püspöknek és a főgondnoknak címezte a választ. Ebben a miniszteri értekezlet álláspontjára hivatkozva azt hangsúlyozta, hogy a reformátusokat eleve a többi egyházzal azonos jogok, kötelezettségek illetik meg. Az egyház belső rítusának teljes szabadságát azonban a szlovák nyelvű egyházkerület (seniorátus) létrehozásának, illetve a hívőkhöz igazodó nyelvhasználatnak a feltételével továbbra is korlátozták. Amennyiben ezek teljesülnek, a minisztérium álláspontja szerint az államfő felügyeleti joga mellett biztosítható az autonóm egyházi jogalkotás, illetve szabad lelkészképzés. A lelkészképzésre vonatkozóan Šrobár Czinke püspök számára 1920 decemberében küldött levelének javaslatai maradtak érvényben: Pozsonyban az evangélikus teológián kínáltak fel professzori és képzési helyeket, az egyház lojalitásától függően később külföldi egyetemek választását is kilátásba helyezve.⁶⁵

Az egyházi és oktatási nyelvhasználatra vonatkozóan Šimkovič válasza a csehszlovák nyelvtörvényben biztosított jogokat, illetve az egyházi ügyekben érvényes törvények által szavatolt hatályos jogvédelmet helyezte kilátásba a református egyháznak. Ugyanakkor egyértelművé tette, hogy a minisztérium a csehszlovák költségvetési támogatás megkerülhetetlen feltételének tekintette a magyarországitól teljesen elkülönült, autonóm szervezettséget, az önálló zsinati törvények elfogadását, valamint a Csehszlovák Köztársasággal szembeni állampolgársági hűségeskü letételét. Emellett feltételként szabták meg a

63 SNA BA, MPS, prez. V/2. 39. doboz, szám nélkül, fol. 279.

64 SNA BA, MPS, prez. V/2. 39. doboz, szám nélkül, fol. 280–283.

65 Uo.

szlovák anyanyelvű református gyülekezetekből álló, külön szlovák szeniorátus létrehozását. Különösen ez utóbbi, részben előzménytelen, részben aránytalan és nehezen indokolható feltétel teljesítése jelentett komoly gondot.⁶⁶

Erről az egyházi közgyűléseken is éles viták bontakoztak ki. Péter Mihály, a Tiszántúli Egyházkerület későbbi második püspöke Czinke püspök megbízásából 1921–1922-ben behatóan foglalkozott a kérdéssel, és külön szlovák nyelvű memorandumot szentelt a szlovák szeniorátus ügyének.⁶⁷ A minisztériumi állásfoglalás azt próbálta sugallni, hogy az önálló (cseh)szlovák református egyház törvényes létrejötte után a szlovenszói református egyház iskolái a törvényes keretek közt ugyanolyan elbánásban és költségvetési támogatásban részesülnek, mint a többi iskolák.⁶⁸

A köztársasági elnöki iroda alapos késéssel 1921-ben az időközben a cseh-szlovák kormány oktatási tárcájának élére kinevezett Vavro Šrobárhoz fordult a szlovákiai református közgyűlések két beadványának véleményezése érdekében. 1921 októberében Šrobár az elnöki iroda református memorandumokkal kapcsolatos megkeresésére válaszolva leszögezte, hogy szerinte az államfordulatot követő első két évben a szlovákiai református egyház megbízhatatlan és illojális volt. Teljhatalmú miniszterként az állami támogatás visszafogásával ki akarta kényszeríteni a szlovákiai reformátusok gyors kiválását a magyarországi egyházból. Ez a folyamat a kálvinista magyar vezetők nemzeti ellenállása miatt késedelmet szenvedett, és Šrobár szerint 1921 októberében sem fejeződött be. Hangsúlyozta, hogy szlovákiai miniszterként a magyarországi egyházi alapok megosztásáról tárgyalásokat javasolt Magyarországgal. Amennyiben az önálló lelkészképzés mellett dönt az egyház, Šrobár szerint meg fogja kapni az állami támogatást, annál is inkább, mert a külföldi képzés elsősorban Magyarországot jelentené. Azt javasolta, hogy a reformátusok nyelvi sérelmeit nem kell nagy-dobra verni, ugyanakkor a 90% körüli állami költségvetési támogatásból adó-

66 Uo.

67 Harsányi Béla: Péter Mihály püspök élete és munkássága. https://www.academia.edu/35361904/Peter_Mihaly_puspok_elete_es_munkassaga; Filep Tamás: Az evangélium közös öröksége. Az evangélium közös öröksége: Néhány faktum egy megírandó Péter Mihály-tanulmányhoz. Gömörország: Az északi magyar peremvidék fóruma, 18. évf. 2017. 2. sz. 2–4. pp.

68 Harsányi Béla: Péter Mihály püspök élete, i. m.

dó kormányzati ellenőrzési jogokat magától értetődően gyakorolni szükséges.⁶⁹

Az államalapítás utáni negyedik évben sem jutott nyugvópontra a szlovákiai református egyházszervezet kérdése. Ezért is bizonyult különösen fontosnak Pálóczy Czinke püspök 1922. május 10-i zólyomi egyeztetése. A püspök levele alapján a prágai Václav Müller oktatási minisztériumi tanácsos és Štefan Štunda, a pozsonyi minisztérium evangélikus ügyosztályának református ügyekkel megbízott munkatársa Zólyomba érkeztek, hogy tárgyaljanak a református püspökkel. A tárgyalásról készült prágai feljegyzésben a központi csehszlovák kormány és a pozsonyi Teljhatalmú Szlovákiai Minisztérium, illetve az egyház közötti nyitott kérdések ügyében Czinke püspöknek nem sikerült minden kérdést megoldania, de ekkorra már csak a szlovák szeniorátus, illetve a kárpátaljaiakkal való egyesülés, valamint az önálló teológiai engedélyezése ügyében nem született meg a konszenzus. Ennek oka az volt, hogy mind Prágában, mind pedig Pozsonyban ennek a három kérdésnek a zsarolási potenciálját tartották fontosnak a születőfélben lévő egységes református egyházszervezet lojalitásának és minél teljesebb ellenőrzésének az érdekében. Ezek mellett a Szlovákiában és Ruszinszkóban még mindig érvényes lex Apponyi bumerángja is felhasználható volt, az állami támogatás instrumentalizációjával.⁷⁰

A zólyomi egyeztetés után Czinke püspök vezetésével a Szlovenszkói és Ruszinszkói Református Egyház zsinati ülését előkészítő konvent 1922. május 17–18-án Pozsonyban átnézte az egyház alkotmányos működését szavatolni hivatott törvényeket. Kiegészítő törvényjavaslatokat készítettett, és döntött arról, hogy a zsinat összehívásának engedélyezése ügyében egyházi delegáció vigyen kérvényt Masaryk köztársaság elnökhöz Prágába. A zsinat engedélyezése ugyanis az ő jogkörébe tartozott.

A négytagú küldöttség Czinke István püspök és Lukács Géza egyházkerületi főgondnok vezetésével, az Egyetemes Konvent megbízásából 1922. június 25-én utazott Prágába. A küldöttség tagjai közt volt Péter Mihály a Konvent tagja, aki kezdettől fogva rendkívül intenzív szervezői, tárgyalói és törvényelőkészítői munkát végzett.⁷¹ A tárgyalások során a kormány képviselőivel megpróbálták tisztázni helyzetüket, a támogatási, oktatási sérelmeket, illetve a csehszlovák

69 SNA BA, MPS, prez. V/2. 39. doboz, szám nélkül, fol. 284–286.

70 SNA BA, MPS, prez. V/2. 39. doboz, szám nélkül, fol. 289–293.

71 Filep Tamás: Az evangélium, i. m.

alkotmány által is garantált vallásszabadság megóvása érdekében szükséges intézményi megoldásokat. Péter Mihály helyzetelemzése szerint a trianoni békeszerződés megkötése után okafogyottá vált református passzivitást fel kellett váltani a szervezett egyházi élet beindításával. Miután megalakult a három az egyházkerület és a konvent, mint legfőbb közigazgatási hatóság, megtörténtek az előkészületek az egyházi törvényhozó testületnek, a zsinatnak 1922 októberében tervezett összehívására is.⁷²

Az előkészületek szerveztlenségére utal, hogy a küldöttség Prágában végül nem találkozott Masaryk elnökkel, aki évi rendes szabadságát ezekben a hetekben Capri szigetén töltötte. Mindenesetre az őszre tervezett zsinat engedélyezési kérelmét a köztársasági elnöknek Capri szigetére továbbították. A delegáció több memorandumot is magával vitt, amelyekkel azt kívánták elérni, hogy a református egyház iránti kormányzati fenntartásokat és időhúzást végleg leyszerelje. Bizonyítani kívánták, hogy a Szlovenszkói és Ruszinszkói Református Egyház ragaszkodni kíván a népegyházi hagyományaihoz, amivel a kálvinista egyház által mindig is nagyra tartott demokráciát rokon törekvésként értékelték a csehszlovák állam demokratikus államkormányzásával. A pozsonyi és prágai minisztériumok részéről az egyház magyar volta miatt érkezett bírálókat pedig az állampolgári lojalításra hivatkozva próbálták semlegesíteni, illetve megválaszolni. A Prágába vitt memorandumok közt az első az 1919–1920. években elmaradt államsegélyekre vonatkozott. Ezt a pozsonyi Teljhatalmú Minisztérium egyházi ügyosztálya azzal indokolta, hogy a református lelkészek csak a trianoni békeszerződés ratifikálása után tettek hűségfogadalmat, ezért nem járt nekik az államsegély korábban. A memorandum arra hivatkozott, hogy a püspökök és a minisztérium között írásbeli megállapodás született arról, hogy a Šrobár miniszter az elmaradt államsegélyeket kiutalja. Péter Mihály egyebek közt azzal érvelt, hogy a dualizmus kori magyar kultuszminisztérium hasonló diszkriminációt sohasem követett volna el a magyarországi szlovák, román, szerb egyházak között.⁷³

Külön memorandumok foglalkoztak teológiai akadémia és tanítóképző felállításának szükségével, illetve a magyarországi lelkészek és tanítók átmeneti

72 Prágai Magyar Hírlap, 1922. június 16.

73 Uo.

alkalmazásának engedélyezésével.⁷⁴ Ugyanígy külön kérelemben sürgették az idős református lelkészek nyugdíjának rendezését, a lelkészek özvegyeinek, árváinak segélyezését, az egyházi közigazgatás költségeinek fedezését, valamint az egyházi iskolák állami ellenőrzésével súlyosan sérült autonómia ügyét is.⁷⁵

Az önálló Szlovákiai és Ruszinszkói Egyetemes Református Egyház elismerésére mindazonáltal többszöri halasztás után csak az 1923. június 17–18-án, Léván összehívott első törvényhozó zsinat után került sor.⁷⁶ A zsinat elnökévé és alelnökévé megválasztott Pálóczy-Czinke István, illetve Bertók Béla püspökök legitimitását többé nem lehetett kétségbe vonni. Az önálló kisebbségi egyházszervezés konfliktusos folyamatának lezárásaként az állam elismerte a szlovákiai református egyház önállóságát a Csehszlovák Köztársaságban, ami a helyzet konszolidálása mellett azt is jelentette, hogy a csehszlovák egyházpolitika elérte a kálvinisták magyarországi testvérkapcsolatainak lezárását, illetve megnehezítését.⁷⁷

1.6. Lelkészek és tanítók állami támogatása és állampolgársága

Amikor 1921. február 9-én, a két egyházkerület elnöksége „ötnegyed órai eszmecsere”⁷⁸ folytatott Martin Mičura teljhatalmú miniszterrel, a szlovák egyházmege kérdése már erős kormányzati igényként volt témája a tárgyalásnak. A miniszter kijelentette, hogy a református egyház részére 1 500 000 koronás rendes évi állami támogatást különítettek el a költségvetésben, megtoldva 600

74 A prágai kormány az 1920-as évek elején ugyanis azt tartotta volna jó megoldásnak, ha a szlovákiai reformátusok a pozsonyi szlovák evangélikus teológiára küldték volna gyermekeiket. Ezt a megoldást a konvent kezdettől fogva elutasította, s ragaszkodott önálló magyar református teológiai főiskolához és a tanárképzőhöz, s ezzel együtt a református középiskolákra vonatkozó igényét is fenntartotta.

75 A konvent nevében benyújtott memorandum tiltakozott a felekezeti és az állami iskolai tanítók közötti különbségtétel, illetve a lelkészekkel, tanítókkal szemben jog- és törvényellenesen gyakorolt kivételes intézkedések ellen.

76 Harsányi Béla: Péter Mihály püspök élete, i. m

77 Uő.: A felvidéki és kárpátaljai egyetemes református egyház törvényalkotó munkája a két világháború között. A lévai és a pozsonyi zsinatok. Egyháztörténeti Szemle, 2016. 4. 56–83.

78 A szlovenszkói két egyházkerület elnöksége a teljhatalmú miniszternél. In: Református Egyház és Iskola, I/8. szám (1921. február 20.) 2. p.

000 koronával, ami a rendkívüli kiadásokra szolgál majd. Az utalás feltétele azonban a lelkészek hűségesküjének letétele és a szlovák egyházmegye ügyének felkarolása. A Barsi Egyházmegye lelkészi kara négy hónappal később, június 20-án, Léván a zsupán megbízottja jelenlétében letette a hűségesküt. Csak a losonci két lelkész⁷⁹ nem volt ott az eskütételen. Ők augusztus 19-én tették le a hűségesküt Losoncon. A Komáromi Egyházmegye lelkészei és a Tiszáninneni egyházkerület lelkészei is esküt tettek, ám az állami támogatás csak nem akart megérkezni.

Lelkészeink és tanítóink 1919-ben és 20-ban egyetlen fillér kongruát sem kaptak. Az állami keresetkiegészítés a zömében kis falvakban szolgáló lelkészek fizetésének 40-50%-át tette ki. 1921-re már érezhető volt a református egyház kiéheztetése. 1921 decemberében az állam közigazgatási segély címen 187 454 koronát utalt ki az egyháznak. Az özvegyek, árvák és nyugdíjas lelkészek részére: nyugdíj-hozzájárulás címen: 14 280 koronát és nyugdíjelőleg címen 50.000 koronát. Ez a 250 000 korona, a miniszter által megígért összeg 12%-a volt. Több nem jött. A következő évi költségvetésre készülve az egyház ennek az összegnek a kétszeresét kérte. 1922-ben már csak 187 500 koronát kapott, 1923-ban pedig 74 000 koronát utalt az állam. A lelkészek és református tanítók továbbra sem kapták meg az 1919 és 1920-as évi kongrua járandóságukat.

Az egyházi életet az is nehezítette, hogy az állam, az új közoktatási törvény szerint, a felekezeti középiskolákat egyszerűen államosította, és szakmai felügyelet alá vonta az alsóbb szintű egyházi iskolákat is. Az oktatásügyben elszenvedett sérelmekről 1922-ben egy jegyzéket állított össze a konvent, amelyben a tankönyvek betiltásától kezdve, a tantervek miatti büntetéseken és iskolabezárásokon keresztül a tanítók megfélemlítéséig, fizetéselvonásokig, sőt elbocsátásokig tételesen felsoroltak mindent. Azok a tanítók, akik még 1920-ban kérték, de 1924. január 1-ig nem kapták meg az állampolgárságukat, nem taníthattak, illetve az állam nem folyósította számukra a – többi felekezeti iskolához mérten is alacsonyabb – fizetést.

Álljon itt illusztrációképpen egyetlen eset Léváról, ahol Tóth István igazgató tanító 1921. október 6-án diákjaival elénekelte a himnuszt. Emiatt a közigazgatási bíróság a fizetését azonnal megvonta és addig nem folyósított neki egy fillért sem a csehszlovák állam, míg a nyugdíjazása meg nem történt.

79 Sörös Béla első lelkész és Kövy Árpád második lelkész.

Ezt csak 1923-ra tudta elintézni.

Balogh Elemér 1921-től dunáninneni püspökként úgy járt a minisztériumba ezekben az időkben, mintha postára vagy üzletbe ment volna. Egyenként intézte a lelkészek és tanítók kongruakérvényeit, családi pótlékokat, ruhasegélyt és gyülekezeti adókedvezmény-kérvényeket, kisebb-nagyobb sikerrel. Az állami hivatalok sok esetben előlegként kicsit magasabb összeget utaltak, mint ami járt volna, majd az éves elszámolás után, a következő év elején levonták a túlfizetést és az egyházi személyek így hónapokig nem kaptak egy fillért sem.

1920 és 23 között csupán 5–6 lelkész kapott útlevelet Magyarországra, ők is legfőljebb 3 utazásra. A többiek kérvényét elutasították. Volt olyan lelkész, aki az édesanyja temetésére sem tudott átmenni a határon.

1923-ban még legalább 16 lelkésznek és majd kétszer annyi tanítónak nem volt csehszlovák állampolgársága, holott 1921-ben időben beadták a kérelmüket. Az állampolgárság hiánya azt eredményezte, hogy az állami hivatalok bármikor megvonhatták az anyagi juttatást, vagy éppenséggel kiutasíthatták az illetőt Csehszlovákiából.

Közben folytak az egyházvezetők és a vezető politikusok egyeztetései. Pálóczi Czinke Istvánék még Prágában Tomáš Garrigue Masaryk elnöknél és Edvard Beneš miniszterelnöknél is jártak, és többször tárgyaltak Pozsonyban, mind a teljhatalmú minisztériumban, mind a kultuszminisztériumban. Mindenütt csupa reményteljes ígérettel zárult a megbeszélésük. Az állam képviselői végül – a már korábban is említett – négy feltételt szabtak: a hűségeskü letételét, az önálló egyház létrehozását, a szlovák egyházmegye kialakítását és a Magyarországgal való kapcsolatok teljes megszakítását.

1923. március 10-én újra Pozsonyban tárgyalt a konvent küldöttsége Jozef Kállay teljhatalmú miniszternél. A tárgyalásról készült feljegyzés szerint a miniszter elsősorban az egyház megalakulásáról és a törvényhozó zsinat felől érdeklődött, előrebocsátva, hogy ha június 30-ig nem tart zsinatot a református egyház, akkor az állam minden anyagi támogatás folyósítását beszünteti. A lelkészek tehát még gyereksegélyt sem fognak kapni. Itt is kértek anyagi segílyt, de azt a választ kapták, hogy a magyarországi egyházi alapítványi tőkerészükre kérjenek előleget a csehszlovák államtól és vegyenek részt a csehszlovák küldöttség oldalán a magyar–szlovák vagyoneosztási tárgyalásokon, így érvényesítve a magyarországi református egyházzal szembeni likviditási igényüket.

Ezzel az ajánlattal nem kívánt élni a felvidéki református egyház. A miniszteri megbeszélésen szó volt még a lelkészek és tanítók képzésének ügyéről; az 1919. és 1920. évi elmaradt kongruák kifizetéséről, az adócsökkentési segély megítéléséről, amit a többi egyház ekkor már évek óta élvezett; az özvegyi nyugdíjak ügyéről; a nem keresztyén világnézetű tankönyvek református iskolákra való ráerőszakolásáról és magyarországi egyházi irodalom behozatalának engedélyezéséről, amiről a miniszter azt mondta, hogy „a magyarországi vallásos iratok tele vannak irredenta politikummal, azért ily engedélyt általánosságban nem adhat”.⁸⁰ Kállay miniszter azt ígérte, hogy a zsinat után, „mihelyt az új szervezet lép a régi helyébe, az itt felhozott dolgok végleges megoldása könnyebben lehetséges”.⁸¹ A miniszter azt is kijelentette, hogy „a közoktatásügyi minisztérium nem kívánja a törvénytervezet előzetes bemutatását, annál is inkább mert nem hajlandó mintegy előzetesen szentesíteni. A kormány az 1790. évi törvény alapján, csak a zsinat programját kívánja látni”.⁸²

80 „Az 1923. márc. hó 10.-ik napján a teljhatalmú minisztériumban tartott értekezleten készített jegyzetek” Kézirat. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

81 „Az 1923. márc. hó 10.-ik napján a teljhatalmú minisztériumban tartott értekezleten készített jegyzetek” Kézirat. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

82 „Az 1923. márc. hó 10.-ik napján a teljhatalmú minisztériumban tartott értekezleten készített jegyzetek” Kézirat. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

2. Az önálló cseh-szlovákiai keresztyén református egyház megszervezése

2.1. A Tiszáninneni egyházkerület létrejötte

Az 1920. év végére, a közös fellépés koordinálása miatt, a két egyházkerület egy közös bizottságot hozott létre, hogy az állammal folytatandó tárgyalásokat összehangolják. A bizottság röviddel azután tartotta első tanácskozását, hogy a püspöki jogkörök itt is és ott is, vagyis mindkét egyházkerület területén átszálltak a már korábban is levelezésben álló megbízottakra. Mozgalmas volt a nyár. Júliusban mindkét kerületben közgyűlés volt.

Az egyeztetés tehát a Dunáninneni és a Tiszáninneni kerület képviselői között szeptember 8-án, Rimaszombatban kezdődött el, amely találkozót további egyeztetések kísérték. Megbeszélték, hogy egyházkerületi közgyűlést kell tartani mindkét egyházkerületben, az üresedésben lévő kerületi tisztségeket be kell tölteni és egyértelmű, legitim megbízást kell adni az egyházkerületeket képviselő püspöki megbízottaknak, hogy az állam is elfogadja őket tárgyalópartnerként a református egyház nevében.

Az egyeztetett teendők lépései és sorrendje megszületett, de a kivitelezésben mégis különbség mutatkozott.

Július 31-én a *Pozsonyi Hírek* közölte a sajtóhírt, hogy önálló református egyház alakult Szlovénországban. Az egyház belső kommunikációs csatornája ezt a hírt akkor azonnal cáfolták, illetve pontosították. Szabó András komáromi lelkész még cáfolatot is küldött a lap szerkesztőségébe, amelyben azt írta, hogy a főtiszteletű püspökhelyettes úr a szervezkedésről az „önálló” szó kihagyásával beszélt. De eljött az ősz, s az egyházmegyei közgyűlések sora után a kerületek is közgyűlésekre készültek. Az állam négy feltételével kapcsolatban megoszlottak a vélemények. Míg az elszakított egyházrész keleti fele könnyebben elfogadta az önálló egyház megszervezését és a hűségeskü letételét, addig a nyugati részen ez a két követelés nagyobb ellenállásba ütközött. Ennek a véleménykülönbségnek

az okai nagy valószínűség szerint a régiók közötti szociális különbségekben és a történelem folyamán sajátosan formálódó református kegyességben, egyházlátásban (is) rejlettek.

Július 1-jén, a Tiszáninneri kerület közgyűlése Miskolcon zajlott. Az elcsatolt területről csak kevesen tudtak részt venni rajta. Pálóczy Czinke István ott volt, és az alábbiakról tájékoztatta Patay Károlyt: „Ez a közgyűlés határozta aztán el, hogy a papokat és tanítókat most már felhatalmazza a hűségfogadalom letételére, ha kívánják tőlük. [...] Megjegyzem még, hogy májusban a Konvent is ülést tartott, amelyen én is részt vettem. Ott, éppen az én felszólalásomra felhatalmazták szintén a megszállt területeken élő papokat a hűségi fogadalom letételére”.⁸³ A hűségeskü kérdéséről a magyarországi zsinat is tárgyalt. Pálóczy ugyancsak egy levélben közli a magyarországi álláspontot Patayval: „tájékoztatásodra közlöm veled azt is, hogy én e tárgyban még a múlt hónapban kérdést intéztem a zsinat külügyi bizottságához is, ahonnan tegnap azt az utasítást kaptam, hogy a fogadalmat le kell tenni. Ezt tehát egyes lelkészek ellenkező állásfoglalása meg nem akadályozhatja. Ezt sürgeti a magyar kormány is”.⁸⁴ Az események mind az önállósulás, mind az eskü kérdésében valóban akkor gyorsultak fel, amikor Pálóczy Czinke István – a püspöki megbízás értelmében – megkezdte a szervezkedést. A szlovenszkói Tiszáninneri kerület alakuló közgyűlésére 1920. december 21-én került sor Kassán. Pálóczy már előzetesen is tájékoztatta erről Patayt: „december 21-re, Kassára egyházkerületi gyűlést hívtam össze ott aztán szervezkedünk önállóan, végleges memorandumot szerkesztünk, amelyet azonnal közlünk veletek. Magunknak kell a dologhoz látnunk, mert úgy tapasztalom, hogy velünk nem törődik senki. Még csak egy biztató szót sem kapunk sehonnan...”.⁸⁵ Kassán a legfontosabb határozat az volt, hogy a közgyűlés kimondta az egyházkerület megalakulását. Úgy alakult meg a Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület, mint a történelmi Tiszáninneri Református Egyházkerület utódja. Vagyis nem is kellett igazából megalakítani, csak kimondani, hogy a Tiszáninnen Csehszlovákiához került részét

83 Pálóczy Czinke István 1920. augusztus 5-én kelt, 23/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

84 Pálóczy Czinke István 1920. december 27-én kelt, 162/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

85 Pálóczy Czinke István 1920. december 5-én kelt, 114/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

mostantól így hívják. Voltak az egyházkerületnek tisztségviselői is, akiket még a cseh megszállás előtt választottak meg, és voltak olyan tisztségek, amelyek üresedésben voltak, mivel viselőik – a határmeghúzás révén – Magyarországon szolgáltak. Ezeknek az üres helyeknek a betöltésére választásokat tartottak, így választották meg magát Pálóczi Czinke Istvánt is püspökké. Pálóczi beszámolója röviden így foglalja össze a történeteket: „mi dec. 21-iki közgyűlésünkben a szervezkedést megtettük. A miniszter kívánságai közül a teljesíthetőket teljesítettük: u.m. önálló egyházkerületté szervezkedtünk »Szlovenszkói tiszánin-neni egyházkerület« név alatt, s annak élére a közgyűlés az én személyemben rendes püspököt s Lukács Géza személyében rendes főgondnokot választott, természetesen ideiglenes megbízással, s a papokat és tanítókat felhatalmazta a hűségi fogadalom letételére”.⁸⁶ Innentől kezdve Pálóczi Czinke István és Patay Károly levelezésében azt lehet észrevenni, hogy a rimaszombati püspök szeretné felgyorsítani ez eseményeket a nyugati régióban is. Ott viszont nem volt annyira egyetemes a vélemény, mint a tiszánin-neni régióban.

2.2. A Dunánin-neni egyházkerület megalakulása

1920 nyarán a Dunántúl elcsatolt részében is lezajlott egy kerületi értekezlet, pontosabban részleges egyházkerületi közgyűlés, amelynek legitimitása még Pálóczi előtt sem volt világos. Azt írja tiszttársának, Pataynak: „Ti, úgy látom, részleges egyházkerületi gyűlést tartottatok. Nem lesz ebből baj? Felhatalmazott erre benneteket a kerület többi része, vagy legalább annak az elnöksége?”.⁸⁷ A július 16-i komáromi kerületi értekezlet egy adott pillanatban közgyűléssé alakult és kimondta, hogy küldöttség útján érintkezésbe lép a kormánnyal. A küldöttséget Patay Károly helyettes püspök és Szabó György helyettes főgondnok vezette. Fogadta is őket július 31-én Ivan Dérer miniszter, de a tárgyaláson csak az vált nyilvánvalóvá, hogy a kormányzat egységes egyházi szervezetet akar és a továbbiakban nem is fog tárgyalni külön a kerületek vagy egyéb alsóbb egyházi szintek képviselőivel.

86 Pálóczi Czinke István 1920. december 27-én kelt, 162/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

87 Pálóczi Czinke István 1920. augusztus 5-én kelt, 23/1920 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

Az önállósulás kérdésben nem volt egységes a nyugati egyházkerület. Míg a Barsi Egyházmegye lelkészi kara inkább a tiszáninneni utat tartotta járhatónak, addig a Komáromi Egyházmegye lelkészei inkább az elutasítás és a passzív rezisztencia felé hajlottak. Ez utóbbi vonalat erősítette Német István püspök is, aki 1921 januárjában egy hosszú levelet küldött Patay Károlynak. Ebben a kitartásra buzdító és az egység fontosságát kiemelő szavak mellett az alábbiakat is olvashatjuk: „Fájna is azt hallanom, ha valaki azt mondaná: Én Pálé vagyok, én meg Péteré, vagy Apollósé, mert azt kellene bánatba merült lélekkel kérdezni: avagy részekre osztatott-e Krisztus közöttünk, magyar reformátusok között?”⁸⁸

A Komáromi Egyházmegye 1920. október 26-án tartotta meg közgyűlését. Az egyház közjogi helyzetét és a lehetőségeket mérlegelve úgy határozott az egyházmegye, hogy „mivel egyházainkat, ezeknek lelkészeit, lelkészözvegyeit és árváit, s egyházunk egész közönségét több rendbeli szellemi és anyagi érdekeltségek, mint kapcsok kötik az egyet, magyar egyházhoz, nevezetesen lelkész és tanítóképzői odaát vannak, – lelkészi nyugdíj és özvegyárvagyámintézetei minden tőkékkel egyetemben Budapesten vannak elhelyezve, úgyszintén a szegény egyházakat és missiókat támogató s ezek fennállását biztosító »közalap« is. mindez intézményeket az egyházak közönsége és a lelkészi testület a legnagyobb részben saját filléreiből rakta össze évtizedeken keresztül, s tartja fenn ma is, ezekhez való jogigénye tehát könnyen kétségessé volna tehető az erőszakos kiválás által, sőt minden valószínűség szerint elvesznék. Mindaddig tehát, míg ezen ügyek békés úton nem tisztáztatnak, meg nem oldatnak, a különválást, s az önálló egyházzá való szervezkedést a közgyűlés nem mondhatja ki”.⁸⁹ Ezt a határozatot a Komáromi Egyházmegye 1921. január 26-i közgyűlésén megerősítették a küldöttek: „püspökhelyettes felhívására tárgyalatott a tiszáninneni egyházkerület 1920. dec. 21-én hozott azon határozata, mellyel a magyarországi ref. egyetemes egyháztól elszakadva külön szlovenszkói egyházkerületté szervezkedett. Az e. megye közgyűlése két szó ellenében egyhangúlag kimondja, hogy teljes egészében fenntartja az 1920. okt. 26-án tartott közgyűlésében

88 Németh István püspök 1921. január 20-án kelt, 131/1921 ikt. sz. levele Patay Károlynak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

89 Varga Sándor (szerk.): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye 1920. október 26-án, 1921. január 26-án és 1921. november 29-én tartott gyűléseiről. Komárom, 1923. 9. pont, 25. p.

az esperes jelentése során 9.B. pont alatt hozott határozatát, – vagyis eddigi egyházalkotmányát nem változtatja meg”.⁹⁰

De a dunáninnyi közgyűlés felülbírálta a Komáromi Egyházmegye határozatát. A január 26-i egyházmegyei közgyűlés utáni napon, vagyis 1921. január 27-én Komáromban volt a kerületi – gyakorlatilag alakuló – közgyűlés. Sedivy László nyitrai lelkész a Komáromi Egyházmegye fent említett határozata ellen fellebbezést nyújtott be az egyházkerületi közgyűlés elé. Azt is nehezményezte, hogy az egyházmegyei közgyűlésen 49 egyházközségből 21 egyáltalán nem képviseltette magát, a többi is csak részben, mivel csak 5 világi képviselő volt jelen. A kerületi gyűlésen három javaslat volt. A Komáromi Egyházmegye javaslata, hogy maradjon meg az eddigi status quo, a barsiak indítványa, hogy mondja ki a közgyűlés a Szlovenszkói Dunáninnyi Református Egyházkerület megalakulását és a komáromi főjegyző indítványa, hogy legyen külön egyházkerület, de ne kérjen és ne fogadjon el állami segínyt. Az utóbbi kettő lényegében a különválásról szólt. A szavazás során szavazategyenlőség állt elő, így az elnöklő Patay Károly szavazata lett a döntő. Ő a Dunáninnyi egyházkerület megalakulására szavazott.

Jogi szempontból a jelentős különbség az volt a tiszáninnyi és a dunáninnyi megalakulás között, hogy a tiszáninnyi esetében egy létező egyházkerületről mondták ki, hogy az újjáalakul és betöltik a hiányzó tisztségeket. Ezzel szemben a dunáninnyi egy teljesen új egyházkerületként jött létre. Más lett volna a helyzet, ha pl. „Szlovenszkói Dunántúli Református Egyházkerület” néven alakulnak meg, és ugyanúgy járnak el, mint Pálóczi Czinke Istvánék Kassán. De nem így történt. A Dunáninnyi Református Egyházkerület egy teljesen új kerületként jött létre. S ha már új egyházkerület alakult, akkor ott általános választásokat is kell tartani. A Komáromi Egyházmegye lelkészi karának egy kisebb csoportja 1921. február 7-én Komáromban a választásokkal kapcsolatos előkészületek és jelöltállítás miatt tanácskozársra gyűlt össze. Ők úgy látták, hogy a Dunáninnyi kerület püspöki tisztségére Balogh Elemér pozsonyi lelképásztor lenne a legalkalmasabb. És meg is kezdték a jelölt propagálását. A Barsi Egyházmegye ellenben Patay Károlyt tartotta alkalmasnak a püspöki

90 Varga Sándor (szerk.): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye 1920. október 26-án, 1921. január 26-án és 1921. november 29-én tartott gyűléseiről. Komárom, 1923. 5. pont, 40. p.

tisztségre. A helyzet arra kényszerítette a helyettes püspököt, hogy elrendelje a tisztújítást. Február 20-án keltezett körlevelében kijelenti, hogy „az események megelőztek a választási küzdelmek magára maradt kis Egyházkerületünkben is felszínre kerültek. El kell tehát már csak a lehető félremagyarázások végett is rendelni az egyházkerületi tisztségekre a Gyülekezetek részéről megejtendő szavazást. Felkérem ezért, hogy szabály szerint kiállítandó szavazataikat, és pedig 1. egyházkerület püspökére, 2. egyházkerületi főgondnokra, 3. egyházkerületi egyházi- világi fő- és aljegyzőkre, külön lapon egy borítékban; 4. Egyházkerületi 4 egyházi és 4 világi tanácsbíróra külön lapon egy borítékban folyó évi március 15-ig ajánlottan méltóztassanak püspökhelyetteshez beküldeni”.⁹¹ Ekkor már érezhető volt, hogy nem lesz egység a kerületben. A Komáromi Egyházmegye lelkészei megegyezését és Balogh Elemér püspöki, valamint Szabó György főgondnoki jelölését bizalmatlanul fogadta a Barsi Egyházmegye lelkészi kara. A komáromiak egy felhívásban ajánlották jelöltjeiket a gyülekezeteknek. Sedivy László Reflexiók címmel nyomtatott körlevélben mondott véleményt a történekről. Például céltalannak nevezte a komáromiak főgondnokjelölését, rámutatva arra, hogy Szabó György kijelentette: nemsokára elköltözik Csehszlovákiából. Sedivy körlevele igazi „kampányüzre” sikerült. Elhibázottnak nevezte Balogh Elemér jelölését csupán azért, mert a pozsonyi lelkipásztor nagyothalló volt. „Tudjuk, hogy teológiánk egyháztörténeti tanszékére is csupán ezen körülmény miatt nem alkalmaztatott. Balogh Elemérünket azért minden érdemesültsége mellett nem vehetjük jó lelkiismerettel kombinációba hallási szervének nagyfokú deficienciája miatt, hisz még az élénk discursust sem képes meghallani s valósággal közel kell férközni füléhez és erőteljes hangot használni, ha azt akarjuk, hogy azt meg is értse”.⁹² Természetesen az írás nem maradt válasz nélkül. Egyfelől a választási szervezkedés és a két püspökjelölt támogatóinak nézetkülönbsége, másfelől – és inkább – a dunáninnen események magyarországi elítélő visszhangja, megszólalásra készítette Patay Károlyt is. Patay magánéletben szomorú napok voltak ezek: Leánya – két kis árvát hagyva maga után – éppen halva feküdt, amikor Igazolásom címmel meg kel-

91 Patay Károly püspökhelyettes 1921. február 20-án kelt, 90/1921 ikt. sz. nyomtatott körlevele a lelkészeknek és egyházi elöljáróknak. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

92 Sedivy László: Reflexiók a kerületi tisztségek betöltéséhez, kelt Nyitrán, 1921. február 14-án. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

lett írnia körlevelét. „Gondolja el, képzelje el mindenki azt a lelkiállapotot, a méltatlan bántalmak okozta keserűséget, mely eltöltötte lelkemet, elfoglalta egész valómat, akkor, amikor egészen szavahihető, teljesen hiteles forrásból arról értesültem, hogy odaát a mi véreink, az én bajtársaim, akikkel annyi időközön keresztül együttműködtem mindig a közügy, hitfelekezetünk s minden nemes és magasztos cél érdekében pálcát törnek felettem, elítélnek, megbélyegeznek, a legsúlyosabb kifejezésekkel illetnek, a legsötétebb szemüvegen idézik működésemet, kötelelességszerű hivatalos ténykedésemet, s püspököm kijelenti, hogy felakasztat. [...] A vád, amelyet hangoztatnak, hogy elszakadásra törekszem, s a püspökségre vágyakozom, szóval, hogy a legridegebb és legrútabb önzés és számítás vezet hivatalos ténykedésemet”.⁹³ Részletesen elemzi az átmenet időszakának eseményeit, azt a magárahagyatottságot, amelyben az egyház találta magát. Emlékeztetett a Barsból kiinduló kezdeményezésre, hogy tenni kell valamit, a többi egyházmegyével összefogva. Mivel Németh István püspök a kerület nagyobbik részét választotta, Patay a másik püspökhöz, a még Kassán tartózkodó Révész Kálmánhoz fordult, „kérvén őt, hogy mint arra legilletékesebb elhagyattatásunkban vegye kezébe a vezetést, irányítást, s ez ügy intézését. Mire lekötelező előzékenységgel lényegileg azt válaszolta, hogy a mi nevünkben csak az esetben intézkehetnek, s ügyünket csak akkor képviselheti, ha vagy az államkormány felhívja, vagy mi is megválasztjuk őt püspökünké”.⁹⁴ Patay írásából a küzdelmekben s elsősorban a belülről jövő támadásokban megfáradt ember szólal meg. A levél végén kimondja azt, amit az elején sejteni lehet: nem vállalja tovább a tisztséget. Ha püspökké választanák, nem fogadná el a megbízást és lemondana, így is lemond a püspökhelyettesi, illetve helyettes püspöki posztjáról, „mert ily viszonyok között, áldatlan torzsalkodás, ráfogások, szándékos félremagyarázások között a közérdek védelme nélkül, erőltetett helyzetel, a véletlen folytán részére kijutott püspök helyettesítéssel sem visszaélni, sem pedig tovább ékeskedni nem tud és nem is akar”.⁹⁵

A püspökválasztásban leadott szavazatokat 1921. április 7-én számlál-

93 Patay Károly: Igazolásom, nyomtatott körlevél, kelt Alsószeccsén 1921. március 31-én. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

94 Patay Károly: Igazolásom, nyomtatott körlevél, kelt Alsószeccsén 1921. március 31-én. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

95 Patay Károly: Igazolásom, nyomtatott körlevél, kelt Alsószeccsén 1921. március 31-én. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

ta össze a kinevezett bizottság, Tóth Kálmán komáromi esperes elnöke alatt: Bihary Kálmán és Gyalócai László egyházi tanácsbírák és Varga Sándor egyházkerületi világi képviselő. A püspöki tisztségre leadott 84 szavazatból 83 volt érvényes, ebből 45 szavazatot kapott Balogh Elemér pozsonyi lelkipásztor és 38 szavazatot Patay Károly, alsószecsei lelkipásztor. A megválasztott püspök Balogh Elemér lett. A főgondnoki tisztségre leadott 84 érvényes szavazatból Szilassy Béla losonci főgondnok 62 szavazatot, Konkoly Thege Sándor 14 szavazatot, Szabó György és Szilassy Aladár 4–4 szavazatot kapott. Az egyházkerület főgondnoka tehát Szilassy Béla losonci főgondnok, földbirtokos lett. Lelkészi főjegyzővé Gyalócai László nemesócsai lelkipásztort választották, világi főjegyző a komáromi Tuba János, volt országgyűlési képviselő lett. Lelkészi aljegyzővé Sörös Béla losonci lelkészt és világi aljegyzővé Dr. Kersék János lévai ügyvédet választották a gyülekezetek.⁹⁶

Balogh Elemér 1921. április 20-án köszönte meg levélben Patay Károlynak a megválasztásáról szóló értesítést és bejelentette, hogy a püspöki tisztelet elfogadja.

A választások eredményét a barsi lelkipásztorok nem fogadták kitörő örömmel. Számos magánlevél tanúskodik arról, hogy Patay Károly eddigi hűséges szolgálatát mennyien ismerték el és tartották nagyra.

Balogh Elemér, Tóth Kálmán deáki lelkipásztorral, a Komáromi Egyházmegye esperesével egyeztetette a püspökbeiktatás részleteit. Tóth azonban továbbra is mindenről tájékoztatta Patay Károlyt is. A tervezett komáromi helyszín helyett Pozsonyt, a megválasztott püspök gyülekezetét jelölték ki, Forray Béla pozsonyi főgondnok távirata nyomán,⁹⁷ s arra hivatkozva, hogy Balogh Elemér 26 éve szolgál Pozsonyban, ahol templomot épített. Pozsony ráadásul semleges hely, hiszen a barsiak nem szívesen mennének Komáromba... Az időpont pedig azért hétköznapi (szerda), mert: „Vasárnap, kedd és péntek nem lehet, mert ünnep és hetivásár napja, s templomot báméskodók foglalják el a hívek helyett. A vasárnapot hagyja meg az egyház az Úr napjának, testi és lelki pihenésnek, s ne tartson akkor olyan gyűlést, amely izgalmakkal járhat. Mi

96 Jegyzőkönyvi másolat, Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Irodája mellett működő Központi Levéltár, Komárom. Komáromi Egyházmegyei Levéltár, esperesi irattár, 183/1921 szám alatti eredetiről.

97 Forray Béla 1921. május 30-án sürgönyözött Patay Károlynak, kérve hogy a beiktatás helyszíne Pozsony legyen, az időpont pedig 1921. június 22-e.

pedig maradjunk vasárnap a gyülekezeteinkben a reánk bízott igehirdetésre. A szerdai napra idejében ideér mindenki és idejében hazamehet, s a vasárnapra felkészülhet”.⁹⁸ A beiktatás egyházkerületi közgyűlés keretében történt. A gyűlés lefolyását így tervezték meg az érintettek: „Gyülekező ének. A gyűlés tagjai a püspök és főgondnok kivételével a templomban lévén, a helyettes püspök fohásza után az elnökség egybehívja a megjelent tagokat, s a gyűlést határozatképesnek és megnyitottnak nyilvánítja. A szavazatbontó bizottság jegyzőkönyvének felolvasása után küldöttséget küldenek püspökért, főgondnokért. Ezek megjelenvén énekkari ének után a felavató beszédet megtartja Czinke István püspök s ima közben kézzel a megválasztottat püspökké avatja. Ezután a püspök tartja meg programbeszédét, s utána leteszi az esküt s átveszi a hivatalt. (Biblia, pecsét). Másik énekkari ének. Ezután a helyettes püspök üdvözli a főgondnokot, aki programbeszédét megtartván, szintén leteszi az esküt. Tóth Kálmán esperes üdvözli a főjegyzőket, aljegyzőket, s velük letéteti az esküt. Főjegyző válasza. A tanácsbírák, tanítóképviselők ugyanazt elvégezvén a Jövel Szentlélek gyülekezeti ének után történhetik az esetleges küldöttségek részéről való üdvözlés és azok megválaszolása.”

98 Tóth Kálmán esperes 1921. május 28-án kelt 254/1921 ikt. sz levele Patay Károlynak, melyben teljes átírásban közli Balogh Elemér neki küldött levelét. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

3. Törvényhozó zsinat Léván és a zsinati törvények sorsa

A csehszlovák állam határozott feltétele volt, hogy alakuljon meg Csehszlovákiában egy önálló református egyház. Az egyházi törvények szerint ilyen horderejű döntést csak zsinat mondhat ki. Szükség volt tehát a zsinat összehívására. Mindeddig a református egyház, a békeszerződések foglaltak értelmében, az 1904–7. évi budapesti zsinaton meghozott törvények szerint élte életét. Csehszlovákia a békeszerződésekben olyan vállalásokat is tett, ami lehetővé tette, hogy az egyház ennek az 1907-ben elfogadott törvénykönyvnek az értelmében szabályozza belső ügyeit. A református egyház vezetői tehát ezt a törvénytárat próbálták meg a kialakult „csehszlovák viszonyokra” aktualizálni, s erről kellett volna a zsinatnak döntenie.

A zsinattartáshoz azonban felsőbb állami jóváhagyás is kellett, és komoly, belső egyházi előkészület is igényelt a zsinat megtartása. Nemcsak szervezési kérdéseket kellett tisztázni, hanem pl. a megalakult egyházkerületekben meg kellett tartani a zsinati képviselők és pótképviselők megválasztását is.

Törvényhozó zsinat összehívására Pálóczi Czinke István püspök már az 1921. július 3-án Rimaszombatban első alkalommal összeült Egyetemes Konvent ülésén is figyelmeztetett. A konvent határozatot is hozott, hogy 1921. október 9-én nyílik meg a zsinat ülésszaka Léván. A konvent meghatározta a hivatalos és kiválasztott tagok számát és elrendelte a zsinati képviselők megválasztását az egyházkerületekben.

Pálóczi Czinke István püspök már itt világossá tette, hogy a vonatkozó törvények alapján a zsinat nem fog új törvénykönyvet készíteni, csupán az eddig használt törvénykönyvet fogja a megváltozott viszonyokhoz mérten átalakítani. Ez sem volt kis feladat. A konvent megbízásokat adott a törvénykönyv átdolgozására és kinevezte az előadókat. Az 1904–7 évi zsinat törvénytárának V. törvénycikkét dr. Finkey Ferencnek, a II. törvénycikket Patay Károlynak, a III., IV. és VII. törvénycikket Idrányi Barnának, a VI. törvénycikket Péter Mihálynak osztotta ki átdolgozásra.

Az 1921. október 9-re Lévára összehívandó zsinat azonban elmaradt. A konvent 1922. május 17–18-án Pozsonyban tartott ülésén új időpontot határozott meg és jóváhagyta a csehszlovák köztársaság elnökéhez küldendő zsinattartási engedély szövegét is, melyben – többek között – utaltak arra, hogy a református egyház az első pillanattól fogva a kormány tudtával és hallgatolagos beleegyezésével azokat az egyházi törvényeket ismeri el egyházi jogi szervezete alapjának, melyeket az 1904-ben Budapesten megnyílt zsinat fogadott el 1907-ben. Természetesen kijelentették, hogy a szükséges átalakítást elvégzi a zsinat a törvénykönyvben. A tervezett zsinati ülés helye és ideje: Léva, 1922. október 8-a. Ez a zsinat sem valósult meg. Részben azért nem, mert az elnöki irodához felterjesztett engedélykérelemre nem érkezett válasz, részben pedig azért nem, mert a konvent – a közben zajló minisztériumi egyeztetések során – jelezte, hogy anyagi segítséget kér a csehszlovák kormánytól a zsinat megtartásához. Az egyháznak ekkor egyszerűen nem volt annyi pénze, hogy megszervezzék egy zsinati ülést.

Az 1923. április 25–26-án, Losoncon megtartott konventi ülés jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy az anyagi támogatás kérelmét határozottan elutasította a csehszlovák vezetés. A losonci konventi ülésen azonban elhangzott egy fontos információ: Pálóczi Czinke István bejelentette, hogy az államkormányzat ultimátumszerű határidőt szabott a zsinat megtartására. A minisztériumból egy leiratban határozottan jelezték, hogy ha a református egyház nem tartja meg 1923. június 30-ig a törvényhozó zsinatát, akkor a csehszlovák állam mindenmű állami támogatás folyósítását leállítja. Ez azt jelentette, hogy a lelkészek és tanítók nem kapnak semmiféle fizetéskiegészítést, sem családi pótlékot, sem semmilyen egyéb szociális támogatást. A konvent tehát kitérte a zsinattartás harmadik időpontját is: 1923. június 17-e, Léva.

Csak az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy a losonci konventi ülés tárgyalta az Ungi Egyházmegye felterjesztését is, amelyben 12 gyülekezet⁹⁹ – kiválva az Ungi egyházmegyéből és ezzel a Tiszáninneni egyházkerületből is – Komjáthy Gábor lelkész és Korláth Endre világi küldött vezetésével, 1923. március 12-én önálló egyházmegyévé alakult és a Kárpátaljai egyházkerülethez csatlakozott. Ebből is látszik, hogy a zsinattartás egyházi, „belső” előkészítése

⁹⁹ Ungvár, Minaj, Korláthelmec, Nagygejőc, Kisgejőc, Tiszaásvány, Eszeny, Szalóka, Tiszaágtelek, Kisdobrony, Nagydobrony, Csongor.

nem is volt olyan egyszerű dolog, hiszen maga az egyházstruktúra is még forrásban, alakulóban volt.

A zsinat tárgyalási anyagán az ún. zsinat-előkészítő bizottság dolgozott. A testület 1923. Április 14-én Losoncon megtartott ülésén Lukácsi Géza tiszánnemi főgondnok, konventi világi elnök bejelentette, hogy a törvény-előkészítés megtörtént, az egyházkerületek is és az egyházmegyék is véleményezték a tervezetet. Rendszerezni kell még a módosító javaslatokat és egy teljesen új törvénycikket kell megbeszélni, amit Sörös Béla losonci lelképásztor dolgozott ki: a VIII. törvénycikket, ami az egyház belmissziójáról rendelkezik.

A testület meghatározta, hogy a zsinat nyitónapján ünnepi istentisztelet lesz a lévai templomban. Igeszolgálatra Pálóczi Czinke István püspököt kérték fel. A zsinattartás költségeit az egyházkerületeknek kell állniuk. A zsinat tárgyalási és tanácskozási rendjét Péter Mihály terjesztette elő, s az előkészítő bizottság ezt elfogadta.

A zsinat napirendjét az 1923. június 14-én, vagyis 3 nappal a zsinat megnyitása előtt Rimaszombatban megtartott konventi ülés hagyta jóvá, az alábbiak szerint:

1. A kormány engedélye a zsinat megtartására
2. A zsinat megalakulása
3. Az ügyrend és tárgysorozat megállapítása
4. Az Egyetemes Konvent által elkészített törvénytervezet
 - Az egyházalkotmányról – I. törvénycikk (alkotmányi bizottság)
 - A lelkészválasztásról – II. törvénycikk (lelkészválasztási bizottság)
 - Az egyházi adóról – III. törvénycikk (adóügyi bizottság)
 - Az egyházi közalapról – IV. törvénycikk (adóügyi bizottság)
 - Az egyházi törvénykezésről – V. törvénycikk (törvénykezési bizottság)
 - A közoktatásról – VI. törvénycikk (iskolaügyi bizottság)
 - A lelkési nyugdíjintézetéről – VII. törvénycikk (nyugdíjügyi bizottság)
 - Az egyház belső építéséről – VIII. törvénycikk (belmissziói bizottság)
5. Elnökségi indítvány a református katonai lelkészet felállításáról
6. Egyetemes Konvent felterjesztése: a közös teológiai fakultásra vonatkozólag. Lelkészképzés.
7. Egyetemes Konvent felterjesztése: a szlovák egyházmegyét illetőleg. Ezzel kapcsolatban a vizsokai egyház kérelme.

8. Egyetemes Konvent felterjesztése: az ungi 12 egyház elszakadásáról.
9. Egyetemes Konvent felterjesztése: a református elemi iskolák fenntartásáról.
10. Egyetemes Konvent felterjesztése: a lelkészek és tanítók állampolgárságáról.
11. Egyetemes Konvent felterjesztése: Patay K. barsi esperes indítványa tárgyában.
12. Egyetemes Konvent felterjesztése: a kiadandó Énekeskönyv-re vonatkozólag
13. Egyetemes Konvent felterjesztése: a konfirmálási életkor új megállapítása tárgyában.
14. Egyetemes Konvent felterjesztése: Csekes Dávid indítvány az I. t. c. 115. §-hoz.
15. Egyetemes Konvent felterjesztése: Sedivy László indítványa a VIII. t. c. 3 új §-hoz.
16. Egyetemes Konvent felterjesztése: Zajdó László indítványa a II. t. c. 5.§ módosítására.

A zsinatnyitó ünnepi istentisztelet a 90. zsoltár 1. versének éneklésével kezdődött, majd fennálló énekként a – mostani énekeskönyvünk jelzése szerinti – 283. dicséret 5. versét énekelték. Fő ének a – mostani – 370. dicséretünk 1. és 2. verse volt. Balogh Elemér püspök olvasta fel Péter 1. levele 5. részéből az 1–11. versek közötti igeszakaszt. Majd egy karének után a gyülekezet a – mostani – 162. dicséret 7. versét énekelte.

Majd Pálóczi Czinke István lépett a lévai templom szószékére és Lukács evangéliuma 24. fejezetéből, a 13–32. versek közötti igeszakasz alapján tartotta meg „Mi pedig azt hittük...” című prédikációját.

Másnap kezdődött a zsinat érdemi munkája. Léván megjelent a csehszlovák kormány képviselőjében dr. Szlávik György kormánybiztos, aki üdvözlő beszédében – többek között – kiemelte az első zsinat történelmi jelentőségét, melyet abban látott elsősorban, hogy a szlovenszkoí és kárpátaljai egyetemes református egyház a Csehszlovák Köztársaság fennállásának 5. évében összhangba kívánja hozni egyházszervezetét a fennálló törvényes renddel. A kormánybiztos – a protokolláris köszöntésen túl – az érdemi munka megkezdésekor még egy

felszólalást tett. Ebben egyértelművé tette, hogy a csehszlovák minisztertanács megbízta őt azzal is, hogy mint a zsinat kormánybiztosa végig legyen jelen és kísérje figyelemmel az ülést. Kimondta, hogy az alkotandó zsinati törvények csak úgy fognak érvényessé válni, ha azokat a csehszlovák kormány megerősíti. Ez pedig akkor következik be, ha a zsinat szem előtt tartja azt, hogy az egyház alkotmányát a csehszlovák állam alkotmányával, törvényeivel teljes összhangba kell hozni és beépíti egyházi törvényeibe mindazt, amit a csehszlovák kormány intencióként eddig megfogalmazott és az egyház tudomására hozott.

Megismételte azokat az irányelveket, amelyek betartását a csehszlovák kormány elvárta az egyházunktól. Ezek:

1. Az egyház alkotmányának magában kell foglalnia annak határozott és világos becikkelyezését, hogy a szlovenszkói református egyház, a Csehszlovák Köztársaság területén teljesen önálló és minden azonos, vagy hasonló hitvallású külföldi felekezettől, szervezetében teljesen független református egyház.
2. A csehszlovák kormány nem ellenzi, hogy a szlovenszkói református gyülekezetek a Kárpátalja területén lévő református gyülekezetekkel közösen egy egységes egyetemes egyházat alkossanak, természetesen a Kárpátalja autonóm alkotmányának teljes figyelembe vételével.
3. A Csehszlovák Köztársaság alkotmányos törvényei adják meg a zsinat határozatainak azt a szilárd alapot, amelytől a zsinat nem távolodhat el.
4. Az állam alkotmánya és törvényei minden állampolgárnak vallási és nemzeti különbség nélkül egyenlő jogokat és kötelességeket biztosítanak. A meghozandó egyházi alkotmánynak is biztosítania kell minden egyháztag egyenlő jogát és kötelességét. A Csehszlovák Köztársaság kormánya elvárja, hogy a református zsinat teljes egészében biztosítsa az egyes egyháztagoknak úgy, mint az egyházi szervezet minden fokozatának egyenlő jogát, nemzetiségi különbség nélkül. Szlovák itt egyértelművé tette, hogy a református egyházban élő szlovák kisebbségére gondol...
5. A Csehszlovák Köztársaság kormánya meg van győződve, hogy a református egyház szlovák híveinek biztosítja az őket megillető szlovák képviselőket az egyház törvényhozási és közigazgatási közéletének minden egyes fokán. Az egyenlő jogok biztosításának garanciáját a cseh-

szlovák kormány abban látná, hogy a zsinat a szlovák kisebbségnek a szlovenszkói református egyház kebelében külön szlovák egyházmegyét biztosít és a zsinati törvény ezen határozatát a református egyház meg is valósítaná.

6. A szlovenszkói református egyháznak a Csehszlovák Köztársasághoz való eddigi tisztázatlan viszonyát a csehszlovák kormány provizórikusnak tekintette, s természetes, hogy az új zsinati törvény megalkotásával ez a tisztázatlan helyzet megszűnik. Ennélfogva a zsinati törvény megerősítése után a református egyház szervezete minden fokon ezen új törvényes rend alapján újjalakítandó.
7. Szlávik kormánybiztos a lelkészképzésről is beszélt. Elmondta, hogy a református egyház és az állam viszonyát eddig nehezítette az is, hogy az itt szolgáló lelkészek idegen államban tanultak és még mindig idegen állam területén nevelteti az egyház a teológusait. „Elvárható, hogy a református egyház a lelkészképzés terén is teljesen függetleníti magát minden külföldi szervezettől és befolyástól” – mondta.

Ezután a zsinat megválasztotta a szakbizottságokat az egyes törvénycikkek feldolgozására. Június 17-től 25-ig ülésnapokat tartott. Minden napról külön jegyzőkönyv vététt fel, amit másnap reggel felolvastak és hitelesítettek az atyák. Így tárgyalták végig a törvénytárat, közel 200 oldalnyi egyházi anyagot, az egyes paragrafusokhoz tartozó módosításokkal, indítványokkal. Az alapul vett törvénytárat – a fenti szempontok figyelembevételével mellett – formailag is az aktuális helyzethez kellett igazítani. Egyetlen példa: az 1923. június 20-án kelt jegyzőkönyvben, az éppen tárgyalt rész kapcsán ezt olvassuk: „1.§-ban »A magyarországi...« helyébe »A szlovenszkói és kárpátaljai...« teendő”. Így is végig kellett „javítani” a nem kis terjedelmű jogi szöveget.

Végül a hetedik munkanapon, június 25-én sor került a törvénytár elfogadására. A zsinati jegyzőkönyv tanúsága szerint, ezen a napon „11 óra 20 perckor Pálóczi Czinke István püspök buzgó hálaadó imádságával s e gyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésével a zsinat első ülészaka bezárott”.¹⁰⁰

Elkészült hát az egyház alkotmánya és törvénytára, vagyis ezáltal és ennek

100 A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház Léva városában az 1923. Évi június hó 17-ik napján megnyílt törvényhozó zsinatának jegyzőkönyve. Szerkesztette: Péter Mihály konventi jegyző. Rimaszombat, 1923.

alapján létrejött Csehszlovákiában az önálló református egyház. Ám az egyházi törvényeket az államnak jóvá kell hagynia.

A zsinat elnöksége 1923. július 28-án, vagyis 3 nappal a törvényhozó zsinat első ülészakának berekesztése után felterjesztette törvényeit a köztársasági elnökhöz, jóváhagyásra. S itt kezdődött el református egyházunk „kálváriájának” következő szakasza.

Egyházunk vezetői az 1790/91. évi XXVI. törvénycikk 4. §-a értelmében jártak el. Ez a törvény kimondta az evangélikusokkal és a reformátusokkal kapcsolatban, hogy törvényeiket (kánonjaikat) maguk hozhatják meg zsinataikon, de „az így alkotott kánonok és szabályok csak miután a királyi főfelügyeleten átmentek és helybenhagyást nyertek, bírjanak érvényesség erejével, egyébiránt mindenekben érintetlenül hagyatván a király legfőbb felügyeletének az ország törvényes kormányzékei útján gyakorlandó hatalma, épségben maradván fönt nevezett Ő felségének a mindkét hitvallású evangélikus egyház lelki ügyei körül megillető többi királyi jogai is, melyeknek csorbítását Ő felsége sohasem engedendi meg”.¹⁰¹ Ez azt jelentette, hogy a császárhoz kellett felterjeszteni jóváhagyásra az egyházi törvényeket. Császár híján egyházunk vezetői a köztársasági elnök irodájába küldték be az elfogadott törvénytárat, Prágába. Bár Szlávik kormánybiztos a zsinaton is jelezte, hogy a törvényeket a kormánynak kell jóváhagynia.

A válasza őszig kellett várni. 1923. október 26-án a szlovenszkói teljhatalmú minisztériumból, magától Kállay minisztertől érkezett a konvent elnökségéhez egy rövid levél, az alábbi tartalommal: „A szlovenszkói református egyház zsinati törvénytervezetét visszaküldöm azzal, hogy az Iskola és Nemetzetnevelési Minisztériumhoz, Prága, szlovák nyelven 17 /tizenhét/ példányban terjesztendő be. Egyidejűleg ajánlom, hogy a kormánybiztosnak, Léván, 1923. június 17-én a zsinat megnyitásakor tett nyilatkozata figyelembe vétessék. Dr. Kállay s.k. miniszter”.¹⁰²

Erre nem számított az egyház vezetése. Pálóczi Czinke István, mint a konvent lelkészi elnöke, körlevélben fordult a zsinati atyákhoz, hogy mi legyen. Hogyan fordítsák le az egész törvénytárat szlovák nyelvre? Illetve lefordítsák-e

101 1790/91. évi XXVI. törvénycikk 4.§.

102 Jozef Kállay teljhatalmú miniszter levele a konvent elnökségének; Pozsony, 1923. október 26. Ikt. sz.: 7882 prez. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

egyáltalán? Az állami válasz miatt kell-e újra zsinatot összehívni? A zsinati atyák egy újabb zsinat összehívását nem kezdeményezték. Egy részük az állammal fennálló viszony javítására hivatkozva azt válaszolta, hogy fordítsák le a levelet. Másik részük a református egyház autonómiájára és a református egyház magyar jellegére hivatkozva azt válaszolta, hogy ne fordítsák le a levelet. Igazi elemzést és érveket csupán két zsinati képviselő írt: Szilassy Béla dunáninneni főgondnok és Sörös Béla dunáninneni aljegyző. Szilassy a losonci gyülekezet gondnoka, Sörös a losonci gyülekezet lelképásztora volt, akik azon az állásponton voltak, hogy a felterjesztendő törvényszöveg egyedüli hiteles verziója az eredeti magyar nyelvű megfogalmazás lehet.

Az elnökség egyetértett ezzel az indítvánnyal és az 1923. november 3-án Rimaszombatban megtartott értekezleten – ahol jelen volt Pálóczi Czinke István, Lukácsi Géza, Szilassy Béla, Simon Mihály és Sörös Béla – úgy határoztak, hogy az egyház kész szlovák nyelvre fordíttatni a törvénytárat, de a fordítás hitelességéért nem tud felelősséget vállalni. A 17 példányban való sokszorosítás költségét pedig az államnak kell állnia.

S ezzel a válasszal elindult egy hosszú éveken át tartó folyamat a református egyház törvényeinek állami elismertetéséért. Az egyház és az állam közti egyeztetéseket, informális tárgyalásoknak nevezték, s az egyház részéről ezek lefolytatására Sörös Béla kapott megbízást. A tárgyalások során sikerült közelebb hozni az álláspontokat, de nem sikerült elérni, hogy a csehszlovák állam elfogadja a református egyház törvénytárat. Vagyis egyházunk állami jóváhagyás nélkül élt és szolgált Csehszlovákiában egészen 1938-ig, a visszacsatolás pillanatáig.

Az állam részéről soha nem adta írásba senki azt, hogy mi a konkrét probléma a református törvénytárral. Az írásos anyagok azt az általánosságot tartalmazzák, hogy „összhangba hozni az egyház törvényeit az állam törvényeivel”. Azért mégis tudomást szerzett egyházunk vezetősége arról, hogy mi is a csehszlovák kormányzat konkrét elvárása. A törvénytár visszautasítása után bő egy évvel, 1924. december 29-én egy megbeszélésre került sor Pozsonyban, a teljhatalmú minisztériumban. A tárgyalást Štefan Štunda kezdeményezte Balogh Elemernél.

A miniszterelnökségi egyeztetésen a kormányzat részéről jelen volt dr. Müller Václav minisztériumi osztályvezető Prágából; dr. Moural, Jozef Kállay miniszter helyettesítőjeként; dr. Poničan a miniszterelnökség képviselőjében,

dr. Halla miniszteri tanácsos és kormánytitkár, valamint Kunz Ottokár, Štefan Štunda és dr. Vavro a pozsonyi iskolaügyi minisztérium referátusáról. A református egyház küldöttségét pedig Pálóczi Czinke István, Balogh Elemér és Bertók Béla püspökök, dr. Lukács Géza és dr. Szilassy Béla főgondnok, Idrányi Barna és Gyalóky László esperesek, valamint Nemes Kálmán, somorjai lelkipásztor alkotta.

A megbeszélésről csak egy kéziratos feljegyzést készült, amelyen – beszélgetés közben – az egyházi képviselők rögzítették, hogy az államnak mi a baja a törvénytárral. A jegyzet¹⁰³ alapján:

1. az I–VII. törvénycikk ugyanazt tartalmazza, mint a korábbi változat, csak az államváltás miatt vannak benne formai változások, pl. „Magyarország” helyett a „Csehszlovákia” vagy a „Szlovenszko” szót írták bele;
2. az egyházalkotmány – a csehszlovák kormányzat szerint – ellenkezik az állami törvényekkel, mivel az egyház szuverenitását fölébe helyezi az államnak. Konkrétan azt nehezményezték, hogy pl. külföldi állampolgárokat a kormány engedélye nélkül behívhat az egyház és „funkcióval” bízhatja meg. Lehetnek egyházi tisztviselők, vagy kántorok és tanítók is;
3. nem helyezkedik a köztársaság alapjára és nem illeszti bele magát az egyház a csehszlovák államrendbe. Erre konkrét példaként azt hozták fel az állam képviselői, hogy az egyház megnevezésében nem a „csehszlovákiai” kifejezést használják a reformátusok, hanem sokszor úgy nevezik magukat, hogy magyar református egyház Szlovenszkon;
4. baj volt az is, hogy az egyházstruktúrában és az egyházi közigazgatásban a régi megnevezéseket használta az egyház. Az egyházmegyék vagy az egyházkerületek neve túl magyarnak és túl történelminek hatott a csehszlovák állam képviselői előtt. Azt mondták, hogy a régi állapot folytonossága alapján rendelkezik a református egyház;
5. kifogásolták, hogy az egyházi törvényekben az egyház megtiltja a gyűléseket, hogy a helyi iskolát átadhassák az államnak;
6. nagy hiányossággként mutattak rá arra, hogy a református egyház törvénytára sehol sem fejezi ki az állam iránti hűséget;

103 Kézirat. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

7. azt is nehezményezték, hogy korábban a református egyház megnevezésében nem kapott nyomatékot az, hogy „magyar” a református egyház. A törvénytárban és az egyház kommunikációjába pedig erőteljesen ott van, hogy a református egyház az magyar református egyház;
8. elfogadhatatlannak nevezték az állam képviselői, hogy az egyházi közoktatási törvény a református iskolákkal kapcsolatban kimondja, hogy tanár, illetve tanító csak magyar nemzetiségű személy lehet, és a református tanítónak kötelező a magyar nyelv ismerete;
9. Az állami értelmezés szerint az egyházi iskolákról és az egyházi közoktatásról szóló szabályozások előnyöket biztosítanak a magyar tannyelvű egyházi iskoláknak az egyházban;
10. és végül azt is szóvá tették, hogy nagy hiányossága a törvénytárnak, hogy nem szabályozza a „tót egyházmegye képviselőit a konventben és a zsinatban”. Az állam képviselői szerint a törvénytárban a szlovák egyházmegye kapcsán tételese fel kellene sorolni, hogy mely egyház-községek kerüljenek a szlovák egyházmegyéhez.

Ezekkel az észrevételekkel kapcsolatban a tárgyaláson nem született semmilyen megállapodás. A további egyeztetések és informális tárgyalások során soha nem jött elő így az állam képviselőinek konkrét „kívánságlistája”, mint ezen a decemberi találkozáson.

Az állam elvárásai és az egyház lehetőségei azonban nem találkoztak ezekben a kérdésekben. Az egyház nem mondhatott le autonómiájáról és az évszázadok alatt kivívott jogairól, s nem tehetette meg azt, hogy az alulról építkezés elvét felrúgva, felülről hozza létre pl. a szlovák egyházmegyét. A kereteket megalkották, s az így megteremtett egyházjogi kereteket a konkrét gyülekezeteknek kellett volna megtölteni tartalommal. Helyettük az egyház, a zsinat, a konvent nem dönthet. Ezt így látták egyházunk akkori vezetői.

Az állami „fenntartásokban”, amelyek akadályozták az egyházi törvények jóváhagyását, azonban szembeűnő egy erős motívum: a „magyar kérdés”. Erre utalva kimondhatjuk: a csehszlovák államnak az egyik legnagyobb problémája az volt a református egyházzal, hogy a Csehszlovákiához került reformátusság 96%-ban magyar volt és meg is akart maradni magyarnak.

4. Intézménytörténet

4.1. A Losonci Teológiai Szeminárium

4.1.1. Tervek és elképzelések a teológusképzés biztosítására

Csehszlovákia megalakulásának a magyar reformátusságra nézve az egyik fontos következménye az volt, hogy lelkész- és tanítóképző intézet nélkül maradt ez a mintegy 230 000 lelket számláló református közösség. Eleinte úgy gondolták, ez a helyzet csak átmeneti, ám amikor 1920. június 4-én aláírták a trianoni békeszerződést, akkora már egyházunk több felelős vezetője jól látta, hogy ez nem egy ideiglenes állapot lesz, itt „be kell rendezkedni”.

Az önszerveződés sürgős teendői között már az első időkben megjelent egy saját lelkész- és tanítóképző intézet felállításának igénye. Az 1920. szeptember 8-án keltezett, s a csehszlovák köztársasági elnökhöz intézett Memorandumban, a felvidéki reformátusság igényeinek sorában egyebek mellett ezt is olvashatjuk: „a magyarországi egyetemes református egyházból való kiszakíttatásunk folytán elvesztettük mindazokat az állami és egyházi erőforrásokat, melyekből idáig tápláltuk, élni segítettük gyülekezeteinket és iskoláinkat. Sőt, elvesztettük intézményeinket is: nyugdíjintézetünket, özvegy-árva gyámintézetünket, országos egyházi közalapunkat, s összes alapítványainkat. Nincs több lelkész-képző akadémiánk, nincs tanító- és tanítónőképző s leánynevelő intézetünk. Nincsenek középiskoláink”.¹⁰⁴ Pálóczy Czinke István rimaszombati lelkipásztor, tiszáninneri püspökhelyettes és Patay Károly alsó- és felsőszecsei lelkész, barsi esperes, dunántúli helyettes püspök a Memorandum lelkészi aláíróiként azt is kérték az elnöktől, hogy a csehszlovák államkormányzat „tegye lehetővé a ref. lelkész és tanítóképzéshez szükséges képző intézet és theol. akadémia felállítását s annak berendezéséhez, fenntartásához, tanárai korszerű díjazásához adja meg mindazokat az állami hozzájárulásokat, amelyeket bármely más felekezet, vagy egyesek, vagy társulatok, intézmények részére ily célokra biztosít, s ame-

104 Simon Attila – Tömösközi Ferenc: i. m. 86. p.

lyeket az állam részünkre a múltban is biztosított”.¹⁰⁵

Az állam azonban más elképzeléssel bírt, és egy az evangélikusokkal közös protestáns teológia felállítását szorgalmazta, ami Pozsonyban működött volna – állami támogatással. A református egyház – hivatalosan ki nem mondott – ám legnagyobb fenntartása az evangélikus egyházzal szemben nem hitelvi, hanem nyelvi és nemzetiségi aggály volt. Nem akartak egy szlovák dominanciával működő teológiát. Esély mutatkozott arra is, hogy már ebben az időben, Prágában tanuljanak a református teológusok. Az egyházvezetés részéről Sörös Béla, a majdani losonci teológia igazgatója mondta ki bizalmas körökben, hogy „Prága nem, mert cseh huszita papokra nincs szüksége a magyar református egyháznak”. Teljesen világos és teljesen érthető a magyar nemzethez és a magyarsághoz való erőteljes kötődés. A csehszlovák állami szándék sem volt nemzeti szándékoktól mentes. Az iskolaügyi és nemzetművelődési minisztérium referátusa még 1923 áprilisában, két hónappal a lévai zsinat előtt is a pozsonyi közös protestáns teológiai fakultás mellett érvelt. Rezníček megbízott azt írja a konventnek, hogy „az egyetemes konvent feladata és a református egyház érdekében áll, hogy az illetékes egyházi főhatóság előterjessze a megalakítandó protestáns teológiai fakultásra vonatkozó tervét, melyben adjon részletes felvilágosítást az álláspontjáról. Egyébiránt ugyanez a felfogása Dr. Kállay József tehatalmú miniszter úrnak is, melyet kifejtett az 1923. március 10-én tartott konferencián, a református egyház jelenlévő képviselői előtt”.¹⁰⁶

A konvent felvette a kapcsolatot az evangélikus egyházzal is. Pálóczi püspök 1923 áprilisában levélben kért tájékoztatást a tehatalmú minisztertől, hogy milyen konkrét elképzelései vannak a kormánynak erről a közös fakultásról. És ugyanezt kérdezte meg – két levélben is – Jánoska György evangélikus püspöktől. Pozsonyból nem jött válasz, de a lipótszentmiklósi evangélikus püspökségről igen. Jánoska püspök válaszlevelének érdemi része így szól: „Ami a tervezett közös protestáns theol. fakultásra vonatkozó kérdéseit, különösen pedig azt a kérdést illeti, miképp tervezi a kormány ezt a közös fakultást, arra én tájékoztató, vagy éppen megnyugtató választ nem adhatok, mivel én sem

105 Simon Attila – Tömösközi Ferenc: i. m. 87. p.

106 Az Iskolaügyi és Nemzetnevelési Minisztérium Referátusának levele az Egyetemes Református Konventhez; kelt Pozsonyban, 1923. április 21-én, 22569/III-1923 ikt. számmal. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

ismerem a kormány álláspontját, kivéve azt, hogy a kormány csakis egy közös fakultás tervéről kész velünk tárgyalni. Igénytelen véleményem szerint az önök konventjének az volna a feladata: kimondani, hogy kész a közös theol. fakultás felállításáról a mi egyházunkkal és a kormánnyal tárgyalni s evégből bizottságot küld ki. A tárgyalások feladata lesz a kérdés megoldására vezető utat-módot megtalálni és megállapítani mindazon alapvető részleteket, amelyeket Főtiszteletűséged b. levelében felsorolt”.¹⁰⁷

Ebből a levélből okkal feltételezhető, hogy a közös teológiai fakultás felállítása inkább a kormánynak állt érdekében, semmint az érintett egyházaknak. Ezt az alapos gyanút erősíti azt is, hogy az 1923 júniusában Léván megtartott törvényhozó zsinaton Juraj Slávik zsupán, kormánybiztosi minőségében a következő szavakat intézte a református zsinati atyákhoz: „A református egyháznak az államhoz való eddigi tisztázatlan viszonya számos nehézségnek vált forrásává. Ezeket a nehézségeket csak gyarapította az a körülmény, hogy a református egyház lelkészeit eddig idegen állam területén neveltette. Remélhetőleg, sőt joggal elvárható, hogy a református egyház a lelkészképzés terén is teljesen függetleníti magát minden külföldi szervezettől és befolyástól. Az állam készséggel nyújt segédkezet ahhoz, hogy a református egyház lelkészeit egyetemi nívón az állam területén belül nevelhesse és képezhesse”.¹⁰⁸

A lelkészképzés kérdése az egyházon belül már a szervezkedés első pillanataiban hangsúlyos szerepet kapott. Csakhogy nem volt mit szervezni és nem volt, aki szervezze. Hiszen nem volt önálló egyházstruktúra. A három egyházkerület is csak 1921-ben alakult meg, és a törvényhozó zsinatra csak két évvel később kerül sor Léván. Az egyházkerületek megalakulása után viszont megkezdte munkáját a Református Egyház Egyetemes Konventje. 1922. május 17-én már határozatot is hoztak a teológia ügyében. Ez kimondta, hogy az egyház elsőrendű érdeke a teológia és tanítóképző felállítása. A teológia esetében a helyszín Rimaszombat lehet, s az egyház reméli, hogy a város telek és épület felajánlással segít. Tanítóképzőt Komáromban lehetne felállítani. A további teendőik ellátására a konvent bizottságot hozott létre Pálóczi Czinke István

107 Jánoska György ev. püspök levele a Református egyetemes egyház elnökségének; kelt Liptószentmiklóson, 1923. április 12-én; 2137/1923 ikt. számmal. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

108 Csomár Zoltán: i. m. 23. p.

elnöklete alatt. Az előkészítő bizottság tagja volt: Balogh Elemér dunáninneni püspök, Réz László rozsnyói lelkipásztor, a Református Egyház és Iskola akkori szerkesztője és Sörös Béla losonci lelkipásztor. Konkrét feladatuk: meg lettek bízva az intézetek felállításával kapcsolatos „szükségletek egybeállításával”. A teológiának – lehetőség szerint – már az 1922/23-as tanévben meg kellett volna nyílnia. A konvent pedig megpróbálta a lehetetlent: államilag elismertetni egy saját lelkész- és tanítóképző intézetet, s egyben felkérni a kormányt: engedje meg, hogy amíg nincs saját teológiánk és tanképzőnk, addig Magyarországról hozzassunk lelkészeket és tanítókat. Persze mindebből nem lett semmi. A konventi ülés eredeti – még kézzel írott – jegyzőkönyve érdekes részleteket tartalmaz. A jegyzőkönyvből törölték az alábbiakat: „a zsinat majd adót fog kivetni a teológia és tanítóképző fenntartására és kéri a lelkészeket, és a református világi urakat, hogy fölösleges könyveiket ajánlják fel a teológia könyvtára számára, mert könyvtárra is szükség lesz”.¹⁰⁹ A tanítóképző helyszínnel kapcsolatban, a jegyzőkönyv kéziratában Érsekújvár szerepel, mivel „az érsekújvári egyház erre a célra tetemes anyagi áldozatot ajánlott fel”.¹¹⁰ Szó volt arról is, hogy Tornallyay Zoltán gömöri egyházmegyei gondnok, konventi világi tag – polgári foglalkozásában neves és elismert építészmérnök – készítsen 1922. július 1-ig tervrajzot és költségvetést az intézetek felállításával kapcsolatban.

Egyházunk külföldi kapcsolatai is tudtak a tervekről. 1922 nyarán az amerikai presbiteriánus egyház küldöttei, James Good és Sylvester Beach lelkészek meglátogatták a Magyarországi Református Egyházat, majd az elcsatolt területeken élő reformátusokat is felkeresték.¹¹¹ Pozsonyban még kormánytisztviselőkkel is találkoztak. Megígérték vezetőinknek, hogy Amerikában gyűjtést szerveznek a teológia létrehozásának támogatására és kértek egy pontos költségvetést, ami ekkor még nem volt meg.

Bő fél évvel később a Holland–Magyar Bizottságban is kiemelt és támogandó terv lett a felvidéki református teológia és tanítóképző felállítása.

109 A jegyzőkönyv kéziratosa változata. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

110 A jegyzőkönyv kéziratosa változata. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

111 A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyház Egyetemes Konventje által James Jacob Goodnak és Sylvester Woodbridge Beachnek, az Amerikai Presbiteriánus Egyház képviselőinek írt egy kérelmet, amelyben felhívják a képviselők figyelmét a csehszlovákiai református egyházat ért sérelmekre és segítséget kérnek a problémák megoldására. A teljes levelet lásd: Simon Attila – Tömösközi Ferenc: i. m. 161–163. pp.

1923 márciusában készítette el Pálóczi Czinke István az egyetemes egyház következő évi költségvetését,¹¹² amit be kellett terjeszteni az illetékes miniszteriumba is. Ebben már külön tételként szerepel a teológia költségvetése.

Patay Károly barsi esperes ugyancsak 1923 tavaszán javasolja a konventnek:

- hogy a teológia és tanítóképző létesítését egyetemes egyházunk elsőrendű életszükséglete s elodázhatatlan kötelessége;
- ezen célok megvalósítása érdekében hitfelekezetünk minden egyes tagjára átlagban 4 koronára rúgó egyházi adót vet ki;
- kötelez továbbá minden lelkészt és – a presbitereket kivéve – minden egyházi tisztséget betöltő egyháztagot, hogy tényleges jövedelme 1%-át, a tanítók pedig jövedelmük 0,5%-át évenként fizessék be a lelkész-képző és a tanítóképző támogatására.

A konvent válasza, hogy a prioritást kimondja, de az adókivetés és a támogatási járulék ügye túllép a konvent hatáskörén: egy ilyen dologban a zsinatnak kell döntenie. A konvent ezen az ülésén megbízta a korábban megválasztott teológiai bizottságot, hogy készítsék el a teológia konkrét tervezetét: működési szabályzatát, oktatási rendjét, költségvetését. Elkezdődött egy kétéves munka: ennek a megbízásnak – számos objektív és szubjektív tényező miatt – nem a bizottság tett eleget, hanem Sörös Béla, aki a teljes dokumentációt letette az asztalra.

A zsinatot követő őszön, vagyis 1923-ban Varga Sándor komáromi lelkipásztor kezdeményezésére a Komáromi Egyházmegye lelkészértekezlete arról határozott, hogy amíg nem lehet egy államilag is elismert teológiai akadémiát működtetni az egyházunkban, addig álljon össze saját erőből egy „papnevelő intézet”, bejáró docens lelkészekből. Ezt a javaslatot megerősítette a Komáromi Egyházmegye közgyűlése is, sőt egy előkészítő bizottságot is választottak, amelynek tagja lett Balogh Elemér püspök, Tóth Kálmán deáki esperes, Fekete Sándor nagymegyeri, Csiba Imre dunamocsi, Soós Károly búcsi, Rácz Elemér magyarsóki, Vágó Ede hodosi, Varga Sándor komáromi, Gálffy Géza felsőgeléri lelkész, valamint dr. Gaál Gyula, dr. Mohácsy János, Nagy Nándor és Szij Ferenc – az egyházmegye világi vezetői.

112 Egyetemes konvent: 111.800,- Kč.; Tiszáninneri egyházkerület: 273.400,- Kč.; Dunáninneri egyházkerület: 207.400-ról: 170.400,- Kč.; nyugdíjintézet, iskolák: teológia 147.000,- Kč.

Ugyanezekben az őszi napokban a Barsi Egyházmegye közgyűlése is határozatot hozott a teológia felállításának fontosságáról azzal, hogy közben megtámogatta a Patay Károly esperes által javasolt finanszírozási indítványt. A Barsi Egyházmegye lelkészei, tanítói, gyülekezetei segítségüket ajánlják fel, s mint írja a jegyzőkönyv: „készek vagyunk [...] az erőnkhez mért áldozathozatalra”.¹¹³

Ennyi elszántság, elvi, szellemi és lelki támogatás ellenére, még két teljes évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy elinduljon a teológia szeminárium.

Lezárva az előkészületeknek ezt a szakaszát, kimondhatjuk, hogy 1923-ban megszületett a visszavonhatatlan döntés: saját református teológia kell.

És beindult egy tényleges előkészítő munka, amely nem mindig a legitim bizottságokban folyt. Mert bizony bizottságból volt elég, talán több is, mint amennyi kellett volna. Például a Komáromi Egyházmegye imént említett bizottsága, ami egyetlen ülésre sem jött össze.

A következő év – 1924 – egy újabb bizottság létrehozásával kezdődött. A január 8-i kassai konventi ülésen hívták életre a Bertók Béla kárpátaljai püspök elnökelete alatti testületet, amely már nemcsak tervezni volt hivatott, hanem először a lelkészképző, majd a tanítóképző intézet felállítását és beindítását kapta feladatául. Tagjai voltak: Patay Károly barsi esperes, dr. Szilassy Béla dunáninneni kerületi főgondnok, Sörös Béla losonci lelkész, Vargha Sándor komáromi lelkész, dr. Mohácsy János komáromi ügyvéd, zsinati képviselő; Id-rányi Barna abaúji esperes, Péter Mihály alsószecsei lelkész, Tornallyay Zoltán gömöri gondnok, dr. Kovács László rimaszombati ügyész, Komjáthy Gábor ungvári esperes, Peleskey Sándor lelkész, dr. Polchy István és dr. Korláth Endre kárpátaljai ügyvédek, valamint Vass Ádám alsókemencei tanító. Nehéz lehetett egy 14 tagú bizottságban érdemi munkát végezni, de ez a testület tényleg dolgozott. Két ülés során sok mindent sikerült tisztázni és Bertók Béla augusztusra a konvent elé terjesztette a teológia szervezeti leírását, a tantervét és a lelkészképzés tanulmányi rendjét. Ugyanakkor jelezte azt is, hogy szervezési nehézségek miatt ebben a tanévben nem lehet még megindítani a teológiát.

A teológia még meg sem nyitotta kapuit, de már voltak lelkészek, akik aggályukat fejezték ki különböző dolgok miatt. Legfőképpen az állami elismerés

113 Barsi Egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve. Kézirat. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

hiánya és az államnak a teológiai akadémiához való viszonya foglalkoztatta a lelkipásztorokat. Nem veszi-e renitenskedésnek a kormány, ha az egyház – a nyilvánvaló állami rosszallás ellenére – mégis megalapítja a saját teológiáját? Nem szabad megfélemlenünk arról, hogy ezek az érvek egy megalázott, kiéheztetett és elszegényített lelkészi karban fogalmazódnak meg, amikor a lelkészek többsége legalább 3 éve csak töredékét kapta a kongruájának és ki volt szolgáltatva a csehszlovák államhatalom kénye-kedvének, zaklatásainak. Ruzskai Gyula jánosi lelkész írja a püspöknek a teológia elindításával: „Tartok tőle, hogy a csehszlovák kormány ebben a tényben hűtlenséget fog domesztikálni és azonnal megtorló intézkedésekről fog gondoskodni. Be fogja csukni, vagy meg sem hagyja nyitni, s ezzel kapcsolatban be fogja szüntetni az eddig folyósított államsegélyeket. Teremtünk egy olyan felfordult állapotot, amelyben a congruától megfosztott lelkészek és az államsegélytől elesett egyházak, felelősségre vonhatják a széleskedő vezetőket, s veszélyeztetik a ref. egyház fennmaradását”.¹¹⁴

Ebben a 14 tagú konventi bizottságban, bár eredményes volt a tevékenysége, nem lehetett felhőtlen a közös munka. Sokszor került sor az egymással ellenkező elképzelések ütközésére.

A bizottság 1924. május 27-i kassai ülésének jegyzőkönyve szerint még abban sem volt teljes összhang, hogy a lelkészképző vagy a tanítóképző a fontosabb. A bizottság egyes tagjai intézményalapításban gondolkodtak, míg mások a képzés beindítását látták fontosabbnak.

Patay Károly szerint a tanítóképző egy kicsit fontosabbnak látszik, mert a tanítók egyharmada közelít a nyugdíjkorhatárhoz. Polchy István szerint a tanító- és a lelkészképző egyaránt fontos, de technikai okok miatt egyiket sem lehet beindítani 1924-ben. Idrányi Barna úgy nyilatkozott, hogy egyik intézményt sem kell létrehozni, a diákok tanuljanak Magyarországon és nosztrifikáltassák a diplomájukat. Sörös Béla úgy látta, hogy nem az intézeteket kell felállítani, hanem a képzést kell elindítani. Ismerteti a skóciai szabad egyház kezdeti lelkész-képzését a behívott lelkészek rendszerét. Így elkezdődhet a képzés. Péter Mihály szerint Sörös javaslata sem egyházi, sem állami szempontból nem elfogadható.

Majd a jegyzőkönyvben találunk egy kört a technikai kérdésekről: Sö-

¹¹⁴ Ruzskai Gyula, jánosi lelkipásztor levele Pálóczi Czinke István püspöknek, 1924. augusztus 13-i keltezéssel. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

rös Béla helyszínül felajánlja Losoncon Szíjjártó Sámuel hagyatékát, egy beköltözhető bérházat, az egyházközség és gimnázium 7000 kötetes könyvtárát és egy használható internátust. Vargha Sándor Komáromot javasolja, ahol a belvárosban jutányosan lehetne venni egy telket, vagy a gyülekezet területén is volna használható ingatlan és kisebb anyagi hozzájárulás évente. Polchy István Beregszászon tudná elképzelni a képzőket, s bejelenti, hogy az építkezéshez a gyárosok adnak téglát, építőanyagot. Beregszászon van az Ungi és Beregi Egyházmegye könyvtára, és a város adna évi 5000–15 000 koronáig terjedő támogatást is.

A konventi bizottság az érdemi munka folytatásához kisebb bizottságokat hozott létre saját soraiból. A teljes bizottság nevében eljárni hivatott ún. végrehajtó albizottságba került: Bertók Béla, Szilassy Béla, Péter Mihály és dr. Polchy István. A lelkészképző albizottság tagja lett: Bertók Béla, Sörös Béla, Vargha Sándor, Peleskey Sándor; a további két külső taggal kibővített tanítóképző albizottságban dolgozik tovább: Bertók Béla, Patay Károly, Péter Mihály, Kovács Alajos, Vass Ádám, Nagy Sándor felsőszecsei és Vásárhelyi Károly komáromi tanító. A legfontosabb döntés az volt, hogy a bizottságok dolgozzák ki az intézetek tanrendszerét, szervezeti szabályzatát és tanulmányi rendjét. Bertók Béla a lelkészképző költségvetésének kidolgozásával Sörös Bélát bízta meg.

Két hónap elteltével, 1924. július 30-án, ismét Kassán találkozott a lelkész- és tanítóképző felállítására kiküldött végrehajtó albizottság és néhány további tag. Sörös Béla itt terjesztette elő a lelkészképző szaktanfolyam szervezetére, tanulmányi és tanrendjére, személyi ügyeire és költségvetésére vonatkozó munkáját. Egy teljes dokumentációt, de nem intézetközpontú elképzeléssel, hanem képzésközpontú tervezéssel. A betervezett anyagot megvitatta és elfogadta az albizottság. Ám mivel a végrehajtó albizottság az egész bizottság nevében is eljárhatott, így a teljes konventi bizottság jóváhagyását jelentette a jelenlévő 5+1 tag szavazata. A dokumentáció elfogadása után a testület azt is kimondta, hogy folyó év – vagyis 1924 – szeptemberétől Losoncon indítja el ideiglenesen a lelkészképzést. A hangsúly ebben a határozatban az „ideiglenes” szón van, ugyanis a szöveg így folytatódik: „fennhagyván a városok közt indult nemes versengésre a teret a végleges elhelyezést illetően”.¹¹⁵ Az ideiglenesen Losoncon

115 A 18-924 számú konventi határozattal, a lelkész- és tanítóképző felállítására kiküldött

induló lelkészképzés segítésére a végrehajtó bizottság önkéntes adománygyűjtést hirdetett: a gyülekezetek, lélekszám szerint 1 kg búzát, illetve annak az árát adományozhatták a lelkészképzés támogatására. Sörös Béla felkérést kapott a bizottságtól arra, hogy kapcsolatba lépjen a lelkészképző potenciális tanársaival. A bizottság konkrét indítványa szerint Sörös Béla vegye fel a kapcsolatot Tóth Lajos pápai teológiai tanárral, valamint Csekey Sándor, Zsemlye Lajos és Galambos Zoltán urakkal, hogy közülük ki hajlandó betölteni a szakelődői tisztséget a lelkészképző intézetben.

Mégsem indult el 1924 ősszén a teológia, méghozzá anyagi okok miatt. Addig nemcsak a bizottság tagjai, hanem a konventi elnök is úgy tudta, hogy Balogh Elemér dunáninnen püspök külföldi gyűjtéséből és az amerikaiak támogatásából van Balogh püspöknél 80 000 korona a teológiára. A pénz meg is volt, csak amikor hozzá akartak nyúlni, kiderült, hogy azt mégsem lehetett erre a célra felhasználni,¹¹⁶ mivel nem saját gyűjtéséből van, hanem célirányos támogatásként kapta az egyház Zürichből, a nehéz helyzetben lévő lelkészek és lelkészövegyek megsegítésére.

Ismerve a teológia elindításának dokumentált körülményeit, utalnunk kell egy szomorú, befolyásoló tényezőre: a személyes ellentétekre. A dunáninneniek sokszor másként gondolkodtak, mint a tiszáninneniek. Péter Mihály és Idrányi Barna másként képzelte el a lelkészképzés ügyét, mint Sörös Béla. Balogh Ele-

bizottság végrehajtó albizottságának jegyzőkönyve, amely felvételét Kassán, az 1924. július 30-án megtartott ülés alkalmával.

116 A Kassán 1924 augusztus 26-én tartott konventi ülés jegyzőkönyvének 6. pontjából: „Balogh Elemér dunáninnen püspök jelentést tesz arról, hogy dr. Good és társai az amerikai presbiteri egyház képviselőjében, a református teológia céljaira az ő kezéhez már régebben 80.000 Kč-t juttattak. Ő ezt az összeget takarékpénztárban kamatoztatta. Néhány hét előtt azonban dr. Beach, aki nála járt, határozottan kijelentette, hogy az összeg e célra fel nem használható, hanem fordíttassék szegény lelkészek, nyugdíjazott lelkészek és özvegyek segélyezésére és az ezek után fennmaradó összeg egy tanítóképző intézet felállítására”. Ehhez képest a konvent 1925. március 31-i, poprádi ülésének jegyzőkönyvéből megtudjuk, hogy Pálóczy Czinke István is tájékozódott ennek a 80 000 koronának az ügye felől. Webster úrral beszélve azt állapította meg, hogy ezt az összeget nem gyűjtötte senki (korábban úgy tudta a konvent, hogy Balogh Elemér gyűjtötte külföldön, illetve amerikaiak adták össze), hanem a Presbiteri Világszövetség zürichi központja utalta ki a szűkölködők megsegítésére. Így tehát valóban nem lehetett a lelkészképző intézet felállításának céljaira felhasználni. Péter Mihály (szerk.): A Szlovenszói és Kárpátaljai Református Egyház Egyetemes Konventje Kassán 1924. évi augusztus hó 26-án tartott ülésének jegyzőkönyve. Rimaszombat, 1925. 8–9. pp.

mér és Bertók Béla sem mindenben értett egyet Sörössel. Sörös Bélának viszont nagy támasza volt Szilassy Béla kerületi főgondnok, aki egyébként losonci földbirtokosként a gyülekezet gondnoka is volt. Kettejük között lehetett egy szóbeli elhatározás, amely valamikor 1923–24 fordulóján fogalmazódhatott meg: hogy már nem bizottságokban kellene tárgyalgatni, hanem egyszerűen meg kell csinálni azt a teológiát. Ezért tette le az asztalra Sörös Béla 1924 nyarán a teljes koncepciót. S ezután az 80 000 koronás „affér” után úgy határozott Sörös, hogy a teológia ügyében már anyagilag sem fog a egyházi ígéretekre hagyatkozni. Ezt is külön, de biztonságos módon kell megoldani: helyben, Losoncon. Sörös – külföldi, főleg skóciai kapcsolatai révén – egy év alatt biztosította az elinduláshoz és a működéshez szükséges anyagiakat. Megvolt az épület, alakult az oktatói gárda és 1925. szeptember 8-án, amikor Losoncon ülésezett a konvent, valójában már minden megvolt. Csak az egyházvezetés végső szava hiányzott.

Sörös Béla az utolsó hónapokban hihetetlen szervezőmunkát végzett. Párhuzamosan zajlott az épület alkalmassá tétele, a tanári kar összeállítása és a hallgatók megszólítása. 1925 augusztusában Sörös egy körlevelet – „Felhívást” – intézett a szlovenszkói és kárpátaljai egyetemes református egyház lelkipásztoraihoz és gyülekezeteihez. A nyilvános közlésre és gyülekezeti felolvasásra szánt körlevél – ünnepélyes, szinte eposzi hangnemben – három dolgot kér a gyülekezetektől. „Most pénzen való áldozatot kérünk tőletek, hogy a mindenható Isten küldötteit állíthassuk közétek, gyermekeitek közé, lelkiekben való gazdag áldással és gyarapodással. Nemcsak pénzt kérünk e célra, hanem életet is. Istennek szentelt áldozatokat egyének és gyülekezetek részéről. Kérjük fiaitokat! A legnemesebb életcélra: Isten szolgálatára. Akikkel az úr boldoggá tett titeket, szállítsátok ti azokon keresztül az élő Isten nagy és egyedül való boldogító áldását ennek az agyongyötört világnak. E tinétek kedves életeteket kérjük Isten örök teremtő munkája számára, hogy mint a Krisztus követségében megszentelt életetek még kedvesebbek legyenek néktek Istennek és az ő egész világot átfogó anyaszentegyházának és örök országának. Kérünk a gyülekezetektől nemes férfi életeteket. Az Istentől rendelt igaz és szent tudománnyal ékes lelkipásztorokat, hogy engedjék őket időről-időre (évenként 2 hónapra) e próféta iskolába jönni, hadd legyenek átültetői itt az előttek fénylő tudománynak, s mint a Jézus Krisztus jó vitézei, fegyverezék fel az ifjakat a lélek

fegyvereivel a hit diadalára”.¹¹⁷

S a konvent kimondta azt a bizonyos végső szót: „indulhat a losonci teológiai szeminárium”, s a megnyitást október 1-re tették.¹¹⁸ Az ünnepélyes megnyitóra valójában 1925. szeptember 16-án a losonci egyház tanácstermében került sor.¹¹⁹

4.1.2. A losonci teológia működése

22 hallgatóval indult az első évfolyam. A diákok átlagéletkora 23 év volt. A legidősebb teológus – Orosz Imre – 35 évesen kezdte meg tanulmányait, a legifjabbak: Balogh Béla, Kelemen Kálmán és Szabó Elemér 18 évesek voltak.

Sörös Béla elképzelése nem egy intézményről, hanem magáról a képzésről szólt. Az ún. skóciai lelkészképzési modellt, a „vándorképzést” edinburghi tanulmányai és skóciai ismerősei révén ismerhette meg. A századfordulón a budapesti skót misszió lelkésze volt, jó barátságban Dr. Carius moderátorral és Dr. Webster Jakob lelkésszel, akikkel Budapesten is találkozott és később is tartották a kapcsolatot. A skóciai vándorképzés lényege az volt, hogy „egy-egy teológiai szaktudományban jártas gyülekezeti lelkész mellé beosztották a lelkészjelölteket. Ha egy szaktudományt elsajátítottak, egy másik szaktudományban jártas lelképásztor mellett folytatták a tanulást. Kellő vándorképzésük után összesítő vizsgát tettek az országos vizsgáztató bizottság előtt. Eredményes vizsgájuk után lelkészi oklevelet nyertek”.¹²⁰ A skótok, modelljük ismertetésekor elmondták: ez a képzési mód tudományosan is bevált és elenyésző anyagi áldozattal jár, pontosabban az egyháznak nem kerül semmibe. Sörös Béla ezt

117 Sörös Béla: Felhívás a szlovenszkói és kárpátaljai egyetemes református egyház lelképásztoraihoz és gyülekezeteihez. Kelt: Losoncon, 1925 augusztusában. Nyomtatott körlevél. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

118 Pap József: A losonci református teológiai szeminárium története 1925/26 – 1938/39. Kézirat. (1973). Nagy Zoltán: A Losonci Teológiai Szeminárium története. Kézirat (1985). 30. p.

119 Nagy Zoltán: A Losonci Teológiai Szeminárium története. Kézirat (1985). 26. p., Csomár Zoltán szerint szeptember 15-én volt a tanévnyitó (lásd: Csomár Zoltán: A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húsz éves története 1918–1938., Ungvár, 1940. 142. p.

120 Nagy Zoltán kézírata. 24. p.

a nem mindennapos képzési formát átalakítva valósította meg Losoncon a református lelkészképzést. Nem a teológusok utaztak tanáraik után, hanem a tanárok – akik egyébként valamennyien gyakorló gyülekezeti lelkészek voltak – ők érkeztek hosszabb-rövidebb időre a teológusokhoz, a szemináriumba. Addig maradtak, amíg le nem adták a teljes anyagot. Majd jött a következő tanár. Ez egyébként jelentősen megerősítette a losonci képzésben a gyakorlati teológia tekintélyét és az itt végzetek gyakorlatiasságát. A képzés végére összeállt mindaz, ami a magyar református teológiákon évfolyamokra és szemeszterekre volt szétosztva. Ez volt az alapelv és ennek megfelelően a teológia szervezeti felépítése is eltért a mai felfogásunktól. Ám a gyakorlatban mégsem jelentette azt, hogy az összes évfolyam diákja mindig ugyanazt hallgatta volna.

A teológiai szakoktatás alapelvei között, amelyet még a Bertók Béla vezette konventi végrehajtó albizottság dolgozott ki 1924-ben, ott találjuk az alábbi érdekességeket.

Négy tanszék: ószövetségi, újszövetségi, filozófiai-dogmatikai és gyakorlati teológiai, és négyéves oktatás.

Az első évfolyam tervezett tárgyai az egyes tanszékek szerint: Ókori művelődéstörténet heti 3 órában; Zsidók története – 2 óra; Ószövetségi bevezetés és Biblica theologia – 4 óra; Ószövetségi írásmagyarázat – 2 óra. Az Újszövetségi tanszék tárgyai elsőben: Jézus élete és Az evangéliumok harmóniája (ma azt mondanánk: a szinoptikus kérdés) – heti 2 órában. A filozófia és dogmatika tanszék elsős tárgyai: Bölcsészettörténet – heti 3 órában; Vallásbölcsészet – 3 óra és Nevelés- és oktatástörténet – ugyancsak heti 3 órában. A gyakorlati teológia tanszéken szónoklatot tanultak volna az elsősök heti 2 órában és szemináriumuk lett volna: az Apostolok Cselekedeteiről írott könyvet vették volna át heti 1 órában. Mindezek mellett 2 óra zene, 1 óra ének, 2 óra modern nyelv és 2 óra államnyelv volt a bizottsági tantervben. Mindez heti 42 órás tanulást és persze tanítást is jelentett.

A szeminárium 14 éves fennállása alatt folyamatos lenézésnek és lebecsülésnek volt kitéve, nemcsak a magyarországi teológiák részéről, hanem – ami sokkal fájóbb volt – a felvidéki református lelkészek egy részéről, vagyis a saját sorainkból is. Nevezték „gyorstalpalónak” is és „kókler iskolának” is. Főleg azok, akik nem ismerték, meg azok, akiket nem hívtak Losoncra tanítani, vagy éppenséggel elküldtek Losoncról, nem tartván tovább igényt az oktatói szolgálá-

latukra. Losonc soha nem hagyta el a bibliai nyelvek oktatását. Volt görög is és volt héber is. Igaz, a 30-as évek közepétől egyre nehezebb volt megoldani a héber oktatást, de volt nyelvoktatás is és exegézis is.

Ami pedig a lenézést illeti, ez ellen két dologgal tudott védekezni Losonc. Az igényességgel és a gyakorlati szolgálatra való neveléssel. Vagyis tényleg jól képzett és elsősorban gyülekezeti szolgálatra alkalmas lelkészeket próbáltak nevelni. Ez a szándék fejeződik ki Sörös Béla teológiai igazgató sokat idézett mondatában. Régi losonci teológusok emlegették, hogy Sörös – olykor megrovásként, olykor meg buzdításként – mondta: „Középszerű suszterekre nincsen szükségünk!”

Ennek érdekében az egész képzést az alkalmasság szempontjából állították fel és művelték. Vagyis a teológiához kötődött az első és második lelkészképesítő vizsga teljes rendje is. Mintha „visszafelé” építették volna föl a képzést. Tehát nem az volt az alapszempont, hogy mit tanítunk és mi lesz belőle, hanem az, hogy minek kell kijönnie a végén, és ennek alávetve készült el a követelményrendszer meg a tanrend. Ennek megfelelően a II. lelkészképesítő vizsga tárgyai: etika, homiletika, protestáns egyháztörténet, bel- és külmisszió, liturgika, cura pastoralis és katechetika, valamint apologetika voltak. Az I. lelkészképesítő vizsga alkalmával a vizsgázónak számot kellett adni: dogmatikából, ószövetségi exegézisből, újszövetségi exegézisből, ó- és újszövetségi bibliká teológiából, egyházjogtanból, angol és szlovák nyelvből.

Az egyes évfolyamok hallgatói csak az évfolyamhoz kötött vizsgák és kolokviumok teljes abszolválása után, vagyis a lezárt év után léphettek a következő évbe. A második év végén alapvizsgát kellett tenniük: újszövetségi kor- és irodalomtörténetből, ószövetségi irodalomtörténetből, egyetemes keresztyén egyháztörténetből, vallástörténetből és vallásbölcseletből. A negyedik évfolyam végén pedig nem voltak a mai felfogásunkhoz mérhető államvizsgák, hanem a lezárt évek és teljesítések indexben való igazolásával: a főiskolai index bemutatásával jelentkezhettek a teológus a losonci teológia kötelékében végbemenő első lelkészképesítő vizsgára.

A losonci teológusok később úgy emlékeztek az intézményre, mint aminek legmeghatározóbb alakja Sörös Béla volt. Idézték is mondásait, sokszor hangoztatott megállapításait. Néhai Szabó Antal a losonci teológia fennállásának 9. évében, az 1933/34-es évfolyamban kezdte teológiai tanulmányait. Hatvan-

hat évvel később, hét évtizednyi teológiai tapasztalatot fölhalmozva, írt egy Jónás-kommentárt, amelyiknek az előszavában ezt írja: „A Szentírás olvasása és tanulmányozása közben, sokszor gondolok Sörös Béla, a losonci teológia szeminárium igazgatójának szavaira, amelyeket a homiletikai előadásokon kötött hangsúlyosan szívünkre: »A Szentírásban vaslogika van!« Megértettük, mire hívja fel figyelmünket: a Szentírás megbonthatatlan egységet alkot, amit nem szabad megbontanunk még akkor sem, ha néha egy-egy szakaszban ellentmondást vélünk felfedezni”.¹²¹ Nos, ez a sörösői „vaslogika” a teológiai oktatásban az alábbiak szerint érvényesült: A négy tanszék tárgyai a négy évfolyamban úgy csoportosítandók, hogy a növendékek amint mennek előbbre, úgy álljon eléjük szisztematikusan: az első évben az Ige testté létele: Jézus Krisztus. A másodikban, hogy az Ige tanúkat teremt: az egyház Krisztus teste. A harmadikban az Ige örök alap: a tan változik, de Krisztus mindig ugyanaz marad. A negyedikben: az Ige propagálása: az élet-Krisztus.

Tehát ezeknek az elveknek és ezeknek a kereteknek a kötelékében zajlott a teológusképzés Losoncon. Ugyanakkor egy oktatási intézmény tudományművelését nem az alapszabályzata és a működési keretei alapján lehet meghatározni, hanem az ott folyó tényleges munka és annak eredményessége alapján.

Két évvel az elindulás után Sörös Béla írásos jelentést adott a konventnek a szeminárium életéről. Ekkor már 41 növendék tanult az intézmény falai között: a 22 első fecske tanult a 3. évfolyamban, 15 diákja volt a második évfolyamnak és 4 elsőssel indult az 1. évfolyam. A szigorú szeretetéről és egyben szerető szigoráról ismert igazgató így ír: „Ami a teológusok rátermettségét illeti a lelkipásztori hivatásra: e tekintetben az egész ifjúságról általában elismeréssel szólhatunk. Komoly törekvés, erőteljes hitélet s ezzel kapcsolatos egészséges közszellem hatja át őket, aminek már eddig is jelentékeny megnyilatkozását adták sokoldalú szolgálatkészségükben. A teológiai tudományokban való előhaladásuk nemcsak hogy lépést tart más teológiai főiskolák papnövendékei tanulmányával, hanem a gyakorlati képzésük terén éppen a szemináriumszerű oktatás révén sok tekintetben előnyösebbé válik. Kívánnivaló csak az ótestamentomi nyelv és exegézis területén maradt hátra. E téren a mi viszonyaink oly nehézséget támasztottak, melyet csak nagy utánpótlással küzdhetünk le. Eddig a magyarországi teológiai akadémiák tananyaga az I. és II. évfolyamra volt megtervezve.”

121 Szabó Antal: Kiválasztás és kijelentés Jónás próféta könyve. Kézirat (1999).

lyamon teljesen előadatott. Az alapvizsgák is ugyanazon tárgyakból tartattak, melyek a magyarországi teológiai akadémiákon ilyenekül kijelöltettek”.¹²² A héber nyelv ügye valóban gyengébb lábakon állt a kezdeti években. De hogy jól értsük, hogy mit jelent a „gyenge lábakon”, egy kitérőt kell tennünk. Amikor Sörös Bélát a Dunáninnyi egyházkerület püspökévé választották az elhunyt Balogh Elemér utódjaként, a komáromi templomban megtartott beiktatásán, 1938. július 18-án, a helyi izraelita hitközség nevében is köszöntötték az új püspököt. A hitközség elöljárója héberül mondott egy áldásformulát. Sörös Béla, a köszöntésekre válaszolva, a hitközség vezetőjének ott helyben, kapásból, bibliai héber nyelven mondott köszönetet. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Sörös gyakorlati teológus volt, igazi szakterülete inkább a homiletika és a liturgia volt... A gyengeség kimondása a kitűzött és elvárt színvonal helyét mutatta inkább.

Az igazgatói jelentés kitért a teológiai oktatókra is. „Előadóink mind felhasználták a főiskolai tanulmányaik és tapasztalataik legjavát kibővítve azt a lelkipásztori munkásság és az ismeretekben való előhaladás eredményével a teológiai szeminárium növendékeinek oktatására.” Az igazgatói jelentés végül megállapítja: „Szegényes kezdeményezésünk minél több kicsinylésnek és gúnyolódásnak volt kitéve, annál nagyobb próbákat kellett kiállnia. De kiállotta, talán éppen azért, mert szegény és szűkölködő volt. Theol. ifjúságunk ma már a közép- és felső iskolai ifjúság országos tömörítésén munkálkodik. Férfiasan helyt állott a maga 15 delegátusával az opočni (Csehország) diákkonferencián, melynek komoly evangéliumi világnézetével döntő tényezőjévé vált”.¹²³

A teológiai tanári gárdája természetesen többször változott a működés 14 éve alatt. Talán érdekességnak számít, hogy „az előadók közösen minden nap – rend szerint az esti órákban – Sörös Béla lelkipásztor, theol. szemináriumi igazgató lakásán összejöttek és ott megbeszélték az előadandó tárgyakkal összefüggő fontosabb kérdéseket”.¹²⁴ De kik is voltak ők? Álljon itt néhány név,

122 Sörös Béla igazgató Egyetemes Konvent elé beterjesztett jelentése a losonci teológiai szeminárium 1926/27. évi életéről. Kézirat. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

123 Sörös Béla igazgató Egyetemes Konvent elé beterjesztett jelentése a losonci teológiai szeminárium 1926/27. évi életéről. Kézirat. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai.

124 Pap József: i. m. 150. p.

a teljesség igénye nélkül. Itt most csak azokat említem meg, akik a teológiai tanszékekhez kötődő tárgyakat vitték Losoncon.

Dr. Agyagási Sándor garamvezekényi református lelkipásztor. Egyházjogot, egyházalkotmányt és nemzetgazdaságtant oktatott.

Antal Gyula lévai lelkipásztor. Újszövetségi diszciplínákat tanított az indulás éveiben.

Böjthe Sándor, akit a princetoni egyetemről a teológiai magiszteri vizsgája után hívott haza Sörös Béla. Ő kezdte el a héber exegézis tanítását. Más teológiai tárgyakat is oktatott a megnyitástól kezdve másfél évvel később bekövetkezett haláláig.

Beöthe István ószövetségi diszciplínákat tanított.

Dr. Csia Sándor Budapestről – rendszeres konvokációs előadásokat tartott a magyarság feladatairól és nemzeti kérdésekről.

Galambos Zoltán komáromi lelkipásztor – a megnyitástól kezdve, négy évig dogmatikát és apologetikát tanított.

Kövy Árpád losonci második lelkész – görög nyelvtant oktatott.

Dr. Magda Sándor csicseri, majd nagykaposi lelkész. A szemináriumban katechetikát, etikát, vallásfilozófiát és vallástörténetet adott elő.

Dr. Módis László lelkész a megnyitástól a bezárásig oktatója volt a losonci teológiának. A II. világháború után a debreceni teológia ószövetségi tanszék vezetője és könyvtár igazgatója, héber és arám nyelvet, exegézist Izrael történetét és ószövetségi tudományokat adott elő Losoncon.

Dr. Muzsnai László lelkész a 30-as évek közepén pszichológiát és filozófiát tanított Losoncon.

Dr. Nagy József lelkész, később kolozsvári professzor, Losoncon az utolsó teljes tanévben – 1937/38-ban – oktatott magyar protestáns egyháztörténetet.

Narancsik Imre maga is losonci teológus volt. A 30-as évek második felében ő vitte a dogmatikát és a református keresztyénség apologetikája című tárgyat.

Papp Ferenc vallástanár Budapestről járt Losoncra, a 30-as évek első felében dogmatikát tanított.

Pap József sárói majd hontvarsányi lelkipásztor. Újszövetségi exegézist és német nyelvet tanított.

Peleskey Sándor gyakorlati teológiát oktatott.

Sörös Béla losonci lelkipásztor. Filozófiatörténetet, liturgikát, homiletikát,

cura pastoralis és pedagógiát adott elő.

Szakall János rimaszombati segédlelkészként dogmatikát tanított.

Szőke István rozsnói lelkész protestáns egyháztörténetet tanított 1937-ben bekövetkezett haláláig.

Dr. Tunyogi Csapó András bálványosváraljai lelkipásztor ószövetségi biblika teológiát tanított.

Vágó Ede hodosi lelkipásztor gyakorlati teológiát vitt.

Dr. Varga Imre aranygyapjas losonci teológus, később – a totalitárius rendszerben – egyházunk püspöke és két cikluson át a Református Világszövetség alelnöke, az újszövetségi biblika teológia és exegézis tanára volt.

Zsemlye Lajos hetényi lelkész. Az indulástól kezdve általános egyháztörténetet és gyakorlati teológiát tanított.¹²⁵

A témazáró vizsgák, kollokviumok, alapvizsgák és lelkészképesítő vizsgák fennmaradt eredményei alapján elmondható, hogy a losonci teológia nem a hallgatók képességéhez vagy teljesítményéhez igazította a követelményrendszerét, hanem egy, a tanárok által megszabott mércét használt. Az éwertékelésekből összesített eredmények azt mutatják, hogy a diákság 30–35 %-a teljesített jelesre, nagyjából ugyanilyen volt a „jó” eredményt elérők aránya és 25–30 % végzett elégséges eredménnyel. Volt tehát szórás.

Minden diák az alapvizsga és a lelkészképesítő vizsgák alkalmával személyre szabott témát kapott arra, hogy azt írásban, egy tanulmányban kidolgozza. Néhány témacím, a teljesség igénye nélkül: „Giovanni Papini Krisztus Történetének bírálata”; „Univerzális és speciális predestináció”; „A cseh és magyar reformátusság kapcsolatai és ezek hatásai az egyház életében II. József uralkodásától kezdve 1848-ig”; „A református egyház sebezhető oldala a II. Helvét Hitvallás alapján”; „A bibliakörök jelentősége a református egyház újjáébredésében”; „Mennyiben okai és mennyiben orvosai a református lelkipásztorok egyházunk betegségeinek”; „A falusi lelkipásztor egyházépítő feladatai”; „A zene charizmája és ennek felhasználása a református lelkipásztor munkájában”; „Egy szlovenszói magyar református lelkészjelölt megfigyelései a skótországi evangéliumi egyházakban a hitéleti és egyházszervezeti kérdésekre nézve”. Mint látható, van a témák között szakirodalmat igénylő, de jócskán akad olyan is, amelynek a

125 Átvétel: az ismertetést részletesebben lásd: Puntigán József: A Losonci Teológiai Szeminárium (1925–1939). Losonc: Plectrum, 2005. 78–87. pp.

kidolgozása bátor látást, személyes tapasztalatot és önálló gondolkodást igényel.

A losonci teológiára – fennállásának 14 éve alatt – összesen 185 hallgató iratkozott be. A lelkészi képe­­sítést szerzett hallgatók pontos számát sajnos a dokumentáció hiányossága és a teológia 1939-ben való bezárása okán nem lehet pontosan megállapítani. Pap József, aki ugyancsak losonci teológus volt, 1973-ban írta le a következő mondatot: „A ma [1973-ban] Szlovensz­­kón és Kárpátalján szolgálatban levő lelkipásztorok tekintélyes száma a losonci református teológiai szem­­ináriumból került ki az életbe, szolgálatba”.¹²⁶

Egy biztos: Losonc olyan lelkipásztorokat készített fel a gyülekezeti szolgálatra, akik a II. világháború alatt és főleg az utána bekövetkezett egyházellenes, kommunista időkben is végezték az evangélista szolgálatot. Nehéz időkben is kitar­­tottak Isten igéjének hirdetése és református gyülekezeteink megtartása, összetartása mellett.

Az I. bécsi döntés következtében, 1938. november 2-án a trianoni döntéssel elszakított területek jelentős része visszakerült Magyarországhoz. A visszacsatolás a teológia megszüntetését vonta maga után, hiszen újra lehetőség nyílt a történelmi és nagy múltú teológiai akadémiák szabad látogatására.

A losonci szem­­inárium 1939. január 1-jén fejezte be működését. Akkori hallgatói Pápán, Budapesten, Sárospatakon és Debrecenben folytatták, s fejezték be tanulmányaikat.

4.2. A komáromi református tanítóképző története

4.2.1. Tervek és elképzelések

Az első világháború végéig a református tanítóképzés kérdése megoldott volt az egyház számára. Az Osztrák–Magyar Monarchia területén több főiskolai jellegű tanítóképző működött, ahol a református tanítókat is képezték. Természetesen a református egyháznak is voltak önálló tanítóképző főiskolái, s így az állami és egyházi tanítóképzők biztosítani tudták a református egyház számára a tanítói utánpótlást. Mindezek ellenére az 1910-es évek végén a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének jegyzőkönyvében már a

¹²⁶ Pap József: i. m. 147. p.

tanítók hiányáról tesz jelentést a tanügyi előadó, amely elsősorban az ország északi részére jellemző, tehát a Felvidékre. Az elcsatolás után aztán a tanítók hiánya nagyon érzékelhető lett. „A csehszlovák állam a régi magyar tanítóképző-intézeteket mind beszüntette, s azokat szlovák nyelvűekkel helyettesítette. A magyar tanítói utánpótlás így évről- évre mindig nagyobb nehézségekbe ütközött. Az állam a feltornyosuló nehézségen úgy próbált segíteni, hogy bevezette az un. tanítói externista vizsgákat, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy 3–4 középiskolát végzett növendékek magánúton készülve, hosszabb- vagy rövidebb idő alatt tanítói érettségig tehetek, majd 20 havi gyakorlat után képesítő vizsgára állhattak. Ilyen hiányos szakképzettséggel rendelkező egyének kerültek iskoláinkba is, mert üres tanítói állomás volt elég. Egyetlen magyar tanítóképző a pozsonyi Orsolyák-é volt, amelyet a változás után meghagyott az állam, és itt tanult sok református leánynövendékünk is. Az egyre katasztrofálisabban jelentkező magyar tanítóhiányra való tekintettel az állam felállított később Pozsonyban egy négyévfolyamos tanítóképzőt is, melyre csak minden második évben vettek fel jelentkezőket. E képzőintézet kiépüléséig egyéves abiturienstanfolyamot állított fel az állam, gimnáziumi érettségivel rendelkezők részére. A magyar tanítóképzésnek az állam által nyújtott lehetősége természetesen nem elégíthette ki egyházunkat, minek folytán egyházi iskoláinkban évről- évre kevesebb lett a megfelelő szakképzett, egyháza érdekeit is figyelemre méltató, hivatása magaslátán álló, református tanító”.¹²⁷ Kíérezhető ebből az idézetből: az egyháznak nagy szüksége lett egy tanítóképző intézetre, hogy ezeket az egyházra kedvezőtlen módozatokat, amellyel majdhogynem bárki, minimális műveltséggel is, a református egyház szolgálatába állhatott mint iskolai tanító. Ezért indultak be az egyház részéről, közvetlenül az anyaországtól való elszakadást követően, a református tanítóképző intézet felállítására tett törekvések.

Korábban már utaltunk arra a memorandumra, amelyet a teljhatalmú miniszterhez intézett a Tiszáninneni egyházkerület nevében Pálóczi Czinke István, az egyházkerület ügyvezető püspöke. Ebben a Memorandumban azokat a visszasságokat írja le, amelyek az egyházi életben az elcsatolás miatt előállottak, s azokat a kéréseket terjeszti a miniszter elé, amelyeket jogosaknak vélt, hogy a református egyház számára Szlovenszko területén biztosítva legyenek. A memorandumban kérésként szerepel az állam felé egy református

127 Csomár Zoltán: i. m 151. p.

tanítóképzőnek a felállítása, s az a további kérése a püspöknek, hogy az általa felsorolt intézmények létrejöttét az állam is segítse elő anyagiak terén. Ez a memorandum adta meg az első impulzusokat az egyház számára, hogy a lelkészképző mielőbbi felállításával egy időben, amennyiben ez lehetséges volna, alakuljon meg a református tanítóképző is, mert ezzel is elejét lehetne venni az egyre fokozódó tanítóhiánynak. Elkezdődtek tehát az egyház csatározásai a tanítóképző ügyében az állammal, hogy a tanítóképző mihamarább megalakulhasson. A tanítóképző felállításának szükséges és égető voltára a *Református Egyház és Iskola* című egyházi lapban több lelkész is felhívta a figyelmet. Az 1921. évben az I. évfolyam 11. számában a lap felelős szerkesztője, Réz László közlése írását „A tanítóképzés” címmel. Ebben az írásban hangot ad a következő véleményének a tanítóképzéssel kapcsolatban: „Mi nem ragaszkodunk ahhoz, hogy legyen ref. jellegű tanítóképző. Mi arra fektetünk elsősorban súlyt, hogy oly tanítók képeztessenek magas fokú szaktudással s azzal a magas intelligenciával, mely a népnevelés- oktatás ügyének megfelel, és akik a mi magyar tanítási nyelvű iskoláinkban a vallás- erkölcsi nevelés oktatás ügyét is méltóképpen szolgálhassák, mert nekünk az az elvi álláspontunk, hogy – ahol csak valaminő rendkívüli okok nem képeznek akadályt – a hitoktatás is tanítók kezében legyen”.¹²⁸ Ez az eszmefuttatás még arról tanúskodik, hogy a tanítóképző felállítására tett törekvések a kezdetekkor véleménykülönbségeket okoztak a lelkésztársadalomban. Ez volt Réz László véleménye. Ugyanakkor a Dunáninnen Református Egyházkerületben mind sürgetőbben léptek fel a lelkészek a tanítóképző felállításának kérdése tárgyában. Elsősorban Patay Károly barsi esperes, konventi tanügyi bizottsági elnök szállt minden téren síkra a tanítóképzőért. Az 1922-es pozsonyi egyetemes konventi ülésen, a konvent határozatilag kimondta a tanítóképző mielőbbi felállításának szükségességét, a tanítóképző helyéül pedig Komáromot jelölte meg. Ez a konventi határozat adta meg az alapot a református teológiai szeminárium működéséhez is.¹²⁹ A következő évben, 1923-ban az Egyetemes Konvent losonci ülésén az elengedhetetlen fontosságú tanintézmények csoportjába sorolta a református tanítóképzőt is, s a Tiszáninnen Református Egyházkerület 1923-as ülésén kimondta a következő

128 Református Egyház és Iskola 1921/ I. évf. 11. sz., 1. p.

129 Péter Mihály (szerk.): A Szlovenszói Református Egyház Egyetemes Konventje Pozsonyban 1922. évi május hó 17–18. napjain napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kassa. 16. p.

határozatot: „Szlovenszkói és Ruszinszkói református egyházunk részéről és részére egy tanítóképző felállítása, az új államalakulat 5-ik évében, teljesen indokolt, sőt nélkülözhetetlenül szükséges volna. Mert tanítóink száma, részint a halálozás, részint az államból való kiköltözés folytán, állandóan fogy. Azonban új államunk közoktatásügyi politikájának még meg nem állapodottsága – ha még elérendő céljainkat hátráltatják is némileg – arra int, hogy az előállható körülmények megfontolásával intézkedjünk a tanítóképzés ügyében... Továbbá a tanítóképzőt állítsa fel egyetemes egyházunk ott, ahol a lelkészképzőt fogja felállítani, még pedig egyenesen a lelkészképzővel egy épületben. Ezt a nevelési előnyök is javasolják, ugyanis a leendő papi és tanítói kar együttélése, nevelése csak előnyösen hathat az egyházi jellem fejlődésére...”.¹³⁰ Ez a határozat ugyanaz, amelyet Réz László terjesztett az egyházkerületi közgyűlés elé, mint az Ungi Egyházmegye előterjesztését a református lelkész- és tanítóképző tárgyában. Ebből is látható, hogyan módosultak a későbbiekben a kezdeti tervezetek. Itt még közös épületről volt szó, amelyben elhelyezhető lett volna a két intézmény. Persze ez olyannyira nem volt keresztülvihető, hogy a lelkészképző 2, míg a tanítóképző csak 10 év múlva állíttatott fel.

A tanítóképző felállításának gondolatával a komáromi református egyházközség presbitériuma már 1921-ben foglalkozott, s úgy döntött, hogy a református tanítóképző céljaira felajánlja a régi kollégium épületét, valamint a kollégium mellett épült kántorlakást, s annak kertjét. A tanítóképző ügyében 1922. április 8-án a kollégium épületének tanácstermében a komáromi gyülekezet elöljárói¹³¹ előterjesztették ajánlatukat az intézet számára szükséges épületre és a felhasználandó területre, melyet az amerikai reformátusok nevében itt lévő Kenneth Miller New York-i és Laky Zsigmond New Brunswick-i református lelkészek tudomásul vettek, és a terv anyagi vonzatának tekintetében hajlandók voltak az amerikai reformátusok körében gyűjtést indítani.¹³²

130 Réz László (szerk.): A Szlovenszkói Tiszánineni Református Egyházkerület 1923. évi október 16–17. napján, Kassán tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Rimaszombat–Dobšina, 1924. 58–60. pp.

131 A tanácskozáson a fenti vendégeken kívül részt vett: Vargha Sándor lelkész, dr. Gaál Gyula főgondnok, P. Nagy Sándor algondnok, dr. Szijj Ferenc polgármester, Zsindely Ferenc bíró ny. törvényszéki elnök, Fülöp Zsigmond népbank igazgató, egyházi főjegyző, Lakatos Károly elemi iskolai igazgató és Tuba Lajos építész, Delej Gézáné, mint tolmács. Komáromi Lapok, 1922, 43. évf., 43. sz., 2–3. p.

132 Az amerikai presbiteri egyház 80 000 korona adományt küldött kifejezetten a tanítóképző

Az egyházközség a tanítóképző részére felajánlotta a kollégium épületét, a kántorlakást és a hozzá tartozó kamrát. A kollégiumban tervezték elhelyezni a szükséges tantermet, szertárat, rajztermet, dísztermet, igazgatói irodát és a tanári szobát, a kamrában pedig a szolgálai lakást, míg a lebontandó kántorlakás és kert helyén nyert terület a tanulók torna és játszótere lett volna. Az ehhez szükséges átalakítást 370 000 koronában állapították meg.

Ezzel szemben az egyház a kollégiumban elhelyezett lelkészlakás, két lakás, előadóterem, tanácsterem, énekkari helyiségek, továbbá a kántorlakás helyett ugyanazon a telken, az utcai részen „L” alakban, 26 méter utcai, 43 méter udvari hosszúságban építendő, egyemeletes, új épületet kért, mely magában foglalta volna az előbb említett helyiségeket, továbbá 4 utcai üzletet raktárral, s mintegy 530 m² beépített területet. E terület beépítése 805 000 koronát tett volna ki, az összes költség így 1 165 000 korona lett volna. Ehhez még hozzátették, hogy ha ezt a tervet fogadnák el, akkor az egyház birtokában maradna az egész telek a rajta fekvő régi és új épületekkel együtt, de 50 évig az átengedett épületeket és területet a tanítóképzőt fenntartó testület, illetve jogi személy használná. Továbbá az újonnan építendő utcai épületet még egy emelettel magasabbra emelték volna, melyben bérlakásokat és esetleg internátust helyeztek volna el. Ennek felépítési költségeire amortizációs kölcsön alkalmazását kérték volna a püspöktől. A berendezésre és az évi fenntartásra a költségvetés az előbbi tervre 260 000 Kč-t, az utóbbi tervre 375 000 Kč-t állapított meg.¹³³ Pálóczi Czinke Istvánhoz a rimaszombati püspöki hivatalba 1922-ben egy nagyon meglepő tartalmú levél érkezett. Sedivy László nyitrai lelkész egy külön javaslatot terjesztett a konvent elé, amelyben a nyitrai missziós egyház központját áttennék Érsekújvárra. Az eladni kívánt ingatlanokból, még mielőtt Érsekújvárra a lelkészlakás számára egy új telket vásárolna, ajánlott egy olyan tervezetet, amelyben egy tanítóképző felállítása is szerepel. Az ajánlatban szerepelt egy 714 négyzetöles telken lévő épület megvásárlása. Az Érsekújvári egyházközség további 250 000 koronát ajánlott fel a tanítóképző céljaira, ha az említett épület egyik részébe a lelkészlakás nyert volna elhelyezést. Az ingatlanon állt még egy lakóház, amelynek 11 szobája volt, valamint egy 55 méter hosszú és 11 méter széles magtár. Ehhez egy emelet hozzáépítésével biztosították volna

felépítésére. Református Egyház és Iskola, 1926, 6. évf., 43. sz., 6. p.
133 Komáromi Lapok, 1922. 43. évf., 43. sz., 2–3. p.

a tanítóképző tantermeit és a kollégiumot. A lakóházban az intézet hivatalos helyiségei lettek volna. A vételár 525 000 korona lett volna, amelyből 250 000 koronát a gyülekezet ajánlott fel. Az emelet építését és berendezését 300 000 koronára becsülte, illetve különféle illetékekre 50 000 koronát számolt. Így a teljes költségvetés 625 000 korona lett volna. Ennek a fedezésére az egész református egyházat kívánta bevonni, sőt az evangélikusokat, római katolikusokat és az izraelitákat is. Mindezt olyan alapon, hogy „viszontszolgálat ellenében, hogy iskoláik számára a mi intézetünkben képeztetnének érzelmeik, érdekeik, körülményeiknek megfelelően tanítókat, ha a jövő generáció megtartása szívükön fekszik annyira, mint nekünk!” A tervezetet elküldte Pálóczi Czinke Istvánnak, hogy a továbbiakban az ő segítségével realizálódjon a tervzet. Ezt szétküldte az egyházkerületi és egyházmegyei vezetőségeknek is. A tervei közt szerepelt egy nagy bizottság létrehozása, amelynek a tagjai az egyházkerületek és egyházmegyeik vezetőségei lettek volna. Lett volna egy kis bizottság, amely az Érsekújvár körüli gyülekezetekben szolgáló lelkipásztorokból és világiakból állt volna. A következő személyeket javasolta: elnöknek Patay Károly barsi esperest, tagoknak pedig Tóth Kálmán komáromi esperest, Bihary Kálmán pozbai lelkészt, Sedivy László nyitrai lelkészt, Mohácsy János táblabíró, Kovács Alajos tanítótestületi elnököt. Az adományok kezelésével a Komáromi Református Takarékpénztár lett volna megbízva.¹³⁴ Sedivy annyira eltökélt volt, hogy az ügy érdekében Budapestre látogatott. A tervei közt az szerepelt, hogy Kovács István teológiai tanárral és képviselővel elmegy Bethlen Istvánhoz támogatást kérni. A konvent után felkereste volna az amerikai reformátusokat, tőlük ugyanis 2 millió koronát remélt. Darányi Ignácot is felkereste volna, mint tiszteletbeli örökös főgondnokot, annak reményében, hogy adományként hozzájuthat majd 50–100 hold földhöz.¹³⁵ Végül Budapesten Ravasz László megígérte neki, hogy mindent megtesz az ügy érdekében. Baltazár Dezsőhöz levélben fordult segítségért. Abban a reményben kért tőle segítséget – mivel Baltazárnak tekintélye van a zsidóság körében –, hogy keressen személyes érintkezést a hatvani báró Deutsch családdal, és kérje a hathatós támogatásukat. Azért kereste ezt a

134 Sedivy László: Emlékirat a református tanítóképezde felállítása ügyében. Nyitra, 1922. március 7. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l., 1922.

135 Sedivy László 1922. március 22-én írt levele Tóth Kálmán esperesnek. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l., 189/1922.

kapcsolatot Sedivy, mert tudta, hogy a család öthatod részben érdekelt a surányi cukorgyárban és a cukorgyár mellett működött egy tégláégető üzem és mészkőbánya, így remélte, hogy a megszerzett támogatásból az építkezéshez szükséges anyagot jutányosan vagy adomány gyanánt megkaphatja. Sedivy jól tudta, hogy az állam részéről jöhet vegzálás, így úgy vélte, hogy mindent a legnagyobb titokban kell elvégezni, csak be kell jelenteni az állami szerveknél, és a vételt kérni. Véleménye szerint a fennálló költségek fedezésre a lehető legnagyobb titokban össze kellene hívni minden egyházközség jómódú tagját, az emlékirat nyomán egy indítványt megtárgyalni, kötelező felajánlásokra kérni őket, és nem várni a különféle adományokra.¹³⁶

Ez a tervezet csak levél formájában maradt meg, miközben nincs rá utalás, hogy érdemben foglalkoztak volna ezzel a tervezettel. Mindössze egy jegyzőkönyvi kivonatra sikerült rábukkanni a levéltári anyagok között, amely beszámol a tervezetről, de határozat nem született ezzel kapcsolatban. Érdeemes tehát elgondolkodni afelett, hogy ami 1922-ben elérhető közelségbe került, az miért lett elfeledve, miért nem szenteltek ennek a javaslatnak akkor több figyelmet. Talán nem kellett volna még 13 évig várni a tanítóképző felállításával, ha komolyabban veszi az Egyetemes Konvent Sedivy László javaslatát. Talán ha több dokumentum maradt volna meg e tervezettel kapcsolatban, akkor tisztábban láthatnánk majd 100 év távlatából azokat az okokat, amelyek miatt ez a tervezet csak tervezet maradt. Így azonban meg kell elégednünk azokkal a tényekkel, amelyek ma rendelkezésünkre állnak. Azt kell mondjam, hogy a tanítóképző története nem lenne teljes, ha nem vennénk figyelembe ezt a tervezetet, amely fontos részét képezi a tanítóképző felállítása érdekében tett törekvéseknek.

Már utaltunk arra a határozatra, amelyet az Ungi Egyházmegye hozott a református tanítóképző mielőbbi felállítására tárgyában. A sürgető hang akkor még nem talált olyan kedvező fogadtatásra, mint 1926-ban, amikor szintén az Ungi Egyházmegye határozata a tanítóképző tárgyában már összefogásra készítette az egész felvidéki magyar reformátusságot.

Végül két város maradt „versenyben” a tanítóképzőért a 20-as évek végére, Komárom és Rimaszombat. E két város között azonban nagyon intenzív versengés alakult ki, s elképzeléseiket, amelyek a jövendő tanítóképző intézet

136 Sedivy László 1922. március. 25-én írt levele Tóth Kálmán esperesnek. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l., 212/1922.

felállítására vonatkoztak, eljuttatták az Egyetemes Konventhez is. Több évig tartott a két város versengése egymással, amelyből végül Komárom városa került ki győztesen. Az alábbiakban szeretném röviden felvázolni a két város azon terveit, amelyek a tanítóképzőre vonatkoztak. Kezdetben, a 20-as évek legelején, amikor először került szóba a tanítóképző felállítása az Egyetemes Konvent ülésén, még Komárom volt megnevezve, mint egyedüli lehetséges hely, ahol a legkedvezőbb feltételek mutatkoznak a tanítóképző felállítására. Ebben persze közrejátszott a komáromi egyházközség ajánlata is, amit korábban már ismertettem. A továbbiakban ajánlattal jelentkezett Sedivy László lelkész által Érsekújvár is, majd Léva és Losonc, valamint Rimaszombat. Az Érsekújvári, illetve a Barsi Egyházmegye két városának tervezeteiről, ajánlataikról már szintén szóltam. A rimaszombati presbitérium is jelezte érdeklődését már a 20-as évek kezdetén, de ahogyan húzódott a tanítóképző megnyitásának az időpontja, úgy csökkent a rimaszombatiak érdeklődése is. Változás akkor állott be, amikor Pálóczi Czinke István elköltözött Rimaszombatból, feladva püspöki hivatalát, és Magyarországra távozott. A felvidéki Tiszáninneri Református Egyházkerület új püspöke, s egyben a rimaszombati ref. egyház újonnan megválasztott lelkésze Péter Mihály, korábbi gálszécsi lelkipásztor lett. Részben az ő indítványára küldte el a rimaszombati egyházközség presbitériuma ajánlatát a tanítóképző felállításával kapcsolatban Nagy Sándorhoz, felsőszecsei ref. tanítóhoz, aki a tanítóképző ügyét volt hivatott előbbre vinni mind egyházi, mind állami vonalon. Nagy Sándor levelet intézett a rimaszombati egyházközséghez, melyben kérte a rimaszombati egyház részletes ajánlatát a tanítóképző intézet felállításával kapcsolatban. A rimaszombati presbitérium a soron következő presbiteri ülésén megtárgyalta a tanítóképző intézet felállítása érdekében elvégzendő tennivalókat, s egyhangúlag elfogadta az elnöklő püspök-lelkész előterjesztését, s presbiteri határozatban kimondta a következőket: „Egyetemes Egyházunknak jelenleg tanítóképzője nincs. Ennek folytán iskoláink egy része utánpótlás hiányában, vagy üresen áll, vagy képzetlen, sokszor más vallású tanítót kénytelen alkalmazni, aminek a következménye lesz híveinknek tudatlanságba, vallástalanságba és erkölcstelenségbe süllyedése. Ezt megakadályozni Egyetemes Egyházunknak a kötelessége, de a jobb helyzetben levő egyházaknak is elsőrendű feladata – még áldozatok árán is – keresni a kibontakozás útját. A rimaszombati egyház is ezek közé tartozik abban a tekintetben, hogy van egy az ev. egyházzal

közös gimnáziumi épülete, melyet az állam bérel. E bérletből a két egyház évi 60.000 koronát kap, melynek fele a rimaszombati ref. egyházé. A szerződés szerint az összeget csakis kulturális célokra szabad fordítani, jelenleg pedig nincs égetőbb kulturális kérdés, mint egy ref. tanítóképző felállítása. Az évenként befolyó bérletből a rimaszombati ref. egyház eddig 205.000 koronát takarított meg, mely takarékpénztárban van elhelyezve. Felhívja ezért a presbitériumot, ragadja meg az alkalmat, próbálja dűlőre vinni a tanítóképző ügyét. Járuljon a rimaszombati egyház a mostani, nemsokára ülésező Egyetemes Konvent elé oly ajánlattal, hogy az épületnek telket ajánl fel, és pedig a Sütő-telek kertjét, amelyik közvetlen a gimnázium mellett fekszik. Mondja ki, hogy meglévő készpénzét a tanítóképző épületének felemelésére fordítja, s azon reményben, hogy az állam az évi bérösszegnek ily célra fordítását megengedi, törlesztéses kölcsönt vesz fel 3–400 000 koronát, melyet a bérösszegeből fedez. Miután pedig egy ref. tanítóképző nemcsak egyházi, de állami célt is szolgál, lehetőség mutatkozik arra, hogy az állam, ha az építkezés többbe kerülne is, a hiányzó összeget fedezni fogja. Rimaszombat geográfiailag is alkalmas volna ily intézet felállítására, mert középen van a szlovenszkói és ruszinszkói egyetemes egyháznak”.¹³⁷ Mint a leírakból is kitűnik, a rimaszombatiak is komoly ajánlattal álltak elő, de terveiket nem tudták valóra váltani. Az állam nem nyújtott segítő kezet terveik támogatásához, s így nem rendelkeztek olyan anyagi fedezettel, amely elégségesnek bizonyult volna. (Őszintén szólva, a rimaszombatiak ajánlatát a korábbi, érsekújvári ajánlás is jóval felülmúlta.) Az anyagiak hiányában Rimaszombatban nem kezdődhetett meg az építkezés, s így Komárom, tekintettel arra, hogy épületet ajánlott e célra, s a nagyobb támogatásnak is köszönhetően elnyerte a jogot, hogy a felállítandó református tanítóképző intézet székhelyévé váljék, erre azonban még további 5 évet kellett várnia.

Az előző fejezet végén már utaltam rá, hogy a tanítóképző intézet felállításának a joga végül a komáromi egyházközségre és egyházmegyére testálódott. Ez a végleges döntés azonban csak az 1931–32. évek fordulóján született meg, mert az 1931. év hozta meg a legnagyobb változást a tanítóképző felállításával kapcsolatban. Az egyház legsúlyosabb problémája lett a tanítóképző ügye,

137 SzTIREK Püspöki Hivatala 174/ 931.sz. levele, SRK- TGY- L. Idézi: Lévai Attila: A közép és főiskolák története a Szlovákiai Református Egyházban 1919-1945 között. Írásbeli dolgozat az I. lelkészképzés vizsgáéhoz. Komárom, 1999. 40. p.

amely már nem tűrt további halasztást. A rimaszombati terv (a ref. tanítóképző intézet tervrajza, Balogh Elemér ajánlásával), már ott volt az Egyetemes Konvent asztalán, s a Komáromi Egyházmegye javaslata is a református tanítóképző intézet felállítására vonatkozólag, melyet Nagy Sándor felsőszecsei tanító dolgozott ki nagy alapossággal.

A konvent 1931. március 18-án ült össze és határozta el, hogy a tanítóképző első évfolyamát már az 1932/1933-es iskolai évben megnyitja, ha a kormány engedélyét sikerül megszerezni. A konvent úgy határozott, hogy az intézetet maga állítja fel a saját erejéből. Az intézetért versenyző egyházak által megépítteti az épületet, a kiadásokat vállalja, csak a személyi kiadásokat kéri az államtól.¹³⁸

Az előmunkálatokkal megbízott bizottság a konventi gyűlés után megkezdte munkáját. Elkészítette a tanítóképző szervezeti és rendtartási szabályzatát, összeállította a tanítási tantervét, költségvetését, a fedezet módozatait és a Rimaszombatban tervezett épület tervrajzát. Ezek után két beadvány alakjában benyújtotta azt az iskolai minisztériumba. Az egyikben kérvényezte a református tanítóképző felállítását, megnyitását, a másikban államsegélyt kért az intézethez. Az iratokat a konventi elnökség és a három kerületünk püspökeiből álló bizottság 1931 májusában személyesen adta át Prágában a minisztérium osztályfőnökének, aki megígérte, hogy június végéig feltétlen választ ad rájuk. Csak kérte még pótlólag beküldeni az építkezés pontos költségvetését, mivel államsegély az építkezéshez is lett kérvényezve. Patay Károly konventi tanügyi előadó a *Református Egyház és Iskola* című egyházi lapban azt fejtegette, hogy 1932 márciusában a tanítóképzőre vonatkozó dokumentáció, amelyet a három püspökből álló küldöttség vitt Prágába, az egyik lelkészi hivatalból került elő. A minisztérium által hiányolt költségvetés miatt be sem adtak a minisztériumhoz, a költségvetés elkészítésével pedig senki sem lett megbízva. Ezt a munkát Tornallyay Zoltán, a Tiszáninenni Egyházkerület főgondnoka vállalta magára. A teljes dokumentációt így 1932 júniusában küldték el Prágába, az iskolaügyi minisztériumba.¹³⁹ A kérdés adja magát: kihez került a Prágából visszahozott tervezet? A három püspök közül miért nem jelezte valamelyik, hogy el kellene

138 Soós Károly (összeáll.): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1931. évi augusztus hó 28. napján tartott rendes közgyűléséről. Komárno, 1931. 19. p.

139 Református Egyház és Iskola, 1933, 13. évf., 38. sz., 2. p.

készíteni a hiányzó költségvetést, és mihamarabb visszaküldeni a minisztériumba? 1931 májusától 1932 márciusáig senkinek sem jutott eszébe a hiányzó költségvetés elkészítése?

A legnagyobb problémát azonban az jelentette, hogy az Egyetemes Konvent ragaszkodott az államsegélyhez. Ugyanis az elismert és bevett egyházak által fenntartott felekezeti népoktatási intézeteket, amelyekbe a tanítóképzők is beletartoztak, minden előzetes engedély nélkül felállíthatták. Ezeket az intézményeket csak be kellett jelenteni az állami szerveknél. Ezeknek a felekezeti intézményeknek a felállításához csak akkor kellett előzetesen megszerezni az állami hozzájárulást, ha a szóban forgó iskolát államsegéllyel kívánta az egyház fenntartani. Az 1933 tavaszán tartott Egyetemes Konventen a világi elnök, aki Prágában szenátorként is dolgozott, úgy látta, államsegélyt nem fognak kapni a tanítóképzőre, így ha 1933 őszén kívánták volna megnyitni az intézményt, akkor kizárólag önerőből lehetett volna megoldani. A Konvent viszont ragaszkodott az állami elismeréshez.¹⁴⁰

218 határozat érkezett be, a felállítása mellett 167 gyülekezet nyilatkozott, s ajánlotta meg a kért, évi 50 fillért személyenként a tanítóképző felállításához. Több gyülekezet annak adott hangot, hogy a kifizetés csak az 1934-es évtől kezdődjön. Ezzel nem is volt probléma, ugyanis a Lex Dérer törvény ekkor még bizonytalan volta miatt nem tervezték a tanítóképző 1933-as megnyitását. Amennyiben a Dérer-féle törvényt megszavazták volna – amelyet végül nem fogadtak el –, abban az esetben megszűnt volna a tanítóképző felállításának a kérdése, és teljesen új helyzetbe kerültek volna a gyülekezetek.¹⁴¹

1934-ben a lefolytatott gyülekezeti szavazások végleges eredménye alapján 181 gyülekezet minden fenntartás nélkül, 11 gyülekezet pedig bizonyos fenntartásokkal ajánlotta meg a hozzájárulást, és csak 51 gyülekezet adott nemleges választ. Az Egyetemes Konvent 1934. június 24. és 26. között tartott ülésén megállapította, hogy az intézet felállításának semmiféle törvényes akadálya nincs, felállíthatja minden előzetes engedély nélkül, és egyenrangú az állami intézetekkel. Az intézet elhelyezését tekintve a Konvent elfogadta a Komáromi Egyházmegye és a komáromi gyülekezet ajánlatát. Az előzőekben már volt szó arról, hogy a komáromi gyülekezet ingyen telket, a Komáromi Egyházmegye

140 Református Egyház és Iskola, 1933, 13. évf., 38. sz., 2. p.

141 Református Egyház és Iskola, 1933, 13. évf., 40. sz., 2. p.

pedig 100 ezer koronát ajánlott fel az építkezés céljaira. Az építkezések befejezéséig a komáromi kollégiumban két tantermet bocsátottak ingyen az intézet rendelkezésére. A konvent kimondta az évi személyenkénti 50 filléres, minden gyülekezetre egyaránt kötelező hozzájárulást. 1935-től kezdve a befizetéseket a tanítóképző igazgatótanácsának pénztárába kellett befizetni. A befizetések határidejét minden év május 1-jében állapították meg. A tanítóképző megnyitására azonban akkor kerülhet csak sor, ha meglesznek az Egyetemes Konventnek a megfelelő anyagi eszközei. A korabeli számítások szerint 50 000 koronára volt szükség a megnyitás és a berendezés biztosítására, ami az 1934/1935-ös iskolai év kezdetéig már nem lehetséges. Így a megnyitást 1935 szeptemberére halasztották.¹⁴²

4.2.2. A tanítóképző működése

„A református tanítóképző- intézet megszületett”.¹⁴³ Erre az öröndetes hírre várt majd 15 évet a felvidéki magyar reformátusság, s végre, hosszas küzdelmek után a várakozás beteljesedett. Az Egyetemes Konvent 1935. május 22–23-án végleg határozott a református tanítóképző felállításáról és megnyitásáról. Kimondta, hogy a tanítóképzőt Komáromban állítja fel, s azt már f. év szept. 1-jén, megnyitja. A konvent háláját fejezte ki a gyülekezetekkel szemben, hiszen a gyülekezetek támogatása nélkül az egyház még mindig nem tudta volna a tanítóképzőt felállítani, s annak anyagi dolgait magára vállalni. Továbbra is azt kérte a konvent a gyülekezetektől, hogy a öleljék keblükre a tanítóképzőt, az újszülött gyermeket, és gyámolítsák továbbra is lelkes támogatásaikkal. A tanítóképző tényleges működése a felvételi vizsgákkal vette kezdetét, 1935. július 16–17-én, ahol 109 növendék jelent meg. Az első évfolyamba felvettek 40 növendéket, majd egy további pótfelvételi vizsgán további 8-at. Az első iskolai évet 1935. szeptember 1-jén 48 növendék kezdte meg, 15 leány és 33 fiú. Felekezeti megoszlás szerint: 44 református, 4 evangélikus, illetőségi helyük szerint: 10 hallgató a kárpátaljai egyházkerületből, 15 a tiszáninneri, míg 23 a dunáninneri egyházkerületből érkezett Komáromba. Az intézet felügyelő szerve

142 Református Egyház és Iskola, 1934, 14. évf., 28. sz., 1–2. pp.

143 Református Egyház és Iskola 1935/ XV. évf. 24. sz., 1. p.

az Egyetemes Konvent által megválasztott Igazgatótanács lett, a következő tagokkal: mindenkori konventi elnökség, az Egyetemes Konvent által választott tagok (dr. Magda Sándor, Patay Károly, Soós Károly egyházi, Nagy Nándor, dr. Polchy István és Tornallyay Zoltán világi tagok), valamint az intézet igazgatója (Nagy Sándor), aki az előadói tisztelet is betölti.¹⁴⁴ A tanítóképző tanári testülete a megnyitáskor a következő tagokból állott: Nagy Sándor igazgató, dr. Deme Lajos nyelvek, történelem és földrajz szakos középiskolai tanár, mint állandó ideiglenes tanár, Galambos Zoltán ref. lelkész, Halassy Jenő polg. iskolai tanár, Teleky Miklós tanító, ref. énekesvezér és Bajcsy Irén kézimunka- és tornatanárnő, mint óraadó tanárok.¹⁴⁵ Az egyházkerületek közgyűlései lelkes örömmel fogadták a tanítóképző létének hírért, s minden egyházmegye a legmesszemenőbb támogatásáról biztosította a Szlovenszkói Református Egyház Egyetemes Konventjét. A tanítóképző megkezdte tehát munkáját, s az első évi működése azonnal igazolta létének jogosultságát. A tanítás színvonala több volt, mint kielégítő, a diákok megállták helyüket, hiszen azon felül, hogy kiválóan tanultak, előadói esteket tartottak, s kivették részüket a város kultúreletének történéseiből is. Egy dolog váratott már csak magára: az állami elismerés. Az állam nem tartotta szükségesnek a komáromi református tanítóképzőt, mondván, hogy elég tanítóképző van az állam területén, amely a reformátusok számára is elérhető, s így anyagiakkal sem támogatta a komáromi tanítóképző intézetet. Erre az áldatlan állapotra ismételten dr. Magda Sándor hívta fel az egyház figyelmét az 1936. évi püspöki jelentésében, a Tiszáninneni Ref. Egyházkerület közgyűlésén, ahol kifejtette: „Nem mulaszthatom el azonban említést tenni a komáromi tanítóképző intézet ügyéről. Ezt ugyan az egész egyetemes egyház alapítása, azonban sorsa kerületünket is érinti. Megkezdte már a második évi működését is, az állam részéről azonban máig sincs elismerve. Úgy látszik, nem olyan egyszerű az elismertetés kérdése, mint ahogyan azt felállításának buzgó apostolai festették annak idején az Egyetemes Konvent előtt. Most utólag már látom, hogy bizony sötétbe ugrás volt ennek az intézetnek a létesítése, azonban bármint történt is, nem szabad visszakoznunk ebben a kérdésben.

144 Szlovenszkói Keresztény Református Egyház Egyetemes Konventje 1935. V. 23-ik napján tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. 45. p.

145 Szlovenszkói Keresztény Református Egyház Egyetemes Konventje 1936. XI. 4-ik napján tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. 28. p.

A konventi Elnökségnek mindent meg kell tennie a siker érdekében, nehogy kidobott pénz legyen az, amit fenntartására olyan nehezen izzadnak ki gyűlekezeteink. Azután nem szabad évekig bizonytalanságban tartani a növendékeket s a szintén nagy anyagi áldozatokat hozó szülőket sem”.¹⁴⁶ Felvetődhet bárkiben ezek után a kérdés: vajon dr. Magda Sándor püspök kijelentése reális meglátás volt-e, vagy egy ismételt „kassandrai jóslat”? A következő évben az állam elismerte a tanítóképző intézetet, a konvent szüntelen nyomásának is engedve, bár állami anyagi juttatást továbbra sem remélhetett az intézet. Az elismertetés tényét így tárja elénk dr. Magda Sándor 1937. november 4-i püspöki jelentése, a Tiszáninneni Református Egyházkerület Kassán tartott rendes közgyűlésén: „Bármennyire nehéz is a helyzet, iskoláink megtartása érdekében újabb impulzust kell adjon egy már halványodó reménységünk valóra válása. Az Iskolai Minisztérium a Komáromban felállított tanítóképző intézetünket elismerte s ez által lehetővé tette, hogy a tanítás és nevelés szellemét valóban a református öntudat hassa át egyházi iskoláinkban. Most már nem kétséges, hogy az áldozatkészség rövidesen megfelelő hajlékot is fog emelni ez új nevelő intézetünknek. A tanítóképző ügyéért folytatott céltudatos és szívós küzdelem eredménye nagyszerűen dokumentálja, hogy mit lehet elérni komoly akarral és rendszeres szervezőmunkával. A tanítóképző mindössze két év leforgása alatt elérte, hogy törvényes alapon s az egyház és az állam szempontjából egyaránt legális keretek közt működjön”.¹⁴⁷ Csomár Zoltán így örökítette meg ezt a minisztériumi határozati leírást művében: „Az iskolaügyi minisztérium 1937. április 5-én keltezett 26861/ 37-II/ 2. számú rendeletével az Egyetemes Konventnek 1935. május 23-i 263/35. számú bejelentését, amely szerint két váltakozó tanfolyammal bíró református magyar koedukációs tanítóképző intézetet állít fel Komáromban – utólagosan tudomásul vette. E rendelkezés nagy megnyugvást váltott ki úgy egyházunk közvéleménye, mint a növendékek körében, akiknek száma az 1937. évben beiratkozott első évfolyammal 89-re emelkedett. Elégtétel volt ez azok számára is, akik a tanítóképző intézet felállításán másfél évtizeden keresztül fáradoztak. Azonban hátra volt még a miniszteri vizsgálat új is-

146 Szlovenszói Tiszáninneni Református Egyházkerület 1936. XI. 3-ik napján tartott közgyűlésének jegyzőkönyve, 25. p.

147 Szlovenszói Tiszáninneni Református Egyházkerület 1937. XI. 4-ik napján tartott közgyűlésének jegyzőkönyve, 27–28. pp.

kolai épületéről való gondoskodás, s az építkezéshez szükséges anyagi eszközök előteremtése. Itt lelkipásztoraink és tanítóink hoztak erejükön felüli áldozatot, amennyiben a Konvent által kibocsátott »Kérő Szó«-ra minden lelkész és tanító kötelezte magát arra, hogy öt év alatt 1.000 Kč-t fizet, egyszer s mindenkorai hozzájárulásként, évi 200 cseh koronás részletekben, a tanítóképző javára”.¹⁴⁸ A református tanítóképző ilyen elismert keretben már csak egy évig, az 1938. nov. 2-i bécsi döntésig működött, ezután Komárom s a tanítóképző is visszakerült az anyaországhoz, s a tanítóképző is betagoledott az anyaországi református tanítóképzők körébe. Az anyaországban, az intézet 1942-es bezárásáig, az egyedüli koedukált református tanítóképző volt a komáromi. A fent említett építkezésre sem került már sor, mert a visszacsatolás után nyilvánvalóvá vált: új évfolyam már nem lesz a tanítóképzőben, s az addig működő évfolyamok számára elégségesek azok a termek, helyiségek, amelyek addig is adottak voltak.

A református tanítóképző igazgatója, Nagy Sándor minden egyetemes konventi ülésen nagy részletességgel számolt be a tanítóképző éves működéséről. Tette ezt nemcsak addig, míg a Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyház Egyetemes Konventjének tartozott jelentést tenni az iskola működéséről, de azután is, amikor már a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje lett a tanítóképző felettes szerve. Ezek a jelentések megmaradtak 1935-től 1943-ig a konventi jegyzőkönyvekben. A témához legfontosabb dolgokat válogattam ki ezekből, s ezeket szeretném ismertetni e pont tárgyalásakor. A tanítás, mint arra már utaltam is, képzett tanárok által történt, akik nem csak tanították az általuk tanított tárgyat, de nevelték is a hallgatóságot, mégpedig református szellemben, hogy hithű református és hazaszerető magyar tanítókká válhassanak, s ezt a szellemet honosítsák majd meg a református elemi iskolákban is. Úgy igyekeztek képezni a hallgatókat, hogy már a képzés ideje alatt is büszke lehessen ezekre az ifjakra a felvidéki magyar reformátusság. A hallgatók messzemenően megfeleltek az elvárásoknak, igaz, már a felvételi vizsgán kiesetek azok, akik kevésbé álltak volna helyt a tanítóképzőben. Túl azon, hogy a hallgatók elvégezték azokat a kötelességeiket, amelyeket az iskola rótt rájuk, igyekeztek kivenni a részüket a gyülekezeti munkából, s bekapcsolódtak a komáromi kulturális életbe is. Magaviseleti problémák ritkán merültek fel, hiszen a diákok általában református családoknál laktak, akik odafigyeltek a diákok

148 Csomár Zoltán: i. m. 155. p.

magaviseletére. Dorbézolásokra, tivornyákra nem is igen volt idejük, hiszen a tanítóképző elég tanulnivalót adott mindenki számára, s általában mindenki megtalálta azt az érdeklődési kört, ahová szívesen bekapcsolódott. A tanítóképző hallgatói létrehozták a maguk önképző körét is, amelynek alapszabályzata máig fennmaradt. Több műsoros estet is adtak a tanítóképző diákjai, vagy önállóan, vagy a komáromi református diákok Soli Deo Gloria szövetségével együttműködve. Ezeknek az estélyeknek a bevételét jótékony célokra ajánlották fel a hallgatók. A tanítóképző diákjai közül többen tagjaivá váltak a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak is. E társaságnak köszönhetően, egy felolvasó művészt keretében látogatott el Komáromba, s tartott előadást Móricz Zsigmond. Ugyanezen az esten tartott felolvasást verseiből Gyökössy Endre is, aki a háború utáni magyar reformátusság talán legnagyobb lelkipogondója volt. Ami a tanítóképző anyagi ügyeit illette. Állami támogatásban a tanítóképző nem részesült, kizárólag a gyülekezet adományai, s a hallgatók tandíjai képezték az anyagi forrását az intézetnek. A hallgatók tandíja egy hónapra 900, 600, 300 vagy 150 korona volt, tekintettel anyagi lehetőségeikre. Ehhez járult még a konviktusi díj, amely 300 korona volt, de kedvezményt itt is igényelhettek (s kaptak is az arra rászoruló), bár a tanítóképző konviktusa csak a növendékek befizetéséből fedezte az ételmezési kiadásokat. Ilyen keretek között működött tehát a tanítóképző belső élete.

4.3. Pozsonyi Református Keresztyén Diákinternátus és Menza

A diákinternátust és a menzát azért hozták létre, hogy a Pozsonyban tanuló református közép- és főiskolás diákokat el tudják helyezni a tanulmányaik idejére. Maga az internátus nemcsak lakóhelyként szolgált, hanem arra is, hogy olyan közeget teremtsen, hogy abból hívő, egyháza iránt elkötelezett református értelmiség jöjjön létre.

A Komáromi Egyházmegye 1928. augusztus 2-án tartott közgyűlésén a pozsonyi gyülekezet felajánlva a lelkészlakáson egy szobában 4 diák részére internátust biztosított, és az első évre a tanulók ellátására 800 koronát biztosított az egyházmegye.¹⁴⁹ Az internátus ügyeinek intézésére az egyházkerület egy 12

149 Gyalóka László (szerk.): Jegyzőkönyvek a Dunáninnen Református Egyházkerület Léván

tagból álló bizottságot hozott létre, amely gyakorolta az egyházkerület jogait. Az internátus megnyitásáig támogatta a pozsonyi gyülekezet döntéseit, ám vitás kérdésekben vétőjoga volt.¹⁵⁰ Maga az internátus 1934. október 31-én nyílt meg.

Az Edl utca 9. szám alatt lévő épület kezdettől fogva problémát jelentett, mert igen magas volt az évi 20 000 koronás bérleti díj, és 1937-ben úgy döntött, hogy a bérelt helyiségek helyett egy új ingatlant fognak beszerezni, ugyanis a háztulajdonos 4000 koronával megemelte a bérleti díjat. A kiszemelt ingatlan a régi Holuby utca, amely azt megelőzően a Rázga Pál nevet viselte, az evangélikus temető mögött, az internátus helyétől 7–8 perces sétára volt. A korabeli leírás szerint a város legegészségesebb pontján feküdt, noha a zsidó kórház közelében, de kimondottan a villanegyedben volt az ingatlan. Maga az épület egyemeletes, az alagsori helyiségek személyzeti lakásokra, konyhára is alkalmasak voltak, és központi fűtés is volt bennük, a tetőteret pedig akár napozásra is lehetett használni, „a villa előtt kertecske van, amelybe 54 lépcső van beépítve, amely a villához vezet. A villa mögött mintegy 80 négyzetöl kiterjedésű kertecske van, amely az ifjúság tartózkodására kiválóan felhasználható, sőt a hozzá csatlakozó mintegy 500–600 négyzetöl kiterjedésű gyümölcsösre nézve haszonbérleti jogot is szerezhetünk”.¹⁵¹

A villa együttes értékét 395 000 koronára becsülték, ám a gyülekezet 371 000 koronáért vette volna meg, mégpedig úgy, hogy a 320 000 koronás banki kölcsönt három és fél, négy és fél százalékos kamatra 30 évre fizette volna. Így a törlesztő részlet 18 000–20 000 korona lett volna, amely megfelelt az internátus addigi bérleti díjának. A maradékot a RIM alapítványa tulajdonát képező értékpapírok eladásából fedezték volna.¹⁵² Dusek Oszkár és felesége, született Král Franciska elfogadták a 371 000 koronás vételárat, és 1937. szeptember 1-jével átadták a telket és az villát a RIM részére.¹⁵³

1928. év november hó 14-én és Pozsonyban 1929. év november hó 28-án tartott rendes évi közgyűléseiről és bírósági üléseiről. Dunáninenni Egyházkerület, Jókai Nyomda, Komárom, 1930. 27–28. pp.

150 Gyalókey László (szerk.): Jegyzőkönyvek a Dunáninenni Református Egyházkerület Léván 1928. év november hó 14-én és Pozsonyban 1929. év november hó 28-án tartott rendes évi közgyűléseiről és bírósági üléseiről. Dunáninenni Egyházkerület, Jókai Nyomda, Komárom, 1930. 40. p.

151 DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai. Iratok, iktatószám nélkül.

152 DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai. Iratok, iktatószám nélkül.

153 DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai. Iratok, iktatószám nélkül.

Az intézmény a következő személyek adományaiból és alapítványából lett megvalósítva: néhai Forray István főgondnok, fülei Szánthó Samu miniszteri tanácsos és felesége, született Bodroghy Jozefina; pákai Vida Géza táblabíró és László Kálmán, aki fia padányi László Mihály tüzérfőhadnagy emlékére hozott létre alapítványt. Salamon X. Ferenc főgondnok, somorjai főjegyző és egyházkerületi tanácsbíró a megnyitó ünnepségen a reformáció vonalán határozta meg az intézmény irányvonalát: „Ez az intézmény a református szereteté, amely egyetemes és egyformán tár ajtót minden rászoruló előtt. A diákmenza és internátus a jövőt szolgálja keresztyén módon az ifjúságon keresztül, ez a hivatása, amelyet a segítő szeretet jelöl ki számára.”¹⁵⁴ Az internátusra a beiratkozás február 1-je volt. A kérvényhez csatolni kellett az addigi tanulmányi eredményeket, tantestületi ajánlólevelet, a család szociális helyzetére vonatkozó és személyi kimutatást, orvosi igazolást, valamint azt, hogy ki vállalja a szükséges összegek kifizetését és igazolást arról, hogy az eddigi fizetési kötelezettségének teljesen eleget tett. Felvehetőek voltak középiskolások, tanítóképzősök, főiskolai hallgatók. Az első félévre adott kedvezmények január 31-ével szűntek meg, és újból kellett kérelmezni. Az első évben 24 bentlakó tanuló volt, a menzán 45 diák étkezett rendszeresen. Az itt lévő diákok közül 20 a Dunáninnyi, 12 a Tiszáninnyi és 9 a Kárpátaljai Egyházkerületből volt. Maguk a diákok 10–100%-os kedvezményeket kaptak.¹⁵⁵ Az 1935/36-os iskolai év első félévére felvettek 30 diákot, 19 fiút és 11 lányt. Az ezt megelőző évben felvettek közül visszajött 12 diák. A felvettek közül 13 tanítójelölt, 2 bölcsész, 3 orvostanhallgató, 7 alsó, 2 felső évfolyamos középiskolás, 2 kereskedelmi iskolás volt.¹⁵⁶ Egyházmegyénként a következőképpen volt a megoszlás: Komáromi 15 (Komáromból 4 diák), a Gömöri 5, Barsi 5, Ungi 2 és a Beregi Egyházmegyéből 3. A szülők társadalmi státusza szerint: lelkész 3, tanító 8, közhivatalnok 3, földműves 6, iparos és kereskedő 2, alkalmazott 8, egyéb pályán levők 5. A növendékek közül hárman díjmentes, hárman teljes fizetéses, a többi 25–50%-os kedvezményt kapott.¹⁵⁷

154 Református Egyház és Iskola, 1934, 14. évf., 46. sz., 5. p.

155 Református Egyház és Iskola, 1935, 15. évf., 3. sz., 6. p.

156 A RIM zárszámadásában az 1935/36-os évben 31 tanuló szerepel: 22 fiú és 9 lány. 6 egyetemi hallgató, 14 tanítóképzős, 6 gimnazista, 2 kereskedelmi iskolás. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai. 78/1937.

157 Református Egyház és Iskola, 1935, 15. évf., 35. sz., 7. p.

Az internátus vezetésére külön pályázatot hirdettek. A fiúinternátus vezető állására pályázhatott református vagy evangélikus vallású, nőtlen középiskolai tanár, illetve pedagógiai gyakorlattal bíró nőtlen református lelkész vagy segédlelkész. A kérvényhez csatolni kellett az esperes kézjegyével ellátott erkölcsi bizonyítványt, vagyoni, családi állapotukról és eddigi működésüket bemutató okiratot, életrajzot, lelkészi vagy tanári képesítést vagy az eddigi főiskolai tanulmányokat föltüntető bizonyítványt. A női internátus vezetői állására pályázhatott református vagy evangélikus vallású személy. Szintén csatolni kellett az esperes által láttamozott erkölcsi bizonyítványt, előző működést, illetve pedagógiai gyakorlatot feltüntető, családi és vagyoni viszonyokat igazoló okiratokat és iskolai bizonyítványokat, valamint életrajzot.¹⁵⁸ A meghirdetett fiúinternátus vezetői állására 2, a nőire 3 pályázat érkezett. Az elsőre azonban egyetlen református pályázó sem jelentkezett, a másikra viszont 2 református pályázó is volt. A fiúinternátus vezetésével a pozsonyi gyülekezet presbitériuma Stelzer Lajos középiskolai tanárt, pozsonyi lakost, a női internátus vezetésével pedig Richon Eleonórárt, garamszentgyörgyi lakost bízta meg.¹⁵⁹

Mint már említve volt, a RIM adományokból tartotta fenn magát. A *Református Egyház és Iskola* hasábjain rendszeresen közölték az ide küldött adományokat. Az adományok többsége pénzbeli adomány volt, ám nem volt elegendő az ott lévő diákok ellátására, így a dunáninnyi egyházkerülettől kértek támogatást. A Komáromi Egyházmegye közgyűlése úgy döntött, hogy minden egyházközség köteles évenként annyiszor 10–10 koronát az egyházmegyei pénztárba befizetni, amennyi lelkészi, segédlelkészi, illetve tanítói vagy kántori állást tartott fenn, illetve azok szolgálatát vette igénybe. Az egyházmegyei pénztár évenként beszede a pénzt és a szükséghez képest a diákmenza és internátus pénztárába befizette.¹⁶⁰ Az 1936-ban érkezett diákok 28 735 korona segélyben részesültek, ám az adományokból csak 14 055 korona jött össze, ráadásul az 1937-es évben az újonnan érkezettek támogatásával együtt ez az összeg 32 000 koronára növekedett. Az egyházkerülettől anyagi támogatást kértek, illetve azt, hogy a közelgő karácsonyi gyűjtést propagálja és támogassa az egyházmegyé-

158 Református Egyház és Iskola, 1937, 17. évf., 36. sz., 7. p.

159 Református Egyház és Iskola, 1935, 15. évf., 35. sz., 7. p.

160 Csekes Béla (szerk.): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1934. évi október hó 4. napján tartott rendes közgyűléséről. Komárom, 1934. 53. p.

ben. Kérték a kerületet, hogy kérje meg a fizetőképes egyháztagokat, hogy a Pozsonyban tanuló és lakó gyerekeiket fizetős bentlakóknak küldjék, hogy így is csökkenjenek a kiadások.¹⁶¹

161 A RIM kérvénye az internátus anyagi és erkölcsi támogatása iránt. DREL, Fond I.2. Felvidéki Református Egyház Iratai. 293/1937.

5. A belmisszió

A belmisszióknak, mint az egyház belső élete egyik fő mozgatórugójának a történeti kutatása elengedhetetlen a 20. század egyháztörténetének megismeréséhez. Magának a keresztyén misszióknak a kezdetektől megvan a saját története – amelynek ismertetésétől itt eltekintünk¹⁶² – egészen a mai napig. Magát a belmissziót a keresztyén missziótól az ipari forradalom által kiváltott társadalmi változások választják el. Ugyanis addig a keresztyén misszió a nem keresztyén népek megtérítését jelentette. A belmisszió pedig nem más, mint a keresztyén országokban élő, magukat keresztyénnek mondó, ám azt nem gyakorló keresztyének visszavezetése a gyülekezetbe, valamint a karitatív tevékenység. A belmisszió kialakulása után is folyt a nem keresztyén népek megtérítése, ám ezt már külmmisszióknak kezdték hívni. Magyarországra a belmisszió a német reformátusok és evangélikusok révén került be.¹⁶³

A két világháború közötti csehszlovákiai református belmisszió egy összetett ébredési folyamatnak az eredménye, amely az első világháború után indult útjára, és a 30-as, 40-es években éri el a csúcspontját. Annak ellenére, hogy egy adott református egyházzal beszélünk, a területi tagolódása révén a belmisszió más-más fejlődési irányt vesz az egyes kerületekben. Ennek az az oka, hogy míg a dunántúli egyházkerületre a pápai és budapesti teológiai volt hatással, addig a tiszáninnenire és kárpátaljaira a debreceni és sárospataki. Így a három különböző teológiai irányultságú kerület sokszor az ellentétes véleményeket sem tudta összeegyeztetni. Mint írják, „az egységes közszellem hiánya az oka annak, hogy ami Keletnek jó, azt Nyugat semmiképp sem akceptálja. Kárpátalja pedig a helyett, hogy közvetítene, a harmadik lehetőséget választja”.¹⁶⁴ Másrészt azt is látni kell, hogy a Csehszlovákiában létrejött református egyház – és egyházkerületek – egy kényszerközösség által létrehozott mesterséges képződmény volt, melyben olyan kulturálisan különböző régióknak kellett

162 A két világháború közötti, legelterjedtebb missziótörténeti ismertetője Forgács Gyula: *Belmisszió és cura pastoralis*. Pápa, 1925. című munkájában olvasható.

163 A magyar belmisszió történetéről ld.: Forgács: *Belmisszió...* i.m.; Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten I, II*. 2006.

164 *Református Egyház és Iskola*, 1928, 8. évf., 36. sz., 1. p.

szorosan együttműködniük, amelyek a történelemben mindaddig különállóan fejlődtek és működtek. Ennek a különbözőségnek jó példái az előző fejezetekben tárgyalt önszerveződés körüli bonyodalmak. Így a más-más kultúrkörrel rendelkező régiókban szolgáló lelkészek sem egy teológiai iskolát képviseltek; téve azt tudatos, vagy az évtizedes szolgálati évek alatt berögzült teológiai gondolkodással.

A két-három teológiai iskola befolyása nem szűnt meg a trianoni határváltozás után, mivel a lelkészek nagy része – akik a 20-as, 30-as években már több évtizedes szolgálati múlttal bírtak –, ezeken a teológiákon tanult, így a szolgálataikon és a belmisszióhoz való hozzáállásukon is érezhető volt az egyes iskolák teológiai irányultsága. Ezt támasztja alá a korabeli egyházi sajtóban végzett kutatás, amely a belmisszióra irányult. Az egyház hivatalos lapjában, a *Református Egyház és Iskolában* a belmisszió kérdése markáns helyet foglalt el a lap egész fennállása alatt, 1921-től 1938-ig.

A 20-as években a legmarkánsabb kérdések a belmisszió elmélete és teológiája körül forogtak, úgymint: mit jelent a belmisszió, mi a célja, milyen munkaterületei vannak. A 30-as években már a gyakorlati megvalósítás kérdései és kritikái voltak terítéken. A legnagyobb kritika a belmissziós ifjúsági konferenciákat érte. Itt tapasztalható a legnagyobb különbség az ország keleti és a nyugati végén működő teológiai iskolák között. A tiszáninneri egyházkerületben hatványozottan több ifjúsági konferenciát rendeztek, akár országot, akár kerületet, mint a dunáninneriben. A világháború utáni első, kimondottan belmissziós célzatú konferenciát Kassán rendezték 1921 nyarán.¹⁶⁵ Ráadásul

165 1921. május 26-27-én Kassán rendezték, melyen az evangélikus egyházból is részt vettek.

A kassai gyülekezeten ott voltak Feketepatakról, Sárosorosziból, Tekeházáról, Beregszászról, Kisbériről, Poprádról, Eperjesről, Bártfáról, Kisszebenből, Losoncról. Mohr Béla evangélikus lelkész tartotta a megnyitót. Ezt követően Benkó Viktor ref. lelkész tartott bibliamagyarázatot Öntudatébresztés címmel. Azután Dancsházy Sándor ref. lelkész „Mi a keresztyén jellem” című előadása következett, melyben fejtegette a megtérés és újjászületés által Isten elhívó rendelése alapján létrejött keresztyén jellemet. Majd Benkó Viktor tartott előadást a Szentlélekről és annak az emberben való munkájáról. 26-án délután Sallay István ref. lelkész „A következetes keresztyénség” címmel arról beszélt, hogyan kell álhatatosan és örömmel Krisztus nyomdokain haladnunk. Ez után Bácsy Gyula ref. lelkész előadása a magyar ref. és ev. egyház belmissziói mozgalmairól tartott előadást. 27-én reggel Gönczy Gábor ref. lelkész nyitotta meg ismét a konferenciát. Utána Sallay István ref. lelkész tartott bibliamagyarázatot „Erőnk kicsisége, feladataink nagysága” címmel. Ezután Dancsházy Sándor ref. lelkész „A keresztyén jellem hatása a világra” című előadásában nagy keresztyének és Isten országa

a Komáromi Egyházmegyében felmerült az a gondolat, hogy van-e értelme egyáltalán ifjúsági konferenciákat rendezni, helyette a gyülekezeti alkalmakat kellene megerősíteni. További gyakorlati kérdések a vasárnapi iskola, az ifjúsági egyesületek, belmissziós egyesületek, valamint a diakonisszák körül fogalmazódtak meg.

Maga az Egyetemes Konvent az 1923-as lévai zsinaton elfogadott VIII. t.c. 21,¹⁶⁶ 22,¹⁶⁷ 23,¹⁶⁸ 24.¹⁶⁹ §-ban foglalkozik a belmisszióval. A VIII. t.c.-ben szereplő, a gyülekezeti hitépítésről szóló részének a végrehajtási rendeletét a Református Egyetemes Konvent Elnöksége a 290. E. K./1925. számú körlevélben a következőképpen közölte: „Az Egyetemes Konvent felhívta az egyházkerületeket és egyházmegyéket felhívom a törvény intézkedéseinek a saját hatáskörükben való foganatosítására. Tehát a Családkönyvek behozatalának, a templomon kívüli evangelizáló munka megkezdésének, ifjúsági és egyéb egye-

hatalmas munkásainak példáival illusztrálva fejtette ki, hogyan hat a krisztusi karakter, vagyis keresztyén jellem e világra. Végül Bácsy Gyula ref. lelkész „Imaélet” című előadása az imádság mivoltát, jelentőségét, erejét, következményeit fejtegette. Délután a résztvevők nagy része kiránduláson vett részt. Református Egyház és Iskola, 1921, 1. évf., 24. sz., 2–3. pp.

166 „A gyülekezeti élet vezetője a lelkész, aki e tisztében a presbitériummal egyetértőleg jár el és annak tevékenységét az evangélium szellemében irányítja.” VIII. Törvénycikk. Református Egyház és Iskola, 1923. május 13, 73–75.; Református Egyház és Iskola, 1925, 5. évf., 51. sz., 2–3. pp.

167 „A lelkész hitépítő munkáját a presbitériumon kívül az általa segítő társakul választott gyülekezeti tagok támogatják. Ezek között evangéliumi közösséget ápol és épít. Az evangéliumi közösségek feladatát a templomon kívül evangelizáció rendezése és a gyülekezet tagjai részére nemes szórakozásról való gondoskodás.” VIII. Törvénycikk. Református Egyház és Iskola, 1923, május 20, 77–79. pp., Református Egyház és Iskola, 1925, 5. évf., 51. sz., 2–3. pp.

168 „Minden gyülekezet jogosítva van a gyülekezeti élet tagozódása szerint vasárnapi bibliai iskolák, konfirmáltak egyesülete, ifjúsági egyesület, énekkar, Kálvin szövetség, nőegylet, vagy leányegylet, avagy más evangéliumi közösség szervezésére és fenntartására, – ezek számára szervezeti szabályzat alkotására. Köteles azonban minden gyülekezet a maga gyülekezeti szerveinek szabályzatát jóváhagyás végett – ha az már a presbitérium előterjesztésére az egyházköztség közgyűlésen is elfogadtatott – 30 nap alatt az egyházmegyei tanácshoz felterjeszteni.” VIII. Törvénycikk. Református Egyház és Iskola, 1923, május 20, 77–79. pp. Református Egyház és Iskola, 1925, 5. évf., 51. sz., 2–3. pp.

169 „Az egyházmegyei tanács a gyülekezetek szervezeti szabályzatának jóváhagyását csak az esetben tagadhatja meg, ha azok akár az egyház hitelveivel, akár ennek tételes törvényeivel ellentétben állanak.” VIII. Törvénycikk. Református Egyház és Iskola, 1923. május 20, 77–79.; Református Egyház és Iskola, 1925, 5. évf., 51. sz., 2–3.

sületek alakításnak a gyülekezeti fegyelmezés életbe léptetésének az egyházme-
gyei és egyházkerületi belmissiói bizottságok és a lelkészi testületek megszer-
vezésének... stb. elrendelésére, keresztülvitelére és ellenőrzésére. És mindezek
megtörténtéről jelentéstételre az Egyetemes Konventhez, legkésőbb 1926. év
végéig.”¹⁷⁰

Ahhoz, hogy megértsük a belmisszió történetét és a hozzá kapcsolódó
kritikákat, figyelembe kell vennünk a lelkészek között létrejött nemzedékváltást,
ugyanis a korabeli lelképásztorok között egy olyan nemzedékváltás indult el,
amelyben a két nemzedék közti különbség nagyon erőteljes volt, főleg a bel-
misszió tekintetében. Garamvölgyi Károly a *Református Egyház és Iskolában*
megjelenő cikkében két lelkész-nemzedékről ír. Nézete szerint a régi nemzedék-
ben kétféle lelkésztípust lehetett megkülönböztetni. Volt a tudós lelképásztor és
az adminisztrátori lelképásztor. A lelkészek nagyobbik tömege az adminisztrá-
ciós táborhoz tartozott. Teológiai iskolától függetlenül az első és legfontosabb
dolguk egy jó lelkészi állás elnyerése – ahogyan Garamvölgyi írja – akár pro-
tekció, rokoni kapcsolatok vagy kortézia árán, de ritkán a tehetségen keresztül.
Szerinte az adminisztrációs lelkész-nemzedék tagjainak munkája a gyülekezet
adminisztrálásában merült ki. Soha lelkész-nemzedék úgy nem ismerte a parag-
rafusokat, mint ők. Úgy jellemzi őket, mint akik ugyan tudták a szabályrende-
leteket, de egy imádságot könyv nélkül elmondani képtelenek voltak. „Köny-
nyebb oldaláról vették az életet. Tehették, mert a Debreceni Lelkészi Tár¹⁷¹ és
hasonló művek percnyi pontosságra szállították a lelki táplálékot. Nekik csak
azt a fáradságot kellett venni, hogy kikeressék és megtanulják. Sokszor még
ezt sem tették.”¹⁷² A másik lelkésztípus a tudós lelképásztor volt. Már a teo-
lógiákon kiváltak a többi közül és tudományos pályáról álmodtak, amelyre
készülve külföldi tanulmányokat is folytattak. Hazatérve pedig a különböző,
nyugaton megismert teológiai irányzatok valamelyikének képviselői lettek, a

170 *Református Egyház és Iskola*, 1925, 5. évf., 51. sz., 1. p.

171 Debreceni Lelkészi Tár: évenként megjelenő kötetekben prédikációkat és más, a lelkészi
gyakorlat körébe tartozó beszédeket, valamint a lelképásztori működésre vonatkozó
elméletibb jellegű dolgozatokat tartalmazott. 1902-től 1917-ig szerkesztette S. Szabó József,
1917-től időszaki közlönyként szerkesztett Lencz Géza és Varga Zsigmond hét kötetet. Ld.
<http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=603> letöltés ideje: 2014. 04. 20.

172 Garamvölgyi Károly: *Régi és új lelkész-nemzedékek*. *Református Egyház és Iskola*, 1938, 18.
évf., 4. sz., 5. p.

legtöbb esetben ez a liberális-rationális irány volt. A régi lelkészi generációnak e két ágával szemben fokozatosan jelentek meg az új generációnak a képviselői. Ezek között lehettek a régi iskola azon tagjai, akik rájöttek, hogy a régen jól bevált módszerek már nem elégítik ki a gyülekezet igényeit. Az új politikai és társadalmi változások által felgyülemlett kérdésekre csak akkor tudnak reagálni, ha új irányba tudnak nyitni. Az új generációhoz tartoztak még a fiatal lelképásztorok, akik a 20-as évek elején kerültek gyülekezetbe és szembesültek azzal, hogy a régi iskola tudós és adminisztrátori lelkészi munkáját már nem lehet végezni. Tudatosítaniuk kellett, hogy azt a lelki válságot, amelyben a gyülekezetek voltak, sem tudománnyal, sem paragrafusokkal, hanem lelkeséggel lehet csak megoldani. Igényeit lefokozta az élet, sok veszténivalója nem maradt. Ellentétben a régi nemzedék közkedvelt politikai szerepvállalásaival, az új nemzedék kivonult a politikából, és befelé fordulva intenzívebb lelkiéletet kívánt élni. Garamvölgyi Károly megfogalmazásában: „a régi nemzedék inkább konzerválta a már meglévőt, ezzel szemben az új nemzedék intenzívebb lelkiélete folytán dinamikus és terjeszkedni vágyik”.¹⁷³ A két nemzedéknek a vitái fémjelezték a belmissziót. A régi nemzedék nem volt felkészülve a belmisszió gyakorlati munkájára, először ellenálltak, majd próbálkoztak vele. „Huszonöt-harminc év előtt azt sem tudtuk, hogy mi az a belmisszió. (Ez is bizonyíték arra, hogy nem lehet vád a célja e soroknak, legkevésbé az, hogy megvádoljon munkás és érdemekben megőszült pásztorokat.) Idegen volt a szó, irtózatossá nehez a kezdet és sok tekintetben talán korcsshajtásai is voltak a kezdetnek, talán gyenge képviselői is akadtak az erősek mellett s az előbbieket riasztó példák lettek az ideál helyett”.¹⁷⁴

A kellő felkészültség és akarat hiányában sok helyen a megalakított belmissziós körök elsorvadtak, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek jelentéseiben csupán mutatóban szerepeltek. Az új nemzedék látta, hogy a belmissziói munkára nagy szükség és igény van. A vita jól példázza azt a feszültséget, amely a két nemzedék között volt. A Szlovenszkói Református Egyház Egyetemes Konventjének megalakulásakor egy belmissziói bizottságot választottak, melynek az volt a feladata, hogy az egyetemes egyházban megindult belmissziói munkát

173 Garamvölgyi Károly: Régi és új lelkész-nemzedék. Református Egyház és Iskola, 1938, 18. évf., 4. sz., 6. p.

174 Református Egyház és Iskola, 1921, 1. évf., 33. sz., 2. p.

elősegítse, egyházhatósági támogatást nyújtson, és mindenütt, ahol ilyen tevékenységre lehetőség nyílik, annak útját egyengesse.

5.1. Mi a belmisszió, és mi a célja

A belmisszió céljaként a következőket fogalmazzák meg: Kitűzött célunk az egyes gyülekezet teljes életének megújulása kicsinyjeiben és nagyjaiban egyaránt. Ezen belmissziói munkának a faktorai elsősorban a pásztorok, tanítók és presbiterek.¹⁷⁵

Konkrét megfogalmazása a belmisszióknak csak 1926-ban jelenik meg az egyház hivatalos lapjában. Belmisszióknak tekintették a lelkipásztori és presbiteri tisztségnek legkomolyabban való vételét és úgy vélték, hogy „minden öntudatos lelkésznek és presbiternek, igenis, misszionáriusnak kell lennie! Öntudatosnak tartom azt, aki teljesen tudatában van hivatásának, feladatának és annak a leglelküismeretesebben igyekszik megfelelni. Vagyis ez nem más, mint a szavak, a szép beszédek mezejéről a tettek síkjára való átlépés. Hisz, az evangélium nem beszéd, még csak nem is szépen hangzó szónoki mű, hanem: élet, erő, tett. A keresztyénség pedig egyenesen misszió, küldetés”.¹⁷⁶

Azt fejtegették, hogy az egész munka a lelkészen áll vagy bukik, és úgy vélték, hogy „ugyanazok a hibák mibennünk is meg vannak, ha ugyan nem fokozottabb mértékben, amik presbiterinkben, híveinkben. A szolgálat, önmegtagadás és önfeláldozás, mint a jó keresztyén és különben a vezető keresztyén ember kritériumai, mireánk, lelkészekre, hatványozott mértékben vonatkoznak. És senkitől sem kívánhatjuk ezeket az áldozatokat, ha mi magunk sem hoztuk meg. [...] Vagyis: nem a világ, hanem a Biblia látószögén keresztül kell néznünk és aszerint kell megítélnünk a tényeket. Ez a belmisszió”.¹⁷⁷

A következő megfogalmazás egy 1928-as cikkben jelenik meg, mégpedig a következőképpen: „E szerint belmisszióknak nevezzük mindazt a tevékenységet, a melyet az egyház tagjai önkéntes buzgóságból, Krisztus iránti szeretetükből kifolyólag végeznek a hivatalos egyház támogatására – ott a hol szükség van

175 Református Egyház és Iskola, 1922, 2. évf., 33. sz., 134. p.

176 Református Egyház és Iskola, 1927, 7. évf., 23. sz., 3. p.

177 Református Egyház és Iskola, 1927, 7. évf., 23. sz., 3. p.

rá. Az ideális gyülekezetben nincs szükség erre a támogatásra, nincs szükség belmisszióra. A hol pedig szükség van rá, ott arra törekszik, hogy feleslegessé váljon, azaz, hogy a gyülekezetben megvalósuljon a kívánt eszményi állapot. Három részből áll, úgymint: 1. az Ige közlése által végzendő hitnevelésből, 2. szeretetvétekenységből és 3. reformmozgalmakból”.¹⁷⁸

Ezen továbbmenve azt mondják, hogy ha maga a lelkész végzi a belmissziós munkát, az nem is belmisszió, hanem már cura pastoralis, és ebben kiemelik azt, hogy fontos dolog a lelkésznek a gyülekezettel a templomon kívül is foglalkoznia.¹⁷⁹ 1930-ban Kenessey Kálmán a belmisszióknak a következő mottót adja: „Dolgozni az egyházért, mert a kálvinizmus a hétköznapok vallása. Nemcsak vasárnapi ünneplőben vagyok kálvinista, hanem a mindennap kötelességteljesítésében első sorban. Az ünnep egy pillanatnyi megálló a hálaadásra, de könyörgés a további erőre! Akarni kell az egyházért élni. Nincs itt semmi más, csak szeretni kell dolgozni, vidámnak lenni és építeni”.¹⁸⁰

Továbbá ideálként állítja be a hittérítőt, a misszionárius lelkészt, az öntudatos lelkészt, a bizonyágtevő vezért, akiknek vezető szerepük abból adódik, hogy megtértek, és rendszeresen bizonyágot is tesznek róla. Az ideális gyülekezet pedig az ő felfogásában az, ahol a „szeressétek egymást” parancsolatból kiindulva az „egymás terhét hordozzátok” ige a vezérlő elv.¹⁸¹ 1934-ben az esperesi jelentésben a belmissziót Csiky Lajos nyomán úgy fogalmazzák meg, hogy azon protestáns egyleti tevékenységet nevezik belmisszióknak, mely egyrészt karitatív, másrészt a keresztyéni és egyházas érzület megerősítésére törekszik az egyházközségek tagjai között. Ezenfelül felsorolták azt a konkrét nyolc munkaterületet, amely a belmisszió legfőbb ismérvei voltak: 1. A gyermekekről való gondoskodás. 2. A növekvő ifjúságról való gondoskodás. 3. A vándorló és otthonuktól elszakadtakról való gondoskodás. 4. Az egyházas érzület emelése a gyülekezetek körében. 5. A szétszórt egyháztagokról való gondoskodás. 6. Betegek, sánylódók és szegények ápolása. 7. Egyes külön szükségek elleni küzdelemre alakult gyülekezetek. 8. Keresztyén irodalmi ügy.¹⁸²

178 Református Egyház és Iskola, 1929, 9. évf., 10. sz., 1. p.

179 Református Egyház és Iskola, 1929, 9. évf., 10. sz., 2. p.

180 Kenessey Kálmán: Gondolatok a kálvinista egyház életéről. Református Egyház és Iskola, 1930, 10. évf., 24. sz., 2. p.

181 Kenessey Kálmán: Gondolatok a kálvinista egyház életéről. Református Egyház és Iskola, 1930, 10. évf., 24. sz., 3. p.

182 Csekes Béla: Jegyzőkönyv 1934... i. m. 7. p.

A 20-as évek második felétől nagy hévvel elindult belmissziói munka neve alatt futó gyülekezeti alkalmak a 30-as években felvirágoztak, ám a belmisszió sok helyen nem tudott továbblépni az egyesületi munkán, és nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Ennek oka egyrészt az, hogy a belmissziót egyoldalúan vallásos estékként, ifjúsági, leánykori munkaként, vasárnapi iskolaként értelmezték, amely hozzájárult ahhoz, hogy a missziói munka ezek létrehozásában és fenntartásában merüljön ki. Csomár Zoltán egy 1937-es cikkében megkritizálja azt, hogy az egész egyház területéről érkező jelentésekben sorra szerepel, hogy belmissziói megmozdulások vannak. Tartanak vallásos estéket, szerveznek ifjúsági és leányköröket, vasárnapi iskolát. S meg is jegyzi, hogy ezek „annyira relatívak és esetek szerint különbözők az ilyen munkák, hogy legtöbbjét fenn’ tartással kell fogadnunk”.¹⁸³ Itt természetesen nem a jelentések hitelességét kérdőjelezi meg, hanem azt, hogy mennyire észlelhető az egyházi élet megnyilvánulásában a belmisszióinak nevezett munka. Vagy pedig a jelentések arról szólnak, hogy vannak vallásos esték, van ifjúsági és leánykör, vasárnapi iskola, de hogy milyen gyakorlati hatásai jelennek meg az egyházi életben, az már más kérdés. Szerinte azok az összejövetelek, amelyeket a belmisszió neve alatt szerveztek, nem érdemelték meg a missziói elnevezést, mert eleve nem missziói munkát végeztek, ha a misszió eredeti jelentését veszik alapul – ahogyan Csomár Zoltán is tette –, amely küldetést, megbízatást jelent.¹⁸⁴

Az egész két világháború közötti időszak a belmisszió alapjainak lefektetésével járt. Azért is tartott csaknem 20 évig, mert a lelkészek egy része nem értette, hogy miért is kell a belmisszió. Pietista fellángolásnak vélték, vagy egyszerűen nem akartak elszakadni az évtizedek óta megszokott rendszertől, amelyben a belmissziói munkát már többlettelehernek tartották. A belmisszió áhított eredménye, amelyet a 20–30-as években annyira kerestek, és amelynek a hiányát a helytelen irányú és kevésbé effektív gyülekezeti munkában látták, csak a második világháború után lesz igazán érezhető. Természetesen voltak eredményei a 20-as, 30-as években, ilyenek a Béthel Egyesület, a Timótheus Szövetség, a lelkészi-baráti körök elindulása, a keleti egyházmegyéekben a rendszeres konfe-

183 Csomár Zoltán: A helyesen értelmezett misszió. Református Egyház és Iskola, 1937, 17. évf., 51. sz., 2. p.

184 Csomár Zoltán: A helyesen értelmezett misszió. Református Egyház és Iskola, 1937, 17. évf., 51. sz., 2–3. pp.

renciák rendezése. A nyugati egyházmegyékben az ifjúsági konferenciák nem találtak kellő támogatásra a lelkészek körében. A nyugati részen a gyülekezeten belüli munkát, az egyesületi munkát hangsúlyozták. A második világháború után egészen 1954-ig mind a „timótheusok” és „béthelesek” is rendszeres belmissziós alkalmakat rendeztek szerte a dunai egyházkerületben mindaddig, míg Vargha Imre püspök 1954-ben be nem tiltotta ezeket az összejöveleket. Végül is a lelkészen múlt, hogy az általa végzett belmissziói munka mennyire volt missziójellegű. Az is szép eredménynek számított, ha a megalapított egyesületeket, köröket sikerült fenntartani, és az eredeti célokhoz hű maradt még akkor is, ha nem töltötte be a klasszikus missziói munka feladatait.

5.2. A kiskoszmályi árvaház létrejötte és működése

A szlovenszkói református egyház belmissziótörténetének egyik legfontosabb eredménye az árvaházi mozgalom volt. Ennek eredményeként elsőként Marcelházán jött létre egy árvaház, amely később átköltözött Kiskoszmályra, majd az árvák közül a lányok Lévára, a fiúk Komáromba kerültek. Majd a marcelházi árvaház létrehozása mellett Beretkén is létrehoztak egy árvaházat.

Az árvaház megalapításáról négy korabeli kiadvány¹⁸⁵ és egy memoár¹⁸⁶ közöl információkat. Azért fontos néhány gondolat erejéig részletesen az árvaház megalapításának körülményeivel foglalkozó műveket is megvizsgálni, mert ezek közül Szenczi László és Szűcs Ferenc Tóth Kálmán *Kösziklára épített ház* című munkájára hivatkozik. Csomár Zoltán közvetlenül nem hivatkozza le a forrásmunkát, de az egyezések egyértelműen a szerző nélküli *A kiskoszmályi árvaház története* című munkára utalnak. Ugyanezt erősíti az a tény is, hogy Csomár Zoltán munkájának kiadása előtt az árvaházról csak ez az egy kiadvány létezett. Az előzőekben említett Tóth Kálmán munkájában az árvaház megalapításáról szóló rész szó szerint megegyezik az ismeretlen szerző által írt munka egyes részeivel.

185 Csomár Zoltán: i.m. 160–161. pp.. Szűcs Ferenc: „...mint tyúk a kicsirkéit”, Nehézy Károly élete és szolgálata. Budapest, 2012. 28–29. pp., Tóth Kálmán: Kösziklára épített ház. Timóteus könyvesbolt, Komárom, 1942., N. N.: A Kiskoszmályi árvaház története. Párkány, 1932.

186 Szenczi László: Árvaságtól Boldogságig. Szekszárd, 2010.

Mindegyik munka első és legfontosabb története az 1928. március 25-én tartott bibliaóra. Még mielőtt idézve lenne a bibliaóra eddig ismert története, meg kell állni Nehézy Károly azon levelénél, amelyet az esperesnek küldött, és amelyben a saját szemszögéből írta le az eseményeket. A már említett bibliaóra sem különbözött a többi helybeli bibliaórától. Mint ahogy azt Nehézy Károly írja, éveken keresztül a bibliaórákon arról beszélgettek, hogy hogyan lehetne Jézus parancsolatait ténylegesen megtartani, főleg a könyörtülő szeretet gyakorlását. Ezt gyakorolták is, mégpedig azzal, hogy rendszeresen támogatták a szegényeket ruhával, étellel, tűzifával. A bibliakörben az a szokás volt, hogy a tagok az egész vasárnap délutánt a parókián töltötték. Itt megbeszélték a két vasárnapi igehirdetést, illetve hogy egész héten milyen bibliai részeket olvastak, mely aranymondásokat tanulták meg. Aki nem értett valamilyen bibliai passzust, azt a lelkész elmagyarázta.

Ilyen bensőséges környezetben eltöltött évek után érkezik meg a bibliakör ahhoz a március 28-ai vasárnaphoz. Ekkor szintén egy bibliai passzus jelképes értelmét magyarázta. Ekkor tette fel a következő kérdést: „a jelenlevők közül nem volna-e hajlandó valaki a Jézus Krisztus nevében felvenni a gondját 2 koldus szegény, nagy piszokban élő, toprongyos, tetűktől hemzseggő fejű ref. árvának?” A lelkész felesége akkor azt felelte, hogy ad neki szállást és ételmet, egy felsőszecsei lány pedig, aki állandóan a lelkésznél tartózkodott, vállalta a gondozást, és így jött létre – váratlanul – az árvaház.¹⁸⁷

Egy héttel később az árvákat a lelkészlakra vitték azzal a tudattal, hogy már nem vihetik vissza abba a nyomorba, ahonnét kihozták őket. A bibliakör tagjaitól megkérdezte, hogy hajlandóak lennének-e minden vagyonukkal anyagi felelősséget vállalni az árvákért. Valamint abban az esetben, ha az árvaház megszűnne, az egyes tagok által pártfogolt árvákat magukhoz vennék-e, és azután sajátjukként nevelnék-e fel. Több heti gondolkodás után nemcsak a marcelházi, hanem a lévai bibliakör tagjai közül is többen vállalták ezeket a kötelezettségeket. Ezek után megkezdődött az árvák felvétele. Először hét, majd kilenc árva volt a lelkészlakon, ahol közel egy évig működött az árvaház. Az árvaházban nemcsak az árvákról kellett gondoskodni, hanem a gondozókról is, akikért ugyanúgy felelősséggel tartoztak, mint az árvákért, így az árvaház diakonissza

187 Nehézy Károly levele Gyalóokay László espereshez. Egyházmegyei levéltár, esperesi levelezés. SZRKE KL Komárom, KEL, e. I., 55/1930.

anyaház is volt. Ezek a gondozók fizetés nélkül voltak, ugyanis miután kiöregedtek, az árvaház vállalta a gondozásukat cserébe azért, hogy egész életüket az árváknak szentelték, fizetség nélkül.¹⁸⁸

Az árvaház vezetése úgy vélte, hogy az árvaháznak egy olyan végleges helyet kell találnia, amelyet nemcsak árvaházként használnának, hanem diakónus- és diakonisszaképzőként, különféle oktató jellegű konferenciák helyszínéül is, valamint a módosabb öregek ellátását is biztosítani tudnák benne.¹⁸⁹ Egy újsághirdetés alapján a Lévához közeli Kiskoszmályon egy eladó egyemeletes 18 szobás egykori Erdődy-Migazzy-féle grófi kastélyt kínáltak eladásra 70 000 koronáért. A tulajdonosok árverésen akarták értékesíteni az ingatlant, így ez az összeg csak a kikiáltási ár lett volna. Az épületet ugyan eladták egy szövetkezetnek, amely azt kocsmaként szerette volna üzemeltetni. A tulajdonosok viszont meggondolták magukat. A Barsi Egyházmegye esperese, Patay Károly értesítette Nehézy Károlyt – aki volt ugyan megnézni az épületet, de túl drágának találta –, hogy amennyiben az árvaház részére meg szeretné vásárolni a grófi kastélyt, a Barsi Egyházmegye közgyűlése 1931. június 30-án 30 000 koronát szavazott meg az árvaházi épület megvételére.¹⁹⁰ Ugyanezen egyházmegyei közgyűlés viszont azt is kikötötte, hogy ha az árvaház megszűnik vagy elköltözne az egyházmegye területéről, a 30 000 koronás támogatást vissza kell fizetnie.¹⁹¹ A továbbiakban még 1931-ben az árvaház céljaira 18 525 korona folyt be készpénzben, amit további 13 204 korona értékű természetbeni adomány egészített ki.¹⁹² Ezután már nem haboztak megvenni a kastélyt. A vételár 70 000 koronát tett ki, amelyhez a hiányzó részt az árvaház támogatói adták össze úgy, hogy egy év múlva az épület teljesen ki lett fizetve.¹⁹³ 1931 júliusának végén költözött be az árvaház az új épületbe.¹⁹⁴

188 Nehézy Károly levele Gyalóky László espereshez. Egyházmegyei levéltár, esperesi levelezés.

SZRKE KL Komárom, KEL, e. l., 55/1930.; N. N.: A Kiskoszmályi... i.m. 15–16. pp.

189 N. N.: i.m. 17. p.

190 Szűcs Ferenc: i.m. 39–40. pp.

191 Akúcs Lajos (szerk.): A Barsi Református Egyházmegye 1931-évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. Léva, 1931, 62–63. pp.

192 Komáromi Lapok, 1932, 53. évf., 5. sz., 3. p.

193 Tóth Kálmán: i.m. 10. p.

194 A bentlakók teljes névsora: „Pécsi Jancsi, Pécsi Böske, Madarász Sanyi, Szendi Böske, Szendi András, Szendi Feróka, Nagy Jucus, Nagy Bözse, Madócsai Julis, Lukács Laci, Halász Dezső, Szenczi Pali, Szenczi Béla, Szenczi Lacóka, Ambrus Lujza, Ambrus Ilona, Varga Irén,

1937-re elérkezett az idő, hogy az árvaháznak saját lelkésze legyen. Nehézy Károly egy régi jó barátját és lelkésztársát, Tóth Kálmánt, egykori komáromi segédlelkészt, meghívásakor, mint feketeadói ref. lelkészt hívta meg. Tóth Kálmán lemondott feketeadói lelkészi állásáról, 1936 októberében végleg a kiskoszmályi árvaházba költözött, és 1937. január végén be is iktatták az árvaházi lelkészi tisztsébe. Nehézy Károly az egyházmegyei közgyűléstől kérvényezte Tóth Kálmán lelkészi státuszának további fenntartását. A közgyűlés elfogadta továbbá azt a javaslatot is, miszerint az árvaházi lelkész a lelkészi jogokat és teendőket (istentisztelet tartása, úrvacsoraosztás, keresztelés, esketés, temetés, lelkigondozás) csakis az árvaház területén gyakorolhatja, sőt ezekkel együtt az egyházmegyei közgyűlés rendes tagjává is megválasztották. Továbbá elismerték a „Kiskoszmályi ref. árvaházi lelkészi hivatalt”, amelynek hivatalos bélyegzőjén is ugyanez a megnevezés állt. Az árvaházi lelkész fizetését illetőleg ugyanúgy jártak el, mint az árvaház többi tagjával, ezáltal az árvaházi lelkész is teljesen ingyen végezte a szolgálatot. A tervek szerint nyugdíj helyett is öregkori ellátásban részesült volna az árvaházban. Azt elkerülve, hogy az árvaházi lelkész fizetése terhelje az intézmény költségvetését, az alapítók közül egy 12 tagú baráti kör tagonként évi ezer korona befizetésével támogatta az árvaházi lelkészt.¹⁹⁵

A második világháború 1942-re elérte Kiskoszmályt is, amelynek következtében a rendszeres közlekedés tarthatatlanná vált a vasútállomásra, amely mintegy kilenc kilométerre volt, valamint a legközelebbi városba, Lévára. 1942 nyarán az árvaház vezetősége úgy döntött, hogy a kiskoszmályi árvaházat ideiglenesen átköltözteti Lévára, amíg az árvaházi kastély eladása után nem fog tudni épületet vásárolni. A lévai árvaházban csak az iskolaköteles korban levő, teljesen árva lányokat tudták felvenni, akik 14 éves korig maradhattak az árvaházban. A fiúk mindannyian a komáromi árvaházba kerültek, oda szintén csak iskolaköteles korban levő, teljesen árvákat vették fel, akiket 14 éves korukban a négy polgári iskola elvégzése után bocsájtottak el az árvaházból.¹⁹⁶ A Bét-

Varga Béla és Varga Nándor. A gondozók: Czibor Julianna, Czibor Böske, Balla Rebeka és a Kalocsay házaspár, valamint kisegítő gondozó: özv. Balogh Andrásné.” Szűcs Ferenc: i. m. 43. p.

195 Agyagási Sándor (szerk.): A Barsi Református Egyházmegye 1936-évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. Léva, 1936. 49–51. pp.

196 Pap József (szerk.): A Barsi Református Egyházmegye 1933-évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. Léva, 1933. 57–58. pp.

hel-mozgalom és ezzel együtt a kiskoszmályi árvaház háború utáni megszüntetéséről a Szlovák Nemzeti Tanács az egyesületek felosztatásáról és alapításáról szóló 1945. évi 51. számú rendeletének 1. §-a rendelkezik, mely szerint: „A Magyarországtól visszakapott területeken az összes, a társulásokról szóló általános rendelkezések alapján alapított egyesület és bárminemű társulás felosztatásra kerül”.¹⁹⁷ Az egyesület vagyonáról pedig a fent említett rendelet az 5. §-ának 1. bekezdése rendelkezik, mégpedig a következőképpen: „(1) A felosztatott egyesületek vagyona az államra száll át, mégpedig a Kulturális-Szociális Alapba, amely az 1939. évi 125. számú a kormányrendelettel lett kialakítva”.¹⁹⁸

5.3. A beretkei árvaház létrejötte és működése

1928. május 3–4. között Rimaszombatban református leánykonferenciát tartottak, ahol a lelkeszi és világi részvételével mellett megtartott megbeszélésen Bácsy Gyula kárpátaljai egyházkerület missziós lelkésze felvetette, hogy a rozsnófürdői épületét megvásárolhatnák, hogy ebből egy árvaházat és belmissziós központ hozzanak létre. Ezt követően döntés született arról, hogy a kérelmet felterjesztik egyetemes egyház konventjéhez. A pártoló tagok a helyszín meglátogatása után az épület megvásárlása mellett döntöttek. A vásárlásra vonatkozó adásvételi szerződés tervezetében az Egyetemes Konvent a költségeket túl magasnak tartotta, ezért egy bizottság felállításáról döntött, melynek feladata egy másik tervezet elkészítésének volt. A gömöri lelkészek az 1928. július 4-én Rozsnóynon megtartott egyházmegyei lelkészértekezleten határozatilag mondták ki egy árvaház felállításának szükségességét, a helyre vonatkozóan azonban nem határoztak. A Gömöri Egyházmegye július 30-án Szalócon tartott rendes közgyűlésén foglalkozott a felterjesztéssel. A jelenlévők az árvaház felállítása mellett foglaltak állást, elhelyezésére pedig a rozsnói fürdő épületét javasolták. A közgyűlés kötelezte, az egyházmegye lelkészeit és tanítóit, hogy az 1928. évtől kezdődően tíz éven keresztül jövedelmük 2%-val járuljanak hozzá a költségek-

197 Szarka László (szerk.): Jogfosztó Jogszabályok Csehszlovákiában, 1944–1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet; Kecskés László Társaság, Komárom, 2005. 187. p

198 Szarka László: i. m. 187. p.

hez. Az egyházmegye a felállítandó árvaházat a sajátjaként szándékozta megalapítani, mint „Gömöri ref. egyházmegyei árvaház”, de azt készségesen felajánlotta a tiszáninneri egyházkerületnek, ezen keresztül pedig a konventnek, hogy egyetemes egyházi célokat szolgáljon.¹⁹⁹ A tiszáninneri egyházkerület november 11–12-én Kassán tartotta soros közgyűlésén kimondták, hogy az árvaház létesítésének a gondolatát felkarolják, és 1929. szeptember 1-jéig megvalósítják. Felállításának a helyül Rimaszombatot jelölték ki. Felállítottak továbbá egy bizottságot, melyet felhatalmaztak az intézmény számára megfelelő hely vásárlására. Az ingatlan megvételére és a szeretetház kiépítésére a kerület 364 630 Kč-t ígért. Határozat született arról, hogy az árvaház a „Szlovenszkói keleti ref. Egyházkerület Árvaháza” nevet fogja viselni.²⁰⁰

Az árvaház ügye egy másik fordulatot is vett. „1928. december 4-én este hárman beszélgettek együtt a beretkei szegényes paplak ebédlőjében: a szegény lelképásztor, a felesége és Tornallyay Margit, a birtokos úrnő. Lelküket az Isten országa, különösen az árvák ügye és a református egyház nagy szegénysége foglalkoztatta. [...] hát én már mondtam – szólott Margit asszony – hogy odaadom a Beretky ősi kastélyt és adok 100 000 koronát az árvaház céljaira. Meggondolta-e jól nagyságos asszony? – kérdezte komolyan a lelkész. Hát hogyné gondoltam volna meg! – volt a válasz. Akkor tessék leülni az asztalhoz és tessék megírni, amit gondolt, aztán majd meglátjuk, mit tehet vele Isten... Amikor készen volt az okmány, a lelkész meghatottan, imára kulcsolt kezekkel mondta rá az áment. Ez az Isten lelke által előkészített elhatározás szülte a beretkei árvaházat.”²⁰¹

1928. december 13-án a konvent Kassai közgyűlése végül az L. Tornallyay Margit jóvoltából felajánlott Beretky-kúriát találta a legmegfelelőbbnek egy árvaház felállítására. A továbbiakban felhatalmazott egy bizottságot az adomány átvételére, illetve a kastély átalakítási terveinek az elkészítésére azzal, hogy az intézet 1929. szeptember 1-jén megnyitható legyen. A leendő intézmény vezetését Bácsy Gyulára és feleségére bízta. A megkezdett építkezési munkálatokat október végére el is végezték. Az átépítéshez szükséges terveket díjtalanul

199 Csabay Pál: A Gömöri Református Egyházmegye 1928. évi július hó 30-án Szalócon tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Tornalja, 1928. 23–24. pp.

200 Galo Vilmos: A Beretkei Református Árvaház története, 1929–1944. In.: Egyháztörténet Szemle. 2012. 13. évf., 2. sz. 33. p.

201 Galo Vilmos: i. m. 33. p.

Tornallyay Zoltán építész, a tiszáninneni egyházkerület főgondnoka készítette, valamint ő felügyelte a munkálatokat is. Végül 1929. október 31-én, másfél évvel a rimaszombati leánykonferencia után Beretkén 12 árvával (10 fiú, 2 lány) megnyitotta kapuit a Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház első egyetemes fenntartású árvaháza.

A felvételi szabályzat értelmében először a teljes, majd a félárva kerültek felvételre, nemre és társadalmi osztályra való tekintet nélkül. Azoknak az árváknak, akiknek anyagi helyzetük megengedte vagy rendszeres neveltetési segélyben részesültek, évi járulékkal kellett hozzájárulniuk neveltetésük költségeihez. Lelencet vagy más vallású árvát nem vettek fel az intézménybe. A lelencgyermek felvétele a későbbiekben is felmerült, de az árvaházi bizottság 1935-ben ismételten kimondta, hogy csak törvényes házasságból született árvákat vesz fel, egyúttal javasolta a konventnek egy egyetemes református lelencház felállítását. Az elsőként felvett árvák kivétel nélkül szegény családok, földművesek, iparosok, napszámosok gyermekei voltak.

A beretkei árvaház felett a konvent gyakorolt felügyeleti jogot, az ügyek intézésére árvaházi bizottságot hozott létre, ez nevezte ki az intézmény igazgatóját. Az árvaház vezetői: 1929. október 31-től 1935. augusztus 15-ig, távozásáig, Bácsy Gyula beretkei lelkész. 1936 januárjától 1937. augusztus 31-ig az új beretkei lelkész, Borza Zoltán. 1937. szeptember 1. és 1947. szeptember 30. között Gérecz Lajos beretkei iskolaigazgató, majd 1949-ig újra Borza Zoltán.

Az 1938-as visszacsatolás után az intézménnyel kapcsolatos legfontosabb kérdés az volt, hogy melyik egyházkormányzati szerv alá kerüljön. A szeptemberben tartott gömöri egyházmegyei közgyűlésen az árvaházi bizottság tagjai az árvaház egyházmegyei intézménnyé való átalakítását kezdeményezték. A Gömöri Egyházmegye vezetőinek munkáját siker koronázta, az Egyetemes Konvent 1940 áprilisában tartott ülésén az intézményt a Gömöri Egyházmegye „felügyelete, pártfogása és védelme” alá helyezte. A világháború során súlyosan megrongálódott épületet igyekeztek helyrehozni. Az árvák azonban már nem tértek vissza az árvaházba, de Gérecz igyekezett továbbra is figyelemmel kísérni sorsukat.²⁰²

202 Galo Vilmos: i. m. 29–51. pp.

6. Összegzés

Az 1918 és 1938 közötti húsz év nem csupán a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház, de a szlovákiai magyarság számára is az indulás első húsz éve, mondhatnánk a felnőtté válás folyamatának időszaka volt. A felvidéki magyar közösség és a református egyház egyébként is elválaszthatatlanul összekapcsolódtak, hiszen a református egyházat a hatalom is eleve magyarként tartotta számon, és lényegében bélyegezte meg, illetve az egyház is úgy gondolt magára, mint a szlovenszkói magyarság egyik szellemi központjára. Ez a szoros kapcsolat, amely egyben eltetője is az egyháznak a másik oldalon számos nehézséget okozott a fejlődése során.

Mint a jelen kötet is igazolja, a felvidéki reformátusság csak nehezen fogadta el az új államhatárokat, amelyek számára nem csupán az erős nemzeti elkötelezettségük jelentette gondot, de mélyen belevágtak az egyházszervezet testébe is. Egyházmegyéket szakítottak szét, híveket választottak el püspökeiktől, diákokat iskolájuktól, egyházközségeket az őket anyagilag támogató alapítványoktól stb., és persze református magyarokat református magyar testvéreiktől. Annak azonban, hogy az új államhatalom és a reformátusság képviselői között csak meglehetősen késéssel és akkor is csak akadozva indult meg a kapcsolatfelvétel nem csupán ez volt az oka, hanem a hatalom bizalmatlanság és a református egyházhoz való – olykor – ellenséges viszonyulása is. A realitást azonban mindkét félnek akceptálnia kellett: az államnak el kellett fogadnia, hogy határain belül nagyszámú magyar anyanyelvű és érzelmű református fog élni, a felvidéki reformátusságnak pedig alkalmazkodnia kellett az új viszonyokhoz és ki kellett alakítania azokat a stratégiákat, amelyek által az új államban is megtalálja a helyét. Ennek a folyamatnak lett az eredménye a Csehszlovákiai Református Keresztyén Egyház megalakulása, amely három egyházkerületet foglalt magába: a dunáninnenit, a tiszáninnenit és a kárpátaljai. A csehszlovák hatalom, amely a református egyházzal az Iskola- és Közművelődésügyi Minisztérium pozsonyi referátusán keresztül kommunikált (ebben volt fontos szerepe Štefan Štundának) azonban nem elégedett meg a református papok hűségsküvel és a külön egyházszervezet létrehozásával, hanem egyfajta trójai falóként egy

szlovák egyházmegye létrehozását szorgalmazta a református egyházon belül. A Kassától keletre élő mintegy 10–13 ezer szlovák anyanyelvű reformátusok kérése innentől kezdve az egyház és az állam közötti viták legfontosabb forrásává vált, s lényegében ez volt az a kérdés, amelyre hivatkozva az állam újból és újból el tudta odázni az 1924-es lévai zsinaton elfogadott majd a pozsonyi zsinaton átalakított egyházi alkotmány törvényesítését. Így a Csehszlovákiai Református Keresztyén Egyház a két háború közötti időszak egészében érvényes alkotmány nélkül, lényegében ex-lex állapotok között működött.

Persze ennek a helyzetnek a legkevésbé voltak okozói maguk a szlovák reformátusok, akik tradicionálisan jó kapcsolatot ápoltak egyházukkal. Helyzetükkel tkp. az állam élt vissza, amely a témát zsarolási potenciálként használta, és alapvetően nem a szlovák reformátussság érdekeit, hanem a csehszlovák nemzetállam-építés célkitűzését tartotta szem előtt. A jelen kötetben azonban ezt a kérdést csupán felületesen érintettük, a téma feltárása és elemzése ugyanis még várat magára.

A kötet egyik fontos részét a Šrobár-féle teljhatalmú minisztérium és az egyház közötti kapcsolatok, a kétoldalú tárgyalások mögött húzódó motivációk és szándékok bemutatása jelenti. Az elsősorban a pozsonyi Nemzeti Levéltár fondjaira alapozott kutatás és az ebből megszületett fejezet jól prezentálja a csehszlovák kormányzati szándékok és eszközök színes tárházát, de jelzi a református egyház belső korlátait is.

A monográfiában külön fejezet foglalkozik az egyházi intézményrendszer, elsősorban a két legfontosabb oktatási intézmény, a losonci református teológia és a komáromi tanítóképző kiépítésével. Míg az első intézményről – elsősorban Puntigán József monográfiájának köszönhetően – eddig is sokat tudtunk, a komáromi tanítóképző története sok új ténnyel gazdagítja a szakirodalmat. Mint ahogy az újdonság erejével hat a református egyház belmissziós tevékenységének a feltárása is, amely az eddigi történeti kutatások perifériáján maradt.

Kötetünk korántsem lezárása a témának, hanem sokkal inkább megnyitása, vitaindítója, egy új diskurzus kezdete. Ettől többet a szerzők nem is kívánhatnak.

7. Zhrnutie

Dvadsať rokov medzi 1918 a 1938 sú prvými dvadsiatimi rokmi, začiatkom cesty, akýmisi obdobím dospievania nielen pre Reformovanú kresťanskú cirkev (kalvíni) na Slovensku, ale aj pre maďarskú menšinu. Maďarská komunita na južnom Slovensku a reformovaná cirkev boli aj bez toho nerozlučne späté, reformovanú cirkev považovala za a priori maďarskú aj politická moc, vlastne ju aj stigmatizovala ako maďarskú, pričom aj samotná reformovaná cirkev pokladala samu seba za jednu z intelektuálnych centier Maďarov na Slovensku. Toto silné puto, ktoré je súčasne aj životodarnou silou cirkvi, na druhej strane spôsobilo počas jej rozvoja nemálo ťažkostí.

Naša súčasná publikácia, pozostávajúca z piatich väčších kapitol, je venovaná histórii reformovanej cirkvi na Slovensku v období medzi dvomi svetovými vojnami. Hlavnou témou prvej z nich je vzťah medzi československým štátom a reformovanou cirkvou. Príslušníci tejto cirkvi na južnom Slovensku akceptovali nové štátne hranice veľmi ťažko, tieto im spôsobovali problém nielen kvôli silnému národnému cíteniu, ale aj pre hlboký zásah do vnútra cirkevnej organizácie. Rozbili cirkevné územné jednotky (dištrikty), odlúčili veriacich od ich biskupov, žiakov od ich škôl, cirkevné zbory od nadácií, ktoré ich finančne podporovali atď., ale samozrejme aj reformovaných Maďarov od svojich duchovných bratov v Maďarsku. Príčinou toho, že k nadviazaniu kontaktov medzi novou štátnou mocou a predstaviteľmi reformovanej cirkvi došlo so značným oneskorením a s prerušeniami, však nebol len tento aspekt, ale aj nedôvera moci a jej – občasný – nepriateľský postoj k reformovanej cirkvi. Dôležitou súčasťou knihy je prezentácia vzťahu medzi Šrobárovým Ministerstvom s plnou mocou pre správu Slovenska a cirkvou, motivácií a úmyslov ukrývajúcich sa v pozadí za bilaterálnymi rokovaniami. Výskum založený predovšetkým na zisteniach z fondov Národného archívu v Bratislave a kapitola, ktorá vznikla na ich základe, jasne ukazuje zámery a široké spektrum nástrojov československej vlády, ale poukazuje aj na vnútorné prekážky v rámci reformovanej cirkvi.

Realitu však museli akceptovať obe strany: štát musel prijať, že v rámci jeho hraníc bude žiť početné spoločenstvo maďarsky hovoriacich príslušníkov reformovanej cirkvi so silným národným cítením, a maďarskí veriaci na južnom Slovensku sa tiež museli prispôbiť novým podmienkam a museli si vytvoriť stratégie, vďaka ktorým si dokázali nájsť svoje miesto aj v novom štáte.

Druhá kapitola je v podstate venovaná prispôsobeniu sa, t.j. vybudovaniu novej organizácie cirkvi. Výsledkom tohto procesu bol vznik Reformovanej kresťanskej cirkvi v Československu, ktorá v sebe zahŕňala tri cirkevné kraje: Preddunajský dištrikt, Predtisský dištrikt a Podkarpatký dištrikt. Československá vládna moc, ktorá s reformovanou cirkvou komunikovala cez referát ministerstva školstva (kde zohrával významnú úlohu Štefan Štunda), sa však neuspokojila s prísahou vernosti reformovaných duchovných a so založením osobitnej cirkevnej organizácie, ale na spôsob akéhosi trójskeho koňa presadzovala vytvorenie slovenského seniorátu v rámci reformovanej cirkvi. Otázka slovensky hovoriacich veriacich žijúcich v počte asi 10-13 tisíc na východ od Košíc sa počnúc tým stala najdôležitejším zdrojom sporov medzi štátom a reformovanou cirkvou, a vlastne bola tou, na ktorú sa štát mohol neustále odvolávať pri ďalšom a ďalšom oddialení zákonného uznania cirkevnej ústavy schválenej levickou synodou v roku 1924 a upravenou bratislavskou. Kvôli tomuto fungovala Reformovaná kresťanská cirkev v Československu v celom období medzi dvomi svetovými vojnami bez platnej ústavy, v podstate mimo práva – ex-lex. Samozrejme, o tento stav sa pričínili najmenej samotní slovenskí príslušníci reformovanej cirkvi, ktorí so svojou cirkvou mali tradične dobré vzťahy. Štát bol ten, ktorý v skutočnosti zneužil ich postavenie a túto tému využíval ako potenciálny zdroj vydierania a v zásade neobhajoval záujmy slovenských príslušníkov reformovanej cirkvi, ale mal na zreteli skôr cieľ vybudovania československého národného štátu. V našej publikácii sa však tejto otázke môžeme venovať len zbežne, jej odkrývanie a analýza zostáva predmetom budúcich iniciatív. Námetom tretej kapitoly je levická legislatívna synoda.

Osobitná kapitola je v monografii venovaná vybudovaniu cirkevnému inštitucionálnemu systému, predovšetkým dvom najdôležitejším vzdelávacím inštitúciám, a to reformovanej teológii v Lučenci a komárňanskému pedagogickému inštitútu. Kým sme sa o prvej už mohli dozvedieť veľa (hlavne vďaka monografii Józsefa Puntigána), história komárňanského pedagogického inštit-

útu je menej spracovaná, odbornú literatúru obohacuje mnohými novými skutočnosťami. Nové je tiež odhalenie vnútornej misijnej činnosti reformovanej cirkvi, táto bola v doterajších historických výskumoch na periférii pozornosti.

Naša publikácia vonkoncom nie je ukončením výskumu tejto témy, je práve jeho začiatkom, má za cieľ otvoriť diskusiu a stať sa iniciátorkou nového diškurzu. Viac by si autori nemohli ani želať.

8. Források és szakirodalom

Levéltári források

Národní archiv Praha (NA ČR)

fond Ministerstvo školství 1918–1937 (f. MŠ)

Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (DREL)

fond I.2, Felvidéki Református Egyház iratai (1920–1938)

Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Iroda Központi Levéltár Komárom (SZRKE KL)

fond Komáromi Egyházmegyei Levéltár (KEL), esperesi levelezés (e. l.)

Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteménye, Levéltár. (SRK-TGY- L)

fond Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Püspöki Hivatala (SzTiREk)

Slovenský národný archív, Bratislava (SNA BA),

fond Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska (MPS)

fond č. 4366 – Pozostalost' Vavra Šrobára

Publikált források

Simon Attila – Tömösközi Ferenc: Válogatott források a szlovákiai református egyház történetéhez (1918–1938) Selected Sources to the History of the Reformed Church in Slovakia (1918–1938). Komárom, Selye János Egyetem, 2019.

Szarka László (szerk.): Jogfosztó Jogszabályok Csehszlovákiában, 1944-1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet; Kecskés László Társaság, Komárom, 2005.

Sajtóforrások

Komáromi Lapok, 1922.

Prágai Magyar Hírlap, 1937

Református Egyház és Iskola, 1921 – 1937.

Korabeli kiadványok, statisztikák, gyűjtemények

Agyagási Sándor (szerk.): A Barsi Református Egyházmegye 1936-évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. Léva, 1936.

Csabay Pál: A Gömöri Református Egyházmegye 1928. évi július hó 30-án Szalócon tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Tornalja, 1928.

Csekes Béla (szerk.): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1934. évi október hó 4. napján tartott rendes közgyűléséről. Komárom, 1934.

Gyalókay László (szerk.): Jegyzőkönyvek a Dunáninnyi Református Egyházkerület Léván 1928. év november hó 14-én és Pozsonyban 1929. év november hó 28-án tartott rendes évi közgyűléseiről és bírósági üléseiről. Dunáninnyi Egyházkerület, Jókai Nyomda, Komárom, 1930.

Pap József (szerk.): A Barsi Református Egyházmegye 1933-évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. Léva, 1933.

Péter Mihály (szerk.): A Szlovenszkói Református Egyház Egyetemes Konventje Pozsonyban 1922. évi május hó 17–18. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kassa, 1923.

Péter Mihály (szerk.): A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház Léva városában az 1923. Évi június hó 17-ik napján megnyílt törvényhozó zsinatának jegyzőkönyve. Rimaszombat, 1923.

Péter Mihály (szerk.): A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyház Egyetemes Konventje Kassán 1924. évi augusztus hó 26-án tartott ülésének jegyzőkönyve. Rimaszombat, 1925.

Réz László (szerk.): A Szlovenszkói Tiszáninnyi Református Egyházkerület 1920. évi december hó 21. napján, Kassán tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Nagykapos, 1935.

Réz László (szerk.): A Szlovenszkói Tiszáninnyi Református Egyházkerület 1923. évi október 16–17. napján, Kassán tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Rimaszombat–Dobšina, 1924.

Soós Károly (összeáll): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1931. évi augusztus hó 28. napján tartott rendes közgyűléséről. Komárno, 1931.

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Praha 1934.

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl II. Povolání obyvatelstva. Část 3. Praha 1935.

Szakirodalom

Csohány János: Trianon és a magyar református egyház. Internetes közlés: 2014. március 2. http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/csohany-trianon.htm#_ftnref5

Csomár Zoltán: A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918-1938). Ungvár, Magyar Királyi Állami Nyomda Kirendeltsége, 1940.

Fazekas, József (Szerk.): Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza 1918-1945. Pozsony, 1993.

Filep Tamás: Az evangélium közös öröksége. Az evangélium közös öröksége : Néhány faktum egy megírandó Péter Mihály-tanulmányhoz. Gömörország: Az északi magyar peremvidék fóruma, 18. évf. 2017. 2. sz. 2-4. pp.

Forgács Gyula: Belmisszió és cura pastoralis. Pápa, 1925.

Gabzdilová, Soňa: Možnosti a obmedzenia. Vzdelávanie v jazyku maďarskom na Slovensku 1918–1938 Košice 2017.

Galo Vilmos: A Beretkei Református Árvaház története, 1929–1944. In.: Egyháztörténet Szemle. 2012. 13. évf., 2. sz. 29–51.

Harsányi Béla: A szlovák egyházmegye megalakításának kísérletei a Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerületben a két világháború között. Egyháztörténeti Szemle, 2019, 3. sz., 84–101.

Harsányi Béla: Péter Mihály püspök élete és munkássága. https://www.academia.edu/35361904/Peter_Mihaly_puspok_elete_es_munkassaga;

Jakab Attila: A szlovákiai magyarság vallási arculata. Budapest, EÖKIK, 2007.

Kovács Albert: Egyházjogtan. Magyarországi Protestáns Egylet. Budapest, 1878.

- Kósa László (szerk.): Reformátusok Budapesten I, II. Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006.
- Krajčovičová, Natália: Vavro Šrobár – prvý slovenský minister, In: Uő: Slovensko na ceste k demokracii. Bratislava, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2009. 156–171.
- Krajčovičová, Natália: Začleňovanie Slovenska do Československej republiky 1918–1920. In: Uő.: Slovensko na ceste k demokracii. Bratislava, Historický ústav SAV, 2009. 29–37.
- Kural, Václav: Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918-1938). Praha, ÚMV v naklad. R, 1993.
- Lévai Attila: A közép és főiskolák története a Szlovákiai Református Egyházban 1919-1945 között. Írásbeli dolgozat az I. lelkészképzésítő vizsgához. Komárom, 1999.
- Majewski, Piotr Maciej: Sudetští Němci 1848-1948. Dějiny jednoho nacionalismu. Brno, Conditio humana ve spolupráci s Muzeem druhé světové války v Gdaňsku, 2014.
- N. N.: A Kiskoszmályi árvaház története. Párkány, 1932.
- Nagy Zoltán: A Losonci Theológiai Szeminárium története. Kézirat (1985).
- Pap József: A losonci református theológiai szeminárium története 1925/26 - 1938/39. Kézirat. (1973).
- Puntigán József: A Losonci Theológiai Szeminárium (1925–1939). Losonc: Plectrum, 2005.
- Rácz Kálmán: Az Esztergomi Érsekség diszmembrációja (1918–1938) PhD. disszertáció, Budapest 2009.
- Simon Attila: Az egyházi és nemzeti elkötelezettség között. Štefan Štunda (István) pályája. In Tömösközi Ferenc (szerk.): A hit és közösség szolgálatában. Életutak a szlovákiai református keresztyén egyházban. Komárom, Selye János Egyetem. 2018, 9–27.
- Somogyi Alfréd: Egyházvezetőink kezdeti tapasztalatai a Janus-arcú csehszlovák államhatalommal. In: Kettős kisebbségben: A Selye János Egyetem Református Teológiai Kara és Partiumi Keresztyén Egyetem nemzetközi tudományos konferenciájának tanulmányai. Komárno, Univerzita J. Selyeho, 2014, 201–220. pp.

- Somogyi Alfréd: Károly Patay: An Undeservedly Forgotten Hungarian Church Governor from Felvidék. In: *From Movement to Inheritance: Hidden Assets from the Treasury of Hungarian Reformation*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2017.39–52.
- Somogyi Alfréd: Reformátusok az elmúlt 100 év kihívásaiban, különös tekintettel a Felvidék és a Dunántúl összefüggéseire. In: *A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben: Egyháztörténeti tanulmányok: Egyháztörténeti tanulmányok*. Buzogány Dezső. Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2019, 309–349. pp.
- Šprocha, Branislav – Tišliar, Pavol: *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919–1940*. Bratislava 2009.
- Szabó Antal: *Kiválasztás és kijelentés Jónás próféta könyve*. Kézirat (1999).
- Szenczi László: *Árvaságtól Boldogságig*. Szekszárd, 2010.
- Szűcs Ferenc: „...mint tyúk a kiscsirkéit”, *Nehézy Károly élete és szolgálata*. Budapest, 2012.
- Tóth Kálmán: *Kősziklára épített ház*. Timóteus könyvesbolt, Komárom, 1942.
- Zacharová, Jarmila: *Počiatky činnosti Referátu ministerstva školstva a národnej osvety Československej republiky*, Paideia. Philosophical E-Journal of Charles University 9. évf. 2012.1. sz. <http://www.pdf.cuni.cz/paideia> 1 Issue/Volume/

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta
Bratislavská cesta 3322
SK - 945 01 Komárno
www.ujs.sk

Lévai Attila – Simon Attila – Somogyi Alfréd – Szarka László – Tömösközi Ferenc

Az első húsz év

A Szlovákiai Református Keresztényen Egyház 1918–1938 között

Prvých dvadsať rokov. Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku v rokoch
1918–1938.

Szakmai lektorok / Odborní lektori

Prof. Dr. Kolombán Vilmos József

Prof. Dr. Popély Gyula, DSc.

Szerkesztő és nyelvi lektor / Redakcia a jazykova korektúra:

Dr. habil. PaedDr. Keserű József, PhD.

Tlačová príprava / Nyomdai előkészítés: TAMM - Téglás Attila

Počet vytlačkov / Peldanyizam: 100

Vydavateľ / Kiadó: Univerzita J. Selyeho, Selye János Egyetem

Rok vydania / Kiadás éve: 2019

Prvé vydanie / Első kiadás

ISBN 978-80-8122-338-9